

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KADIN İSTİHDAMI VE KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİ:

MENA ÜLKELERİNE YÖNELİK PANEL VERİ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASLIHAN ÇAVUŞÇULU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. BURCU KILINÇ SAVRUL

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**KADIN İSTİHDAMI VE KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİ:
MENA ÜLKELERİNE YÖNELİK PANEL VERİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASLIHAN ÇAVUŞÇULU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. BURCU KILINÇ SAVRUL

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ASLIHAN ÇAVUŞÇULU tarafından **Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL** yönetiminde hazırlanan ve **27/06/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Kadın İstihdamı Ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Mena Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **İktisat Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL
(Danışman)

.....

Prof. Dr. Meliha ENER

.....

Dr. Öğr. Üyesi Aslı OKAY TOPRAK

.....

Tez No : 10480389

Tez Savunma Tarihi : 27/06/2022

.....
Doç. Dr. Yener PAZARCIK
Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Aslıhan ÇAVUŞÇULU

27/06/2022

TEŞEKKÜR

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri tüm ülkeler için önemli bir konudur. Tez çalışmamda kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma hakkında bilgiler verilmiştir ve MENA ülkelerindeki kadın istihdamının ekonomik kalkınmaya etkisi incelenmiştir.

Tez çalışmam süresince benden desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam sayın Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL'a, tezimin gelişmesi için her türlü emek ve desteğini esirgemeyen çok sevgili hocam Prof. Dr. Cüneyt KILIÇ hocama çok teşekkür ederim. Yüksek lisans sürecimde hep yanımda olan dostum Refika Görkem YILMAZTÜRK'e teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte benden sevgilerini hiçbir zaman esirgemeyen ve her zaman bana olan desteklerini sonuna kadar hissettiren canım annem, babam ve kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Son teşekkürüm manevi babam rahmetli Latif GÜLER'e. Beni her konuda cesaretlendirdiğin, her zaman arkamda durduğun ve sevgini her zaman hissettirdiğin için çok teşekkür ederim. Işıklar içinde uyu...

Aslıhan ÇAVUŞCULU
Çanakkale, Haziran 2022

ÖZET

KADIN İSTİHDAMI VE KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİ: MENA ÜLKELERİNE YÖNELİK PANEL VERİ ANALİZİ

Aslıhan ÇAVUŞÇULU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL

27/06/2022, 112

Kadınların ekonomik anlamda kendilerini hür hissetme isteği yıllardır üzerinde durulan bir konu olmuştur. Kalkınmanın devamlılığı açısından bakıldığında kadın istihdamı ülkeler açısından önemli bir konuma sahiptir. İşgücü piyasasına bakıldığında erkeklere kıyasla kendilerine yer bulamayan kadınlar ülkelerinin gelişmişliğini ve refahını da büyük ölçüde etkilemektedirler.

Bu çalışmada, kadın istihdamı ve kalkınma arasındaki ilişki 1991-2020 yılları arasında MENA ülkelerine ait veriler eşliğinde panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada yapılan Dumitrescu - Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre TSKI ile IGE değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. SSKI ile IGE arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. HSKI değişkeninden IGE değişkenine doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmazken IGE değişkeninden HSKI değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Sabit etkiler sonuçlarına göre, sanayi sektörü kadın istihdamı (SSKI) ve hizmet sektörü kadın istihdamı (HSKI) ve tarım sektörü kadın istihdamı (TSKI) değişkenleri istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Tarım sektöründe kadın istihdam oranının bir birim artması ile kalkınma % 19 oranında artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın istihdamı, Ekonomik kalkınma, Panel veri analiz

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN WOMEN EMPLOYMENT AND DEVELOPMENT: A PANEL DATA ANALYSIS FOR MENA COUNTRIES

Aslıhan ÇAVUŞÇULU

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Economics

Advisor: Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL

27/06/2022, 112

The desire of women to feel economically free has been a subject that has been emphasized for years. In terms of the continuity of development, women's employment has an important position in terms of countries. When we look at the labor market, women who cannot find a place for themselves compared to men greatly affect the development and welfare of their countries.

In this study, the relationship between women's employment and development was examined by panel data analysis method, accompanied by data from MENA countries between the years 1991-2020. According to the results of the Dumitrescu - Hurlin panel causality test conducted in the study, a bidirectional causality relationship was found between the TSKI and IGE variables. A bidirectional causality relationship was found between SSKI and IGE. While no causality relationship was found from HSKI variable to IGE variable, one-way causality relationship was found from IGE variable to HSKI variable. According to the fixed effects results, the variables of industrial sector female employment (SSKI), service sector female employment (HSKI) and agricultural sector female employment (TSKI) were found to be statistically significant and positive. With a one-unit increase in female employment in the agricultural sector, development increases by 19%.

Keywords: Women's employment, Economic development, Panel data analysis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN İSTİHDAMI VE KALKINMA

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN İSTİHDAMI VE KALKINMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İstihdam Kavramı	3
2.2. İstihdam Türleri	4
2.2.1. Tam İstihdam.....	4
2.2.2. Eksik İstihdam	6
2.2.3. Aşırı İstihdam	8
2.3. İstihdam Teorileri	9
2.3.1. Klasik İstihdam Teorileri	9
Say Yasası	10
Faiz Teorisi	11
Ücret Teorisi	12
2.3.2. Keynesyen(Modern) İstihdam Teorisi.....	13
2.3.3. Monetarist(Paracı) İstihdam Teorisi	15
2.3.4. Yeni Klasik İstihdam Teorisi	17

2.3.5	Yeni Keynesyen İstihdam Teorisi	19
2.3.6	Yapısalcı İstihdam Teorisi.....	21
2.3.7	Arz Yönlü İstihdam Teorisi	22
2.4.	Kalkınma Kavramı.....	23
2.5.	Kalkınmanın Tarihsel Süreci	26
2.6.	Kalkınma Çeşitleri	27
2.6.1.	Sürdürülebilir Kalkınma	28
2.6.2.	Kırsal Kalkınma.....	29
2.6.3.	Sosyal Kalkınma.....	29
2.6.4.	Bölgesel Kalkınma.....	30
2.7.	Kalkınma Politikaları.....	32
2.7.1.	Kalkınma Politikalarının Amaçları.....	32
2.7.2.	Kalkınma Politikalarının Araçları.....	33
	Para Politikası.....	33
	Maliye Politikası.....	34
	Döviz Kuru Politikası.....	34
	Faiz Politikası.....	35
	Dış Ticaret Politikası	35
2.8.	Kalkınma Modelleri	36
2.8.1.	Dengeli Kalkınma Modelleri	36
2.8.2.	Dengesiz Kalkınma Modelleri	37
2.9.	Kalkınmanın Ölçülmesi.....	38
2.9.1.	Kişi Başına Düşen GSMH/GSYİH ve Gelir Dağılımı	38
2.9.2.	Satın Alma Gücü Paritesi	39
2.9.3.	Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi	40
2.9.4.	İnsani Gelişme Endeksi	40
2.9.5.	Sağlık ve Nüfus.....	41
2.9.6.	Beşeri Sermaye ve Eğitim	41
2.10.	Kadın İstihdamının Gelişimi	42
2.10.1	Sanayi Devrimi Öncesi Kadın İstihdamı	43
2.10.2.	Sanayi Devrimi ve Sonrası Kadın İstihdamı	44
2.10.3.	Küreselleşme Sürecinde Kadın İstihdamı	45
2.11.	Kadın İstihdamının Önemi	45
2.12.	Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler	47

2.12.1.	Eğitim Düzeylerinin Kadın İstihdamına Etkisi	47
2.12.2.	Cinsiyetler Arasındaki Ücret Farklılıkları	48
2.12.3.	Toplumun Kültürel Yapısının Kadın İstihdamına Etkisi	49
2.12.4.	Yaş ve Medeni Durumun Kadın İstihdamına Etkisi	49
2.13.	Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişki	50
2.14.	MENA Ülkeleri ile ilgili Genel Bilgi	51
2.15.	MENA Bölgesinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı	52
2.16.	MENA Ülkelerinde Emek Piyasası ve İstihdam Yapısı	53
2.16.1.	MENA Ülkelerinde Emek Piyasası.....	53
	Emek Piyasası ile İlgili Demografik Özellikler	54
	MENA Bölgesinde İşgücü	57
2.16.2.	MENA Ülkelerinde İstihdam Yapısı	58
2.16.3.	MENA Bölgelerinde İşsizlik.....	59
2.17.	MENA Ülkelerinde Kadın	69
2.18.	MENA Ülkelerinde Kalkınmanın Gelişimi.....	71
2.19.	Literatür Taraması	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ VE YÖNTEM

3.1.	Model ve Veri Seti.....	80
3.2.	Yöntem.....	81
3.2.1.	Panel Veri Analizi.....	81
3.2.2.	Panel Veri Modelleri.....	83
3.2.3.	Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri.....	84
3.2.4.	Panel Birim Kök Testleri.....	85
	CADF (Cross Sectional Agumented Dickey Fuller) Birim Kök Testi...	86
3.2.5.	Dumitrescu - Hurlin Panel Nedensellik Testi.....	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1.	Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları.....	88
4.2.	Panel Birim Kök Test Sonuçları.....	90
4.3.	Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları.....	91

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ ve ÖNERİLER

5.1. Sonuç.....	94
5.2. Öneriler.....	96
KAYNAKÇA	97

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
IKO	İşgücüne Katılma Oranı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

TABLolar DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	MENA Ülkeleri Genel Nüfus(milyon)	54
Tablo 2	MENA Ülkeleri Nüfus Artış Hızı	55
Tablo 3	MENA Ülkeleri Doğum Oranı	55
Tablo 4	MENA Ülkeleri Doğumda Yaşam Beklentisi	56
Tablo 5	İşgücüne Katılım Oranları	57
Tablo 6	Kadın Nüfus Oranı	69
Tablo 7	MENA Seçilmiş Ekonomik Göstergeler	71
Tablo 8	Analizde Kullanılan Değişkenler	80
Tablo 9	Analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler	81
Tablo 10	Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	89
Tablo 11	Homojenlik Test Sonuçları	89
Tablo 12	CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey değerleri)	90
Tablo 13	Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Sonuçları	91
Tablo 14	Sabit Etkili Panel Regresyon Sonuçları	92

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Tam İstihdam	6
Şekil 2	Eksik İstihdam	8
Şekil 3	İşgücüne Katılım Oranı	70

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Ekonomik kalkınma tüm ülkeler açısından büyük öneme sahiptir. Kalkınma kavramı büyümeye bakıldığında daha geniş bir kavramdır. Kalkınma içerisinde sosyal, siyasi, ekonomik, eğitim gibi konuları da barındırmaktadır. Kalkınmanın tarihi geçmişten günümüze kadar incelendiğinde ikinci dünya savaşı sonrasına dayanmaktadır. Kalkınma büyüme sonucunda elde edilenlerin sosyal ve kültürel alanda ülkelerin gelişmişliğinin çözümünde kullanılmasıdır.

Kadınlar dünya nüfusunun yarısını oluşturmaktadırlar. Geçmişten günümüze kadar olan süreçte işgücünde yer alan kadınlar emeklerinin karşılığını ücret olarak sanayi devrimi ile başlayan süreçten sonra almışlardır. Sanayileşme ile birlikte iş piyasasında artış gösteren istihdam edilmesi gereken kişi ihtiyacından dolayı kadınların çalışmasına olan talep artmıştır. Kadınların istihdam edilmesi kalkınmanın devamlılığı açısından önemli bir konuma sahiptir.

Kadınların işgücü piyasalarındaki varlığına bakıldığında gelişmiş ülkelerde daha fazla olsa da halen istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bunun sebebi, kadınlar özellikle ataerkil toplumlarda baskın olan ikincil kişi olduğu düşüncesi nedeniyle istihdam edilmeleri ve işgücü piyasasında kendilerine yer bulmaları erkeklere oranla daha düşüktür. Ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunan kadınların yeteneklerinin geliştirilmesi, eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve bunun sonucunda toplum içerisinde ekonomik anlamda kendilerine daha çok yer bulmalarına sebep olacaktır.

MENA ülkeleri yer altı kaynakları, petrol rezervleri, doğalgaz rezervleri gibi çok önemli kaynaklara sahiptir. Dünyadaki bu kaynaklara olan ihtiyacın çok büyük bir kısmını karşılayan MENA ülkeleri olması gereken ölçüde büyüyememiştir. Ayrıca MENA ülkelerinde fazlasıyla artış gösteren nüfusa bakıldığında istihdam seviyesinin düşük olması

bir diğer önemli konudur. MENA ülkelerinin coğrafi konumu, toplumsal yapısı ve kadınlara olan bakış açısından dolayı o ülkelerde kadın istihdamı da düşük seviyededir.

Çalışmanın amacı, MENA ülkelerindeki kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde giriş kısmından bahsedilmiştir. İkinci bölümde kuramsal çerçeve içerisinde istihdam, ekonomik kalkınma kadın istihdamı gibi kavramların tanımı, tarihsel süreci, gelişimi ile birlikte kalkınma ve kadın istihdamı arasındaki ilişki incelenmiştir. Aynı zamanda MENA ülkeleri hakkında genel bilgi verilmiş ve o ülkelerdeki kadın istihdamı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, araştırmanın yöntemi, verilerin tanımı, araştırmanın hipotezine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde öncelikle yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak birim kök testi yapılmıştır. Ardından nedensellik ilişkisini araştırmak için Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi yapılmış ve sabit etkiler modeli tahmin edilmiştir. Sonuç bölümünde ise, yapılan araştırmaların sonucunda elde edilen bulgulara yönelik değerlendirilmelere yer verilmiş ve ulaşılan sonuçlar eşliğinde önerilerde bulunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN İSTİHDAMI VE KALKINMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE LİTERATÜR TARAMASI

Kadın istihdamı ve kalkınma arasındaki ilişki ülkelerin gelişmişliği, kalkınması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu bölümde istihdamdan, kalkınmadan, kadın istihdamından ve birbirleri arasındaki ilişkiden bahsedilecektir.

2.1. İstihdam Kavramı

Ekonomik bir yöntem olan istihdam, üretim etkenlerinin kazanç sağlamak amacıyla eylemsel bir şekilde üretime dahil olması olarak ifade edilebilir (Pekin, 2005: 92) Üretim etkenlerinden olan emeğin üretim sürecine katılmasına istihdam denmektedir (Marsden, 1999). Bu bağlamda istihdam, yaşça çalışabilir ve çalışma mahiyetinde olan işçilerin full zaman çalışması olarak tanımlanabilir (Ünlüönen ve Tayfun, 2012: 168).

İktisadi olarak istihdam, üretim etkenlerinin kazanç sağlaması amacıyla çalışması ya da çalıştırılması olarak ifade edilmektedir. “Milli gelir, bir ekonomide yapılan mal ve hizmetlerin para anlamında karşılığı anlamına gelmektedir.” bunların meydana çıkması için bazı etkenlerin (emek, sermaye, toprak) istihdam edilmesi lazımdır (Hatipoğlu, 1967: 33). Ekonomi ve işgücü dünyasında çok önemli bir yere sahip olan istihdamın sosyal ve ekonomik olarak iki önemli hedefi bulunmaktadır. Üretimi hazırlamak ve üretimi daha yukarı seviyelere çıkarmak ekonomik amacı oluştururken bu amaca ulaşmak için sosyal hedefe varmak gerekmektedir. İstihdamın sosyal amaçları da, çalışmak isteyen insanların çalışma isteğini artırmak, emek arz ve talebi istikrarlı hale getirmek, çalışmak isteyen herkese iş bulmak olarak açıklanmaktadır (Eser, 2012: 46).

İstihdam bir ülkenin refah düzeyinin göstergeleridir. Ayrıca ülke kaynaklarının aktif bir şekilde kullanımının da temel kriterlerinden biridir (Çoban, 2012: 334). Sanayi devriminin başladığı yıllardan sonra ücretli çalışma sistemi ortaya çıkmıştır ve istihdam kavramının doğuşu ve gelişimi de bu yıllara dayanmaktadır. 1929 da ortaya çıkan Büyük

Buhrandan sonra birçok insan işsiz kalmış, işsiz kalanların ekonomik ve sosyal hayata negatif etkileri iktisadi olarak istihdamın önemini ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2012: 14). ILO ya göre istihdam kavramı farklı bir biçimde açıklanmıştır. ILO istihdam kavramını açıklarken çalışanların ücretli çalışanlar ile serbest çalışanlar olarak iki şekilde ayırmaktadır. Belli bir ücret ile çalışanlar işçi (employee), kendi yerine serbest çalışanlar ise işveren (employer) şeklinde adlandırılmaktadır (Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO), 1993: 2).

İstihdam kavramı geniş ve dar manada ifade edilebilir. İstihdamın en önemli noktası emek faktörüdür. Bu durumda dar manada istihdam, yalnızca emek etkeninin üretim sürecine dahil edilmesi iken, geniş manada istihdam ise bütün üretim etkenlerinin üretim sürecine dahil edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Pekin, 2007: 93). Bir ekonominin belirli dönemde tüm üretim etkenlerinin ülkedeki teknolojik düzeye bağlı olarak hangi düzeyde kullanılması gerektiği geniş anlamda istihdam iken, dar anlamda istihdam ise üretim etkenlerinden sadece emek etkeninin kullanılmasıdır (Cihan, 2006: 36).

2.2. İstihdam Türleri

İstihdam türleri tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam şeklinde incelenmektedir.

2.2.1. Tam İstihdam

Tam istihdam, bir milli ekonomiye ait olan üretim etkenlerinin tamamının üretim sürecinde değerlendirilmesine denir. Üretim etkenlerinin tamamının üretim sürecinde kullanılıp hiçbirinin etkisiz bırakılmaması tam istihdamın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır (Schmid, 2008). “Ekonomi de %2 ve %5 oranında düşük işsizlik olması durumunda da tam istihdam söz konusudur.” Bunun sebebi her ekonomi de farklı tutarlarda oluşan arizi işsizliktir. Toplam emek arzı ve toplam emek talebinin birbirine eşit olması durumunda yani tam istihdam olması durumunda bir ekonomi de çalışanların iş değişikliği ya da işyeri değişikliğinden dolayı meydana gelen kısa dönemli işsizliğe arizi işsizlik denir (Zaim, 1986: 179).

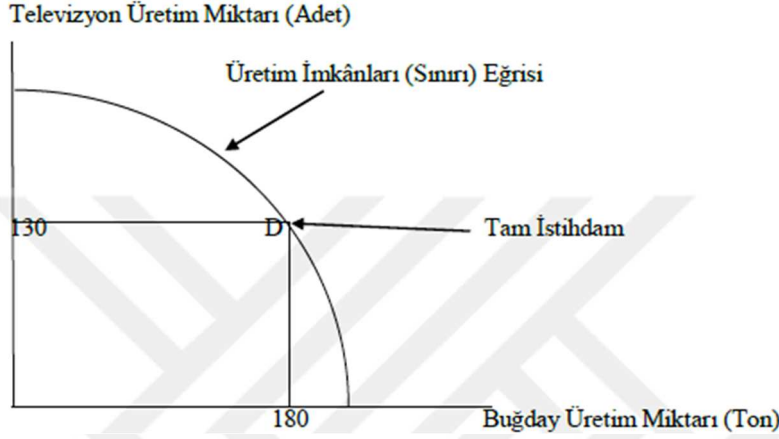
Tam istihdam seviyesine ulaşmış olan bir ekonomi de çalışmak isteyenlerinin tamamının iş bulabildiği; yani hiç kimsenin kendi isteği dışında işsiz kalmadığı anlaşılmaktadır (Summers vd., 1986). Kendi isteği dışında işsiz kalanların en düşük seviyede olduğu cari ücret seviyelerinde çalışmayı isteyenlerin iş bulduğu istihdam seviyesine tam istihdam denir (Biçerli, 2007: 430).

İnsanların gereksinimlerinin sonsuz olması durumu karşısında, bu sonsuz ihtiyaçları karşılayacak olan mal ve hizmetlerin hazırlanmasında harcanacak kaynakların yetersizliği karşısında müsrifliğe yol açmadan en yüksek verimin alınması zorunludur. Yani var olan kaynakların bütününe üretimde kullanılması durumu tam istihdam durumudur (Mitchell vd., 2008:2)

Üretim etkenlerinde genelde eksik kullanım durumu görülmektedir. Sebebi ise, üretim aşamasında kullanılan kaynakların bazı durumlarda tamamının üretim aşamasında kullanılmamasıdır. Dar anlamda tam istihdam emeğin tamamının üretim sürecinde kullanılmasıdır. Cari fiyat seviyesinde çalışmayı kabul edenler, çalışma isteği olduğu halde emek faktörünün bir kısmı işsiz kalmaktadır. Bu duruma işsizlik denmektedir. Çalışma kuvvetine sahip olan insan işsiz olarak nitelendirilebilir. Çalışma kapasitesine ve arzusuna sahip olan nüfus aktif nüfus olarak tanımlanmaktadır. İşsizlikte aktif nüfus için geçerlidir. Çalışma çağının dışında bulunan nüfus yani 65 yaş üstünde olanlar ve 15 yaşına kadar olanlar ayrıca çalışma çağı nüfus kapsamında olduğu halde çalışma arzusu ve kabiliyetinde olmayanların çıkartılmasıyla aktif nüfus oluşturulur. Piyasa durumlarına göre belirlenen cari fiyat üzerinden çalışmak isteyen bir birey, mevcut fiyat seviyesinde iş bulması durumunda her zaman çalışmaya hazır olmalıdır (Dinler, 2002: 446-447).

Cari fiyat seviyesinde çalışmayı kabul eden herkes bir işte çalışabilir, işsizlik irade durumu olup çalışma kapasitesinde olduğu halde çalışmayanların oluşturduğu bir durum olduğunu savunan Klasik iktisatçılar “ Her arz kendi talebini yaratır.” fikriyle Say Kanunundan bağlantılı olarak işsizliğin olmadığı düşüncesindedirler (Karabulut, 2007: 2).

Ekonomide herkesin istihdam edildiği bir durum olanaksızdır. Herkesin istihdam edildiği, işsizleri hepsinin işe girdiği, işsizlik düzeyinin tamamen bittiği anlamında değildir (Muratoğlu, 2011: 19).

Kaynak: Kenan Çelik, Makro İktisada Giriş, 3.Baskı, Trabzon, Murathan Yayınevi, 2011, s.143

Şekil 1: Tam İstihdamın Sağlanması

Grafikte üretim dengesi ile üretim imkanlarının eğrisi karşılaştırılmıştır. Grafiği incelediğimizde bir ülkenin ekonomisinde bütün üretim etkenlerinin üretim sürecine dahil edildiği zaman üretim imkanlarının eğrisi gerçekleşecek üretim sınırını göstermektedir. Üretim dengesiyle üretim imkanları sınırı arasındaki denge sağlandığında tam istihdam seviyesine ulaşılmış oluyor. Tam istihdam D noktasında sağlanmaktadır. Tam istihdamın sağlanması için D noktasının üretim imkanları eğrisinin iç tarafında olmaması gerekmektedir. Eğer D noktası iç tarafta olsaydı tam istihdam sağlanamazdı ve işsizlik ortaya çıkacaktı. Bu durumda D noktası kesiştiği için işsizlik yoktur. Bu durumda üretim etkenlerinin tamamı kullanılmakta ve buğday üretimi ve televizyon üretimi tam bir şekilde yapılmaktadır.

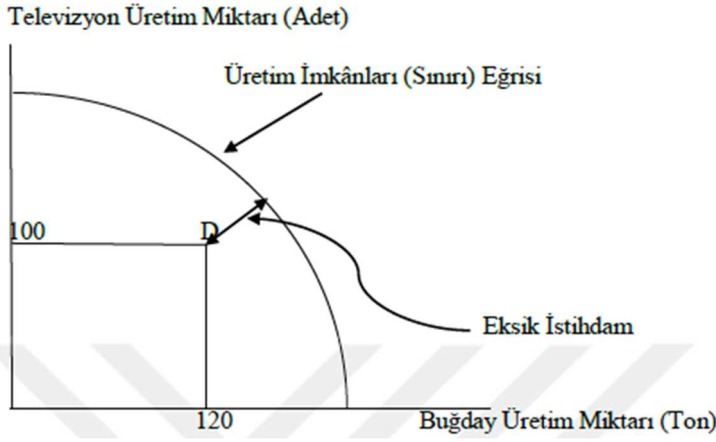
2.2.2. Eksik İstihdam

Eksik istihdam, üretim etkenlerinin yalnızca bir kesiminin üretim sürecine dahil olduğu anlamına gelmektedir. Yani eksik istihdamda üretim etkenlerinin bir kısmı

kullanılmamaktadır boŖta kalmaktadır (Dooley & diğ., 2000, s. 430). Ülkede bulunan teknolojik imkanlar doğrultusunda üretim etkenlerinin faal olarak kullanılmamasına eksik istihdam denir. Eksik istihdam söz konusu olduğu durumda çalışacak olanlar cari fiyat seviyesinde devamlı ya da aralıklı ve var olan çalışma şartlarında iş sahibi olabileceklerdir. Toprak ve sermaye malları eksiksiz, tam anlamıyla çalışmamakta ve teknolojik imkanlara rağmen en ileri düzeyde kullanılmamaktadır. Böyle bir durumda oluşturulan hizmet ve mal tutarı üretim olanaklarının altında kalmaktadır (Angrave ve Charlwood, 2015:1493).

Eksik istihdam seviyesinde bir ekonomiye ait olan yetersiz kaynaklar yüzde yüzüne yakın çalışmamaktadır. Yani elde edilen mal ve hizmetler olması gereken miktarın altında kalmakta ve kaynaklar boş yere savrulmakta bu sebepten dolayı yaşanabilecek refah seviyesinde olmayan bir hayat sürdürülmektedir (Berberoğlu, 1994: 148). Tam istihdam seviyesinde bir ekonominin olması çok zor bir durumdur. Bu yüzden ekonomilerde eksik istihdam görülmektedir. Bir ekonomide eksik istihdam görülmemesinin sebepleri teknoloji, göç, sürekli yükselen nüfus, bölgesel farklılıklardır (Gediz ve Yalçınkaya 2000: 180).

Ülkeler açısından önemli bir sorun olan eksik istihdam özellikle gelişmekte olan ülkelerde geçmişten günümüze kadar gerçekçi ve önemli bir sorundur. Tarıma daha çok ağırlık veren ülkelerde de görülen eksik istihdam, sigortası olmayan, aile fertlerinin desteği ile çalışılan ve devlet tarafından bir politika geliştirilerek çözülmesi gereken önemli bir sorundur (Gündoğan ve Biçerli, 2003: 8). Eksik istihdam durumunda ülkelerde GSYİH açığı ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi GSYİH seviyesi beklenen düzeyin altında kalmakta ve buna bağlı olarak gelir kaybı yaşanmasından dolayı GSYİH açığı çıkmaktadır (Küçükali ve Lokmacı, 2015: 76). Bazı ülkelerde görülen eksik istihdam seviyesinin yüksek olmasının önemli bir diğer nedeni de eğitimde yapılan yetersiz projeler ve çok donanımlı olmayan insan gücüdür. Yani aldıkları eğitime ve sahip oldukları mesleklere göre iş bulamayan insanlar donanım sahibi olmadığı alanlarda çalışmak mecburiyetinde kalıyorlar (Özdemir vd., 2006: 74-75).

Kaynak: Kenan Çelik, *Makro İktisada Giriş*, 3.Baskı, Trabzon, Murathan Yayınevi, 2011, s.143

Şekil 2. Eksik İstihdam

Yukarıdaki grafikte D noktası üretim imkanları eğrisinin iç kısmında bulunduğu için eksik istihdam söz konusudur. Tam istihdam olması için ve bir denge olabilmesi için D noktasının üretim imkanları eğrisinin üzerinde olması gerekirdi. Bu durumdan dolayı yukarıdaki grafikte istihdam eksikliği görülmektedir.

2.2.3. Aşırı İstihdam

Emek faktörünün hepsinin kullanılmasına rağmen bir talep karşılanmamışsa bu durumda bir ekonomide aşırı istihdam söz konusudur. Üretim piyasasında talepten kaynaklı baskı vardır. Bu baskı sonucunda da artan fiyatlar ortaya çıkar. Bu durum ise enflasyon durumudur (Angrave ve Charlwood, 2015:1492).

Aşırı istihdam durumu eksik istihdamın tam tersi şartlarının olduğu durumlardır. Ekonomilerde harcanan bazen gelirden daha fazla olmaktadır. Böyle bir durumda ekonomi de eksik istihdam olup olmadığı durumuna göre, istihdamın hacmi artar, ya da ekonomi de aşırı istihdam durumu ortaya çıkar. Aşırı istihdam durumunda bir ekonomi de üretilen mal ve hizmetler, bütün üretim unsurları en aktif bir şekilde kullanıldığı durumda bile toplam

talebi karşılamıyorsa böyle bir durumda çok daha fazla üretim unsuru istenir (Karakayalı, 2002: 306).

Enflasyon aşırı istihdam durumunda bir ekonomide kendini göstermeye başlayacaktır. Bunun sebebi toplam arzın toplam talepten az olması ve bundan dolayı da fiyatlar genel seviyesinin atmasıdır. Toplam talebin toplam arzdan fazla olduğu bu durumda, ülkede üretim etkenlerine olan ihtiyaç artacaktır ve ekonomik kaynaklar üretim etkenine dönüştürülecektir. Ancak bu durum fazla zaman almaktadır ve bu durumdan dolayı da üretim faktörlerinin fiyatları artacaktır. Firmalar kalitesi yüksek olmayan üretim etkenlerini toplam talebi karşılamak için kullanacaklardır. Düşük nitelikli işçileri istihdam edecekler, verimli olmayan toprakları ekecekler ve toplam talebi karşılamaya çalışacaklardır. (Pekin, 2005: 101).

2.3. İstihdam Teorileri

İstihdam teorileri klasik istihdam, keynesyen istihdam, monetarist, yeni klasik, yeni keynesyen, yapısal ve arz yönlü istihdam teorileri adı altında incelenmiştir.

2.3.1. Klasik İstihdam Teorisi

Klasik istihdam teorisinde tam istihdam seviyesinde ekonomi dengeye gelmektedir. Klasik iktisatçılar ekonomide bazı engellerin ve uzun süreli olmayan buhranın yaşanabileceğini ancak bu durumda devletin müdahalesine gerek kalmadan “görünmeyen el” yardımıyla sorunların çözülebileceğini ve ekonominin yeniden tam istihdam düzeyinde dengeye geleceğini savunmaktadırlar (Pekin, 2005: 114).

Kaynakların tamamı kullanıldığında klasik istihdam teorisinde ekonomi kendi kendine ve mecburu olarak tam istihdam düzeyine gelir. Toplam talep ve toplam arz arasındaki denge bozulsa bile otomatik olarak denge sağlanacaktır ve tekrardan denge durumuna gelecektir (Özgüven Ali, 2005: 400)

17. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan iktisat biliminde istihdam kavramı Merkantilist düşünce ile daha çok konuşulmaya başlanmış,17. yüzyıldan önce genellikle para, vergiler, ticaret ve üretim gibi temel iktisadi konular işlenmiştir. Klasik istihdamın ortaya çıkmasında Merkantilizmden sonra gelen Fizyokrasi fikrinin ağır olduğu söylenebilir. Çünkü Fizyokrasi düşüncesi mevcut bir düzenin olduğu görüşünü savunmaktadır. Klasik istihdam teorisi istihdam konusu üzerinde çok fazla durmamışlardır. Bu teoride devamlı tam istihdamın olduğu ve bu durumun tabii bir durum olduğuna inanılır (Gül, vd., 2009: 27).

Klasiklere göre gayri iradi işsizlik mümkün değildir. Çünkü cari fiyatta çalışmayı kabul eden herkes iş bulabilmektedir. Emek pazarında cari fiyatları kabul etmeyenler işsiz kalmaktadır ki bu iradi işsizliktir. Ancak bu durumun klasik istihdam teorisinde mümkün olmayacağı farz edilmiştir (Özdurak, 2015: 32). İşsiz kalan bireylerin işsiz kalmalarının sebebi de piyasada iş olmaması değil almaları gerekenden fazla ücret istemeleridir (Eser, 2012: 33). Klasik iktisat teorisinde ekonominin kararlı yapısı ve tam istihdamın sağlanması durumunda ufak çaplı sorunlar yaşansa bile bu sorunlar kendiliğinden yok edilebilir. Klasik okulun kurucusu olan Adam Smith 1776 yılından 1936 yılına kadar makro iktisadi fikirlere hakim olmuş ve Klasik Makro İktisat Okulu ismini almıştır. Adam Smith, David Ricardo, Jean Baptiste Say, William Nassou Senior, Johs Stuart Mill ve Thomas Naltus okulun başlıca düşünürleridir.

Klasikler istihdam ile ilgili fikirlerini üç önemli görüşle bildirmişlerdir.

Say Kanunu

1776-1832 senelerinde yaşamış olan Fransız iktisatçı Jean Baptiste Say tarafından çıkarılan yasada ekonominin her zaman neden tam istihdam seviyesinde olduğu açıklanmıştır. Klasik iktisatçılar da tam istihdam ile ilgili fikirlerini “ Say Kanunu” ile açıklamışlardır. Bu kanuna göre “her arz kendi talebini yaratır” ve devlet piyasaya karışmamalıdır (Mongiovi, 1990: 69-74). Say kanununda talebin azlığından dolayı yani

toplam talebin yetmemesinden kaynaklanan ekonominin bütününde gayri iradi işsizliğin olması olanaksızdır. Çünkü bir mal satışa çıkarıldığı zaman olduğu fiyata yakın satış fiyatına eşit satın alma gücünde bir talebe sebep olur.

Say kanununda genel talepte yetersizlik mümkün olmadığını savunan klasikçiler ancak özel talepte yetersizlik olabilir görüşündedirler. Bundan dolayı bir şirket üretim yapacaksa çok fazla üretim yapılmayacak, ancak üretimine devam edilmeyen mallarda çalışan istihdam edilen işçiler işsiz kalacaklardır. Bu problemin çözümü ise işlerini kaybedenler daha az fiyattan çalışmayı kabul edecekler ve firmalarda işsiz kalanları düşük ücretten çalıştırmayı kar olarak kabul edeceklerdir (Parasız, 2006: 311) A Treatise on Political Economy isimli yapıtında Say, yer verdiği teorisinde arz ve talep her zaman denge durumundadır ve işsizliğin talebin azlığından dolayı olması imkansızdır. Çünkü “ her arz kendi talebini yaratır” (Aydın, 2012: 2).

Mahreçler kanunu da denilen bu yasa iki şekilde eleştirilmektedir. Birincisi; bu yasada elde edilen gelir hemen ve hepsinin harcandığı yönündeki varsayımdır. Ancak kazanılan gelirin hepsi harcanmaz ve bir bölümü paraya çevrilir. Genelleme yapılırsa insanların tamamının böyle hareket ettiği düşünülürse bu durum kanunu geçersiz hale getirecektir. Çünkü piyasada bulunan herkes satış yaptığı kadar mal almaz daha az mal almak isterler. Diğer bir eleştiri ise; bu kanunda ekonominin tamamında geçerli talep azlığından ya da arz çokluğundan söz edilemez ve bu kanun sadece malın mal ile değiştirildiği ekonomilerde yürürlükte olabilir (Pekin 2007: 116).

Klasik istihdam teorisinde Say kanununa yapılan bu eleştirilere Faiz teorisi ile cevap verilmiştir.

Faiz Teorisi

Faiz teorisi, Say yasasının şartlarından olan kazanılan gelirlerin tamamının harcandığı varsayımının gerçek olmadığı bir durumda bu noksanlığı gidermek için klasik iktisatçıların çıkardıkları teoridir. Bu teoriye göre toplanan gelirin tamamının tüketilmeyip bir bölümünün tasarruf edilmesi durumunda da toplam talebin toplam arza eşit olacağını ispatlanabilmektedir (Uluatam,1998: 282).

Klasik ekonomistler tarafından faiz, insanların bugün kullanacaklarından feragat edip tasarruf etmenin bedeli olarak tanımlanmaktadır. Faizlerin artması bireylerin bugünkü dönemde daha çok tasarruf etmesi, gelecekte daha fazla tüketim yapması gelecekteki tüketimi tercih etmeleri demektir. Yatırım yapacak olan firmalar yaptıkları yatırımın maliyetinin yatırımın getireceği kazançtan daha düşük olduğu durumlarda yatırım yaparlar. Faizlerin arttığı dönemlerde daha az yatırım yaparlar çünkü yapılan yatırıma harcanacak para faiz oranına bağlıdır. Yatırımın faiz oranının arttığı zaman yatırıma yapılan harcamalarda kullanılan kaynağın maliyetinin artması demektir. Böyle bir durumda faizden daha fazla getiri sağlayabilen proje sayısı da sınırlı olacaktır (Yıldırım, vd., 2006: 127).

Faiz teorisi, tasarruf ve faiz arasında işlevsel bir ilişkinin olduğunu farz etmektedir. Say kanununda tam manasıyla açıklanamayan tasarruf faizin tam karşılığı olarak klasikler tarafından kabul edilmektedir. Faiz sistemi vasıtasıyla tam anlamıyla bitirilemeyen bu nedenle tasarruf olarak isimlendireceğimiz paranın yatırım harcamaları olarak tekrardan harcanabileceği ifade edilmiştir (Dirimtekin, 1989: 249)

Say yasasında tasarrufa ihtiyaç duyulmadığı kazancın tamamının kullanıldığı anlatılmaktadır. Fakat her zaman böyle olmayabilir. Yani gelir elde eden insanlar gelirin hepsini kullanmayarak tasarrufa gidebilirler. Klasiklere göre tasarrufların yükselmesi faiz oranlarını azaltacak ve böylece yatırımlarda artış olacak, aksi bir durumda ise faiz oranları yükselecek yatırımlar azalacak. Bundan dolayı Say kanununda göz ardı edilen tasarruf açığını faiz teorisi kapatmaktadır (Bilgili ve Pekin, 2012: 40- 148).

Ücret Teorisi

Klasiklere göre istihdam seviyesini ve ücret düzeyini emek arzı ve talebinin kesiştiği yer belirler. Ekonomi emek arz ve talebin birleştiği noktada tam dengededir. Ekonominin tam istihdamda olduğu bu noktada iş arayan herkes iş bulabilmektedir ve ücret seviyesi dengede olan herkes istihdam edilmektedir. Klasiklere göre emek talebi, parasal fiyatın satın alma kuvveti olan, gerçek fiyatın azalmakta olan fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Ticarete atılanlar karını arttırabilmek için tam rekabet şartlarında reel fiyatın emeğin marjinal faydasına denk olduğu durumda emek talebini belirlemektedir (Karakayalı, 2005: 226).

Reel fiyatların azalması emek talebini yükseltecektir. Yani emek talebi fonksiyonuna göre, daha çok emek istihdamının olması için her şey aynı kalırken reel fiyatların azalması gerekmektedir. Klasiklere göre emek arz ve talebin kesiştiği yerde yani tam dengede olduğu durumda bile işsizlik mevcutsa bu iradi işsizliktir. Bu işsizliğin olmasının sebebi insanların iş bulamaması değil geçerli olan ücret fiyatını düşük bulmaları ve devlet müdahaleleridir (Karakayalı, 2005: 241). Emek arzının niceliğinin hangi oranda olacağını emeğin marjinal çabası ve emeğin marjinal yararı tanımlayacaktır. Çalışma saatinin uzaması emeğin marjinal çabasını arttırır gelirin marjinal yararını ise azaltır. Ters ilişkinin olduğu bu durumda kesişen noktada işçinin ne kadar fiyatla ve ne kadar saat çalışacağı sonucuna ulaşılır.

2.3.2. Keynesyen (Modern) İstihdam Teorisi

Klasik istihdam teorisini eleştiren İngiliz iktisatçı J.M. Keynes 1936 senesinde “*İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*” adlı eserinde yeni bir teori ortaya atmıştır. Klasik istihdam teorisinde toplam arz ve talep seviyelerinin birbirine eşit olduğu noktada tam istihdamın sağlandığı savunulurken keynesyen teoride eşit olmaları şart değildir. Teori bunun üzerine kurulmuştur. Eksik istihdam olduğu durumda da toplam arz ve talep birbirine eşit olabilir. Eksik istihdam seviyesinde toplam arz ve talebin eşit olduğu noktada işsizlik görülebilir, işsizlik olsa da yine de eksik istihdam seviyesinde denge sağlanabilir. Bu bağlamda toplam arz ve toplam talep, istihdam seviyesini belirleyen ana etkenlerdir (Eyüboğlu, 1998: 22).

J.M. Keynes’e göre, “tam istihdam düzeyinde ekonominin dengede olması hususi bir durumdur ve bundan dolayı ekonominin istisnai durumuna klasik teori uygulanabilecektir. Serbest ekonomilerde bu durum her zaman geçerli değildir. Talepte ve arzda yaşanan hareketlilik sonucunda ortaya çıkan fiyat sisteminde tam istihdam kendiliğinden sağlanamadığı için devletin ekonomiye el atması gerekmektedir (Fisunoğlu ve Köksel, 2009: 55).

Keynesyen istihdam teorisinde, işsizlik enflasyondan daha önemlidir. Tam istihdam seviyesi aşıldığında meydana enflasyonun çıkacağını düşünmektedirler. Keynesyen iktisatçılara göre, istihdam seviyesinin belirlenmesinde önemli temel etken işgücü arzı değil

işgücü talebidir. İşçi ve patron arasında görüşülen görüşmelerle toplu sözleşmeler yapılır ve ücret belirlenir (Eser, 2012: 34). Keynes bir ekonomideki istihdam seviyesinin bütünüyle o ekonomideki kazanç ve masraf seviyesine bağlamıştır. Gelirler fazla olunca giderler fazla olacak, giderler fazla olunca toplam talep ekonomide artmış olacaktır. Bu durumda ekonomideki gelir ve istihdam seviyesini özel sektör ve devlet tarafından yapılan tüketim ve yatırım harcamaları belirlemektedir (Bocutoğlu, 2012: 67).

Keynes'in klasik istihdam teorisine karşı belirttiği en önemli görüşü ekonominin eksik istihdam seviyesinde dengede geleceğiydi. Çünkü klasik teoride işsizlik iradi ve geçici bir durumdu. Ancak bazen verilen fiyatı kabul edip iş bulamayan ve sanayide çalışmak isteyenlerin yetersiz olmasından dolayı boş kalmaktadır. Bu durum ise eksik istihdam durumudur. Ekonomideki gücün tamamı harcanmamasına rağmen eksik istihdamda, toplam talep toplam arz ile denktir. Dengenin olabilmesi için bu eşitliğin sağlanmış olması gerekmektedir (Palley, 2018: 475)

Keynesyen istihdam teorisinde tasarruf ölçüsünü, klasiklerde olduğu gibi faiz oranı değil gelir seviyesi belirler. Keynesyenlerde faiz, likiditeden caymanın bir bedelidir. Keynesyenlerde faiz oranı yalnızca tasarrufların ne şekilde kullanılacağı konusunda bilgi verir (Guerrien, 1999: 112). Faiz oranı, para yetkilileri devamlı olarak para arzını arttırsalar da belirli bir düzeyin altına inmezler. “ Likidite Tuzağı” bu durumda gerçekleşir. Faiz oranını belirleyen etkenler Keynes'e göre bu durumda likidite tercihi ve para miktarıdır. Bireylerin çeşitli faiz düzeylerinde kendilerinde ne tutarda para olmasını isteyeceklerini likidite tuzağı açıklamaktadır (Seyidoğlu, 1999: 366-367) Keynes'in faiz teorisi iki noktada önemlidir. İlk açıdan bakıldığında tasarruf ve yatırımı eşitlemekte faiz haddinin tam istihdam olacak şekilde önemli etkisinin olmadığı ispatlanmıştır. İkincisi ise paranın ekonomi dünyasındaki iş payının ne kadar olduğu ortaya konulmuştur (Aren, 2005: 25-26)

1930 yılında etkisini iyice gösteren Dünya Buhranında tüm dünya fazlasıyla etkilenmiş 50 milyon insan işsiz kalmış, ticaret dünya çapında %65 azalmıştır. Dünya buhranını açıklamakta ve onarmakta klasik istihdam teorisi yetersiz kaldığından dolayı Keynes yeni fikirlerle bu buhranda iktisadi açıdan bir inkılap yaşanmasına neden olmuştur (Fisunoğlu ve Köksel, 2009: 32). Keynesyen istihdam teorisinin kattığı önemli kavramlardan biri de efektif talep kavramıdır. Keynes, Klasiklerin Say yasasında savunduğu gibi “ her

arz kendi talebini yaratır” görüşünü reddedip tam tersi her talep kendi arzını yaratır görüşünü savunmaktadır. Keynes’e göre yaşanan büyük buhranın sebebi efektif talep yetersizliğidir. Efektif talep, toplam arzın toplam talebe eşit olduğu yerdeki talep hacmine denmektedir (Pekin, 2005: 127). 1970’li yıllara kadar geçerliliğini sürdüren keynesyen istihdam teorisi 1980’li yıllarda gelişmiş ülkelerde baş gösteren ekonomik sorunlara çözüm getirememiştir (Akad, 2012: 41). Keynesyen istihdam teorisine göre, bir ekonominin sağladığı üretim kapasitesi ekonomideki milli seviyenin ne kadar olacağını belirlemektedir. İstihdamın artması demek üretim hacminin daha fazla kullanılması, daha çok mal ve hizmetin oluşturulması ve milli gelirin yükselmesi anlamındadır.. Keynesyen okulun başlıca düşünürleri; John Maynard Keynes, James Tabin, Lawrence Klein, Robert Solow, Franco Modigliani, James Meade, Alwin Hansen, John Hicks ve Paul Samuelson’ dur.

2.3.3. Monetarist(Paracı) İstihdam Teorisi

1976 senesinde Nobel ödüllü Milton Friedman tarafından geliştirilen monetarizmin “Paranın Miktar Teorisi Üzerine Çalışmalar” isimli kitabında ana prensipleri ortaya konulmuştur. (Bakan, 2009: 119). Klasik istihdam teorisinde savunulan ekonominin tam istihdam seviyesinde dengede olduğu görüşünü monetaristlerde savunmaktadır. Ancak monetaristler tam istihdam düzeyinde de işsizliğin olduğunu da söylemektedirler (Mucuk, 2011). Doğal işsizlik, olağan çalışma düzeyindeyken bir ekonominin var olan işsizlik oranıdır. Doğal işsizlik oranı, friksiyonel işsizlik oranıyla yapısal işsizlik oranının toplamı sonucu oluşmaktadır. Friedman’a göre işsizlik oranını genişletici para politikası uygulayarak doğal düzeyin altına düşürülebilir. Ancak uygulanan bu politikalar uzun dönemli işsizliği düşürmede etkili değildir (Bilgili, 2012: 200).

Monetarizm, daha çok genel çağın en büyük sorunlarından gösterilen enflasyon konusu ile ilgilenmiştir. Monetaristlere göre enflasyonun ortaya çıkmasındaki esas sebep hükümetlerin para arzını lüzumsuz arttırmasıdır. Enflasyonun belirli bir düzeyde tutmak için para politikalarının uygulanması gerektiğini düşünen monetaristler maliye politikalarının para politikalarına göre daha az etkili olduğunu savunmaktadırlar (Stockhammer, 2008, 480-485). Monetarizmde ücretin düzeyinin nerede olacağını para belirler, başka etkenlerin oluşumunu da piyasa belirler. İşgücünde verilen ücretlerden yaşanan düşüşün nedeni istekte ve kapasitede yaşanan düşüştür (ÇSGB, 2004: 5).

Keynesyen teorisinin büyük revaşa olduğu 1940-1950 yıllarında sanayi ülkelerinde istihdamda ve milli gelirdede çok fazla artış yaşanmıştır. O dönemlerde devletin kullandığı politikalar bilhassa maliye politikası yaşanan artışta etkili olmuştur ve o dönemler keynesyen teori ve uygulanan politikaların etkinliği ispatlanmıştır. Fakat 1960'lı yıllarda artış gösteren işsizlik ve enflasyon hızı nedeniyle Keynesyen teorisinde uygulanan politikalar yaşanan problemleri çözememiştir (Savaş, 2007: 869).

Monetarizm, Milton Friedman tarafından gelişimini yaşasa da ilk kez Karl Brunner tarafından ortaya atılmıştır. Adam Smith'in görüşlerini esas alan Friedman, ekonomide yaşanan ilerlemenin ve kararlılığın dolaşımdaki para tutarı ile mümkün olacağını söyler. Hükümetin ekonomiye karışmamasını, ekonomide yaşanabilecek problemlerin devlet müdahalesine gerek kalmadan piyasa şartlarında onarılacağını söyler ve Liberal piyasa ekonomisini savunur (İslatince, 2009: 228).

Klasiklerle esas fikirleri aynı olan Monetaristler birkaç noktada farklı görüşlere sahiptirler. Bunlardan biri Monetaristlere göre bağımsız piyasa mekanizması ile ekonominin her daim ve kendi kendine tam istihdam seviyesinde dengede olmayacağıdır. Çünkü monetaristlere göre piyasada sürekli çözüme ulaşmayan doğal işsizlik olacaktır ve ekonomik hayatı etkileyen en önemli faktör para tutarıdır. Ekonominin bir başına düzende ve süreklilikte olduğunu, devletin uyguladığı para ve maliye politikasının ekonomide sürekliliği bozduğunu düşünmektedirler. Devlet piyasaya müdahale etmezse işsizlik ve enflasyon problemi geçici olacaktır. Özel kesim yaşanan geçici dalgalanmalara daha dayanıklıdır. Çünkü ekonomilerde yaşanan dalgalanmaların ve istikrarsızlığın en önemli sebebi devletin uyguladığı politikalarlardır. Bir diğer ayrıştıkları nokta ise miktar teorisidir (Küçükkalay, 2010: 394-395).

Monetaristlere göre, para arzındaki yükselişin bir neticesi olan enflasyon, parasal bir problemdir. Bu sebeple enflasyonda görülen hareketlilik dünden bugüne para arzında yaşanan yükselişin pozitif işlevidir. Enflasyonun asıl sebebi, parasal tabanda yaşanan talep fazlasıdır. Başka bir monetarist görüş ise, esasları “paranın miktar teorimi” ne dayanan para talebi modelleridir. Enflasyon bu modellerde para arzında yaşanan yükselişin haricinde para tutma ve reel gelirin alternatif maliyetini açıklayan bir takım değişkenler ile bağlantı

kurmaktadır. Sonuç olarak reel para talebinin yükselmesinden çok daha fazla seviyede olan para arzı artış oranının sonucunda enflasyon ortaya çıkmaktadır (Günçavdı, vd., 2000: 15).

2.3.4. Yeni klasik İstihdam Teorisi

Temelleri paracı istihdam teorisine dayanan yeni klasik istihdam teorisi 1970 yılında monetarist teoriden ayrılıp ayrı bir teori olmuştur (Bocutoğlu, 2012: 229). Rasyonel beklentiler yaklaşımı da denilen bu teoride karar alıcılar sadece geçmişteki bilgileri esas almazlar, cari dönem verilerini de esas alırlar ve rasyonel bir ümit içerisine girerler. Bundan dolayı ileriye dönük tahminler yürütürken geçmişte bulunan değişkenle alakalı bütün değişkenlerin verilerini incelerler (Mucuk, 2011: 215).

Klasik istihdam teorisindeki işsizlik görüşlerini savunan yeni klasikçiler iş sahibi olmak isteyen herkesi cari fiyat düzeyinde iş sahibi olabileceğini düşünmektedirler. Arz ve talepte olabilecek dengesizliğin fiyat uyumları ile giderilebilecektir. Yeni klasiklerle eski klasiklerin işsizlik konusunda ayrıştığı nokta ise yeni klasikler monetaristlerden ayrılan teori olduğundan monetaristlerin doğal işsizlik görüşünü benimsemeleridir. Klasik teorinin tam istihdamda denge görüşüne karşın doğal işsizlik seviyesinde denge görüşünü savunmaktadırlar (Ardıç ve Aydın, 2011: 149-150.)

Yeni klasik analizde, emek arzı ve istihdam düzeyindeki değişimi işçilerin çalıştıkları ve boş kaldıkları zaman aralığında verecekleri seçimler belirler. Fayda-maliyet analizi yapıldığı düşünülerek işçiler boş vakit geçirmek ya da çalışmak arasında karar verirler. Öncelikle çalışmayı düşünen işçiler verilen cari ücret seviyesine göre çalışmayı düşünürler. Eğer verilen ücret muhtemel reel ücretten fazla ise çalışmayı tercih ederler. Ancak cari reel ücret muhtemel reel ücretten düşükse boş zaman geçirmeyi tercih ederler. Mevcut boş zamanın gelecekteki çalışma ile veya mevcut çalışmanın gelecekteki boş zaman ile ikame edildiği bu durum “emeğin zamanlar arası ikamesi” olarak adlandırılmaktadır (Ardıç ve Aydın, 2011: 150- 151).

Kendilerine ait olan mal ve hizmetlerin değerinde yükseliş olacağını düşünen şirketler yeni klasiklere göre, üretim ölçülerini ve emek talebini arttıracaklardır. Yaşanan bu artış bütün mal ve hizmetlerde yaşanırsa bu durumda üretim miktarları ve emek talebi değiştirilmez. Böyle bir durumda bilgi düzeyine göre şirketler bir karar verir. Alınan kararlar bilgi eksikliğinden olduğu durumda bu “sinyal algılama sorunu” olarak isimlendirilir. Yaşanan bu durumdan sonra doğal denge seviyesinde olan üretim ve istihdam bu seviyede olmayabilir. Bu yüzden firmalar karar verirken tam bilgiye sahip olmaları gerekir ki istihdam ve üretim tam denge seviyesinde olsun (Mucuk, 2011: 218-219).

Beklentilerin uyumcul olduğunu düşünen keynesyenler ve monetaristler bu beklentiler ile alakalı olmuşlardır. “Uyumcul Beklentiler Teorisi” ni savunan bu iktisatçılar ileri dönemlerde belirlenecek fiyat düzeyini geçmişe göre belirlerler. Yani geçen sene %15 olan enflasyon oranına göre bir sonraki sene yine %15 üzerinden fiyat belirlenir. Ancak rasyonel beklentiler teorisinde eksik bilginin olmaması gerek ve insanlar ekonomide sistemli bir yanlış yapmamalıdır. Bu yüzden rasyonel beklentiler teorisinde beklentilerde rasyoneldir. Rasyonel beklentiler teorisi, yeni klasik teoriyi oluşturmuştur denilebilir. Teoriye göre Yeni Klasik Teori’de iki varsayım vardır. Bunlardan ilki, üretici kar maksimizasyonu, tüketici ise fayda maksimizasyonu için çabalamaktadır. İkincisi ise arz ve talep piyasalar ile dengelenir. Ancak piyasada yasal bölümlendirmeler, farklı enflasyon ve müdahale edilmemesi lazımdır. Bu görüşü benimseyen iktisatçılar, para politikasının ekonomide uzun ve kısa vadede yalnızca ücretler genel düzeyi üzerinde tesiri olacağını iddia ederken maliye politikasının uzun vadede üretim ve istihdam hakkında olumsuz sonuçlara neden olacağını öne sürmektedirler (Gül, vd., 2009: 67).

Kişilerin yeni klasik teoride üstlendikleri bir vazifeleri vardır. Devletin ekonomiye karışmasına gerek kalmaması için kişiler rasyonel teori doğrultusunda yanlış olmayan tahminlerde bulunmalıdır. Rasyonel teori doğrultusunda hareket eden kişiler daha önce açıklanan para ve maliye politikasını etkisizleştirirler ve durumdan dolayı üretim ve istihdam düzeyi için politikaların bir etkisi olmaz. Devletin daha önceden açıklamadığı para ve maliye politikasının bireylerin fark etmesinden önce üretim ve istihdam düzeyine kısa da olsa etkisi vardır. Ancak kişiler bu durumu fark eder politikaları etkisiz hale getirir ve ekonomi

tekrardan eski seviyesine dönecektir. Daha öncesinde açıklanmayan politikalar yeni klasik teoriye göre iktisadi dalgalanmalara neden olur (Bocutoğlu, 2009: 13).

2.3.5. Yeni Keynesyen İstihdam Teorisi

Keynesyen istihdam teorisinin yeni klasik istihdam teorisi sonrasında etkinliğini kaybettiği, yıkıldığı düşünülse de 1980'li senelerin başlamasıyla Yeni Keynesyen olarak tekrar etkisini göstermiştir. Yeni Keynesyenin amacı, Yeni Klasik İstihdam teorisine itiraz etmek, ayrıca Keynesyen teoriye yapılan tenkitleri ortadan kaldırmak ve etkisini kaybettiği varsayılan Keynesyen teorisinin zayıf görülen taraflarını güçlendirmektir. Piyasada eksik rekabetin olduğunu söyleyen Yeni Keynesyenler toplam talebin yanında toplam arz ile de ilgilenmişlerdir. Yeni Keynesyenlere göre eksik rekabet görülen ekonomide devletin fiyatların sert olmasından dolayı yaşanan piyasaların kendiliğinden dengeye gelemediği durumlarda müdahalesi gerekir (Bocutoğlu, 2009: 14).

Yeni Keynesyenlere göre fiyatlar yapışkandır ve ekonomi kendiliğinden dengeye gelemmez. Yeni Keynesyen iktisatçılara göre ekonomide dengeyi ücret seviyesi belirler ve bu düzeyin üstünden verilen ücretten dolayı gayri iradi işsizlik yaşanmaktadır. Piyasalarda yaşanan bu dengesizlik ücretler düşüncü giderilir. Fiyatlar ve işgücü üretkenliğinin birbirleri arasındaki pozitif ilişkiden dolayı ücretler düşüş bakımından serttir. İşgücü üretkenliği, fiyatlarda yaşanan azalıştan dolayı düşecektir ve emeğin maliyeti artacaktır (Ataman, 1998: 68).

Yeni Keynesyenler, Yeni Klasikler gibi Rasyonel Beklentiler Teorisini benimsemişlerdir. Bu teorisinin etkisindeki Yeni Keynesyenler, ücretler ve fiyatların kısa süreçte çeşitli sebeplerden dolayı yapışkan olduğunu söylemektedirler. Yeni Keynesyenler bu yapışkanlığın mikroekonomik sebeplerini yoğun bir şekilde araştırarak makro ekonominin mikro temelleri üzerinde durmaktadırlar. Ücretler konusunda yapılan uzun süreli anlaşmalardan dolayı Yeni Keynesyenlere göre şu an ki nominal ücretler geçmişin rasyonel bekleyişlerinin etkisi altında kalmaktadır. Geçmiş bilgilerin yanlış olduğu düşünülmektedir ve geçmişteki bu bekleyişlerde bu bilgilere dayanmaktadır. Yeni

Keynesyen teoride uzun süreli yapılan anlaşmalardan sonra toplam talepte fiyatları etkileyen değişimi firmalar ve çalışanlar tahmin etmektedirler. Fakat yapılan anlaşmadan dolayı mali ücretleri değiştiremezler, yani ücretler yapışkandır. Bundan dolayı toplam talepte tahmin edilen değişim reel GSYH'yı etkilemektedir (Parasız ve Bildirici: 2002: 368-369).

Yeni Keynesyenler için önem taşıyan bir diğer konu ise işsizlik ve “histeresis” konularıdır. Doğal işsizlik oranında yaşanan artıktan dolayı problemin çözülmesi için çalışmalar yapılmıştır. İşsizlikte histeresis, devamlı olmayan bir şokun işsizlik oranını arttırmasının ardından şok halinin geçmiş olmasına rağmen işsizliğin eski seviyesine dönememesi olarak tanımlanmaktadır. Doğal işsizliği gerçek işsizlikte yaşanan değişimler etkilemektedir (Blance vd., 1986).

Makro problemleriyle ilgilenen Yeni Keynesyen İktisatçılar bu problemlerin çözümü için iktidarın uyguladığı politikaları tavsiye etmektedirler. Ekonomin tam istihdam düzeyine ulaşması için ise iki öneride bulunmuşlardır. Birincisi içeride olanların kuvvetinin azaltılması ve dışarıdakilerin işe özendirilmesini tavsiye etmektedirler.

“İçerdekilerin gücünün kırılması için;

- İşe alım-çıkarm külfetinin en düşük düzeye inmesi için iş güvenliği kanununun yumuşatılması,
- Grevlerin önüne geçebilmek için sanayi bağlantılarında değişiklik yapılması,

Dışarıdakileri işe özendirmek için;

- Yetenek ve ustalıklarını arttırabilmek için dışarıdakilerin tekrardan yetiştirilmesi,
- İşgücü alışmışlığını yükseltici politikaların oluşturulması,
- Fiyatlara daha fazla yumuşaklık getiren kar paylaşma mukaveleleri,
- İş isteyenleri özendirmek için işsizlik sigortası yönteminin iyileştirilmesi” gibi önerilerde bulunmaktadırlar (Bocutoğlu, 2012: 197).

Sürekli devlet müdahalesine karşı olan Yeni Keynesyenler sadece gereken durumlarda müdahale edilmesini ve daha önceden belirlenen kurallara göre ekonominin yönlendirilmemesini savunmaktadırlar. Çünkü ücret ve fiyatların ekonomide yaşanan bir değişiklikte denge düzeyine gelmesi için o an ayarlanacağı görüşünü kabul etmemektedirler. Bu durumdan kaynaklı fiyat ve ücret konusunda teori oluşturulmuştur. Ücret teorileri, zımnî sözleşmeler, içerdekiler- dışardakiler modeli bu hipotezler sonucunda ortaya çıkan modellerdir.

2.3.6. Yapısalci İstihdam Teorisi

Yapısal yaklaşım, Latin Amerika'da görülen darboğaz yaşantılara Monetarizm teorisi dışında yeni fikirler sunması ile ortaya çıkmıştır. Kurucuları Latin Amerika'da Prebish, Avrupa'da Hirshman'dır. Azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki yapısal farklılıklardan kaynaklı yaşananlara Monetarist yaklaşımındaki fikirleri yetersiz bulan Yapısalcılar, azgelişmiş ülkelerde yaşanan işsizlik probleminin talebin olmamasından daha çok irrasyonel ekonomik etkinliklerden kaynaklandığı görüşünü savunmaktadırlar. Bunun nedeni azgelişmiş ülkelerde görülen yapısal bozukluklardır. Yapısal bozukluklara örnek kronikleşen enflasyon, nüfusun hızla artması, dış ticaret dengesizliği, bütçedeki açık, yoğun bürokratik işlemler ve siyasetteki süreksizlik hali gösterilebilir. Yapısalcılar bu bozuklukların olmaması için ekonomiye devletin müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Yapısalci yaklaşım görüşlerini savunan Arthur Okun işsizlik probleminin son bulması için bu politikaları savunmuştur. Okuna göre büyüme oranlarının fazla olması işsizliği düşürmekte, büyümede görülen negatif bir durum ise işsizliği arttırmaktadır. Bu hipoteze de "Okun Yasası" denmektedir.

Yapısalci yaklaşıma göre işsizlik probleminin çözülmesi iki önerilen yöntem ile mümkün olabilir. Birinci yöntem; Keynesyen teorilerde uygulanan para ve maliye politikaları ile işsizliğin azalış eğilimine geçişini sağlamaktır. Bu sayede işsizliğin aşağı çekilmesiyle enflasyonda yükselecektir. Diğer bir yöntem ise; yapısal istihdam da uygulanan politikaların işgücünün oluşumunu ilerletmeye, bölgesel farklılıkları gidermeye ve akışkanlığı arttırmaya yönelik gayretlerinin olmasıdır. Bu gayretler neticesinde işgücü kalitesi yükselecek, bu

sayede iş bulma ve çalışma imkanları artacaktır. İstihdam imkanlarının artması ve bölgesel kalkınma da işsizliğin inmesine yardımcı politikalaradır. (Lordoğlu, vd., 1999: 281).

2.3.7. Arz Yönlü İstihdam Teorisi

1929 Ekonomik Buhanda yaşanan problemlere çözüm bulmak için ortaya atılan ve makro ekonomik teorinin temellerini oluşturan Keynesyen teori, Özellikle 1973 yılında yaşanan ‘‘Dünya Petrol Buhanı’na bir çözüm bulamamış, popüleritesini kaybetmiştir ve sonrasında çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri olan Arz Yönlü İktisat, sorunlara çözüm bulmak için ve Keynesyen teori politikalarına karşı olarak çıkarılmıştır (Savaşır, 1999: 95-100).

1970’li senelerde talep yönlü iktisat görüşüne karşı olarak ortaya çıkan Arz Yönlü İktisat, yaşanan iktisadi problemlerin arz faktörünün talep faktörüne göre yetersiz olmasından dolayı olduğunu savunmaktadırlar (Aktan, 2008: 51-54). Arz Yönlü iktisatçılar, ‘‘serbest piyasa ekonomisi’’ni savunmaktadırlar. Çünkü kendi mekanizmasına bırakılan ekonomilerin devlet ile karşılaştırıldığında daha hareketli ve yaratıcı olduğu görülmekte ve kendi menfaatlerini öne çıkarıp çalışmaktadırlar ve böylece daha aktif ekonomiler ortaya çıkmaktadır (Ölmezoğulları, 2008: 104-105). Vergi reformları yöntemiyle reel gelirdede artış olacağını söyleyen ‘‘Arz yönlü iktisatçılar’’ böylece enflasyonun düşeceğini işsizlik sorununun da düşüşe geçeceğini savunmaktadırlar (Tunca,2011: 302).

Ekonomilerde vergi oranları, emek ve sermayeye olan arzı etkilemektedir. Vergi sebebiyle oluşan nispi fiyatlarda yaşanan değişim bireylerin çalışmasını ya da boş zaman geçirmesini etkiliyor. Verginin düşürülmesi bireyleri daha çok çalışmaya yönlendirecektir ve ülkelerde yaşanan işsizlik düşüşe geçecektir (Mitchell, 2011: 328-330).Arz Yönlü İktisat, bilhassa 1980’li yıllarda ABD’de başkanlık yapan Reagan tarafından çok fazla savunulmuş hatta seçim propagandası olarak kullanılmıştır. Arz Yönlü İktisat teorisi, keynesyenlerin toplam talep üzerinde yoğunlaşmasına tepki olarak ortaya çıkmıştır (Savaş, 1999: 153).

Phillips Eğrisini kabul etmeyen Arz Yönlü İktisatçılara göre enflasyonun asıl nedeni reel üretim artış hızına bağlı olarak çok fazla şekilde yükselen para arzıdır. Arz Yönlü İktisatçılar, enflasyonun hızla yükselmesiyle istihdam ve üretim oranının artacağı görüşü doğru değildir. Ya da piyasalarda görülen çok yüksek işsizlikle birlikte ekonominin belli bir fiyat istikrarına ulaşacağı görüşünü kabul etmemektedirler(Savaş, 1997: 963). Ekonomilerde arzın önemli olduğunu savunan Arthur Loffer önderliğindeki Arz Yönlü iktisatçılar, bazı temel varsayımlarda bulunmuşlardır. ‘‘Bunlar;

- Devletin ekonomiye müdahalesi, ekonomiye zarar verecek etkiler ortaya çıkaracaktır.
- Azalan vergi oranları, işgücü verimliliğini yükseltecektir ve çalışma isteği yaratacaktır.
- Azalan vergi oranları, hem devletin gelirini arttıracak hem de özel kesim yatırımlarını teşvik edecektir.
- Yüksek vergi oranları, üretici için ceza anlamına gelmektedir. Bu nedenle, vergi oranlarının düşürülmesi, ekonomide etkinlik ve üretim artışına yol açacaktır.
- Devletin kamu harcamalarında görülecek bir artış, enflasyona neden olacağından harcamalar arttırılmamalıdır.
- Bütçe açıkları bütün dengeleri bozacağı için, bütçe açığı verilmemelidir.’’ (Özdurak, 2015: 52).

2.4. Kalkınma Kavramı

Ekonomik kalkınma, bireylerin yaşam seviyelerini, kendilerine olan güveni, hürriyetlerini arttırıp kişilerin yeteneklerine de katkıda bulunur (Todaro & Smith, 2011: 5). Ekonomik büyümeyi de içeren ekonomik kalkınma siyasi ve toplumsal mecrada yaşanan pozitif gelişmeden dolayı sosyal alandaki refahın artmasına neden olmaktadır (Pınar, 2012: 159). Üretimin ve kişi başına gelirin artışını kapsamakla birlikte ekonomik kalkınma, o

ekonomide yaşanan ‘‘iktisadi ve sosyo-kültürel’’ açıdan yaşanan gelişmeleri de kapsar. Ekonomik kalkınmanın üretim etkenlerinin faaliyetlerinin artması ve ülkedeki sanayinin ekonomiye ve ihracata olan katkısının yükselmesi gibi ekonomilere bu şekilde etkileri vardır (Dinler, 2004: 539).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışından dolayı gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerle de aradaki farkın kapanması gerekmektedir. Bu yüzden kalkınma az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kullanılmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülke düzeyine ulaşmak için üretimde sağlam ve seri adımlar atılması gerekmektedir. Ancak bahsedilen ülkelerde bazı engeller ortaya çıkmaktadır. Bunlar ‘‘ekonomik, sosyal, kültürel’’ bazı engellerdir. Ancak bu engellerin aşılmasıyla kalkınma alanında gelişmeler olabilir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmada yaşanan diğer bir sorun ise sermaye birikimidir. Çünkü bu ülkelerde gelirin düşük olmasından dolayı ‘‘tasarruf azlığı’’ sorunu yaşanır ve sermaye birikimi sağlanamaz. Kalkınmanın önündeki bu engeller kalkınmanın en önemli özelliği yapısal değişim ile aşılabılır. Bu yüzden ‘‘politikalara, bilgili, rasyonel, uzun süreli çabalara’’ gereksinim duyulur (Köklü, 1979: 138)

Kalkınmanın ölçülmesinde bazı göstergeler kullanılmaktadır. Bu göstergeler ülkelerin gelişmişliğini göstermektedir. Kişi başına gelir en önemli göstergelerindedir. Fakat bu tek başına bir ölçü değildir. Örneğin, kişi başına gelirin yüksek olduğu bazı petrol ülkelerinde görülen ‘‘okuma-yazma oranı, ortalama ömür, gelir dağılımı’’ gibi temel özelliklerin olmamasından dolayı ülkeler gelişmiş ülke kategorisine giremezler. Bu yüzden kişi başına gelirin yanında ülkedeki ‘‘sanayileşme, eğitim, sağlık olanakları’’ düzeyi de ekonomik kalkınma göstergeleridir (Ataç, 1999: 248).

Kalkınma, büyüme ile anlamları aynı gibi kullanılsa da farklı özelliklere sahiptir. Büyüme, GSMH artışı ve nicel değişimleri açıklar. Başka bir ifadeyle ‘‘bir ülkedeki gelir artışı’’ demektir. Kalkınma ise nicel değişimlerin yanında nitel değişimleri de açıklamaktadır. Kalkınma ve büyüme birbirlerinden farklı kavramlar olsa da aynı zamanda birbirleriyle bağlantılı kavramlardır. Kalkınma, bir ekonominin büyürken, sosyo-kültürel

problemlerini de halletmesidir. Tariften de belli olduğu gibi kalkınmada hedeflenen büyümeyle elde edilen kaynakların daha kolay ve iyileşmiş bir yaşam için insanların toplumsal problemlerinin hallolmasında uygulamasıdır. Bu yüzden kalkınma ve büyüme karşılıklı etkileşim halindedir. Zira toplumsal problemlerin halledilmesi olarak anlatılan kalkınma için, ekonomik olanakların da yüksek seviyede olması lazımdır. Dolayısıyla anlaşılacağı gibi kalkınma büyümeğe göre çok daha yaygın ve içerikli olduğu, büyümeğe de kapsayan bir tanım olduğu sonucuna ulaşmak olasıdır (Ersungur, 2005: 19-20).

Tarihsel sürece bakıldığında sanayi devrimine kadar olan süreçte toplumlar arasında ekonomik, kültür bakımından, sosyal açıdan farklı seviyelerde olduğu görülmektedir. Bunun nedeni sanayi devrimi sürecine kadar insanlar sadece kişisel ihtiyaçlarını ve aile içindeki ihtiyaçları karşılamak için genelde ekonomiler tarımsal olup bu yönde çalışmışlardır. Sanayi devrimine kadar olan bu dönemde toplumlar arasında çok fazla yaşam kalitesi açısından fark görülmemektedir. Ancak sanayi devrimi özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru ilk olarak İngiltere’de ve sonrasında batı ülkelerinde etkili olmuştur ve tarıma ağırlık veren ekonomiler sanayiye yönelmeye başlamışlardır. Sanayi devrimi ekonomiler ve ülkeler arasında farklılıklara neden olmuştur. Teknolojinin kullanılmaya başlandığı ülkeler kullanılmayan ülkelere göre daha çok gelişim göstereceklerdir (Karakayalı ve Dilber, 2010: 16).

Sanayi devrimiyle birlikte görülen bu farklılıklar 20. yüzyılın ortalarından sonra daha ciddi bir problem haline gelmiştir. Özellikle batı ülkelerinde görülen gelişmişlik bu ülkeleri dünyada egemen bir duruma getirmiştir. Sanayi devriminden sonra yaşanan bu farklılık ‘‘iktisadi kalkınma’’ kelimesini meydana getirmiştir. Kalkınma kavramının ortaya çıkış dönemine bakıldığında ikinci dünya savaşından hemen sonra, doğrudan sömürgeciliğin sona erdiği yıllarda çıktığı görülmektedir.(Özyakışır, 2011: 49).

2.5. Kalkınmanın Tarihsel Süreci

Ekonomik kalkınma ve büyümenin sosyal durumu bakımından önemi, ekonomik bir düzen biçiminde kapitalizmin artması ile aynı zamanda olmuştur. 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren özellikle İngiltere'de görülen Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik kalkınma kavramının ne amaçla ve nasıl ortaya çıktığı belirtilmiştir (Cypher ve Dietz, 2004: 109).

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte çok daha yoğunlaşan kalkınma kelimesi esas olarak sanayi devriminin ortaya çıktığı ilk zamanlara kadar dayanmaktadır. Çünkü sanayileşme, ülkelerin ve ekonomilerin nasıl yöntemlerle kalkınacağı yönünde sorgulamaları da beraberinde getirmiştir (Özcan, 2011: 57). Toplumların ve ülkelerin geçmişten bu zamana kadar olan süreçte gelişimlerine bakıldığında kültürel ve ekonomik açıdan farklı düzeydedirler. Sanayi devrimi olana kadar ülke ekonomileri çoğunlukla tarım üzerine olmuştur ve işletmeler de aileler olmuştur. Sanayi devrimine kadar ekonomilerde kalkınma olanakları ve bunun getirdiği risk durumları bugüne kıyasla yüksek değildir (Danışoğlu, 2015: 4).

İkinci dünya savaşından sonra Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan kalkınma, 1970-1980 yıllarında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen dengesizlik ve 1990 yıllarında bilgi teknolojisine geçilen toplumlarda görülen artış sebebiyle o yıllardaki anlamından farklı anlamda kullanılmış ve sonuçların da farklı olması düşünülmüştür. Yaşanan bu gelişmelerden sonra “sanayileşme, yapısal değişim, işsizlik ve gelir dağılımı” gibi kavramlar konulara dahil edilmemiştir (Özyakışır, 2011: 51). Bahsedilen süreçte gelişmek için artık ithal politikalar değil de ihracata yönelik politikalar kullanılacaktır. İhracat üzerinden gerçekleştirilecek politikalardan dolayı kalkınma tanımı “küreselleşme” olgusuna yerini bırakmıştır (Yeldan, 2002: 22).

Netice de 1970 yılına kadar gelen kalkınma yoğunluğu ismi altında “ekonomik kalkınma planları, hızlı sermaye birikimi, sanayileşme” gibi görüşlerin popülaritesi azalmıştır. İlerleyen yıllarda 1980'lerde farklı bir bakış açısı geliştiren kalkınma; ticaretin

liberalleşmesi, devletin açıklarının kapatılması, dövizin yükselmesi, işe yaramayan hükümet ilkelerinin iptal edilmesi gibi “yapısal düzenlemeler” adı altında değerlendirilmeye başlamıştır. Yapısal değişiklikler ekonomide faal fonksiyonlar oynayan ve yürüttüğü siyasetle başarılı olamayan devlet etkinliklerini iyileştiren bir olgu şeklinde adlandırılmıştır (Harris ve Özmete, 2000: 4).

Keynesyenlere ve refah ekonomisine göre rekabetçi bir piyasanın oluşması için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekir. Çünkü devlet müdahalesi olmadan piyasa kendi kendine işleyerek dengeye gelemez. Bazı ülkeler İkinci Dünya Savaşı sonrası güçlerini kaybettikleri için tekrardan eski güçlerine ulaşmak amacıyla ABD’nin verdiği “Marshall Yardımları” ya da Sovyetler Birliği tarafından verilen ekonomik planlamalar sayesinde performansları yükselmiştir ve bu durum sonraki dönemlerde bir çok ülke için “ekonomik planlama” gelişimini arttırmıştır ve etkisinin yüksek olmasını sağlamıştır. Bundan başka Türkiye Uzak Doğu ülkeleri Latin Amerika gibi gelişmekte olan ülkeler planlı kalkınma modelini benimsemiş ve kullanmaya başlamışlardır (Aydın, 2016: 7).

Yani “Geleneksel Kalkınma İktisatçıları”na göre bir ülkede kalkınmanın olabilmesi için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler sermayelerini seri bir şekilde biriktirip bu sermayelerin fazlasını sanayi kesimine yatırıp geri kalan kısmı da yatırım yapmalıdır. Ayrıca tarımda görülen gizli işsizliğe neden olan emek faktörünün de sanayiye aktarılmasıyla kalkınma sağlanacaktır. Bu durumdan dolayı tüm bunlar olurken mutlaka olması gereken “kontrolcü, aktif ve planlamacı” bir hükümet düzeneğine ihtiyaç olacağını belirtmişlerdir (Kaynak, 2014: 43).

2.6. Kalkınma Çeşitleri

Kalkınma çeşitleri sürdürülebilir kalkınma, kırsal kalkınma, sosyal kalkınma ve bölgesel kalkınma olarak sıralanmaktadır.

2.6.3. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma, kişilerin bugün kullandığı yararlı kaynakları bu dönemde bulunan ihtiyaçlarını giderdikten sonra ileriki dönemlere aktarırken yararlı bir şekilde aktarıp geleceğe de yeterli olması anlamına gelmektedir (Sinemillioğlu, 2009: 251). ‘‘Ekonomik büyüme ve çevre arasındaki ilişkiye dayanan Sürdürülebilir Kalkınma fikri ilk defa, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu) tarafından 1987 yılında kullanılmıştır’’ (Asefa, 2005).

Rapora göre sürdürülebilir kalkınma, şimdiki dönemin gereksinimlerini karşılarken sonraki kuşakların gereksinimlerinde eksiklik yaşanmadan karşılamalarını sağlamaktır. Raporda belirtilen görüşe göre mühim noktalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi ‘‘ihtiyaç ikincisi ise ihtiyaçların giderilmesinde kuşaklar arası ilişki’’. İhtiyaçlar karşılanırken dikkat edilmesi gereken husus en başta fakirlerin gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Bu gereksinimleri karşılarken de şuan ki dönemde bulunan teknolojinin bugün ve ileriki dönemde karşılanacak gereksinimleri kısıtlamaması gerekmektedir. Bundan dolayı çevre dostu sosyal yapının daha iyi olması ve teknolojik olarak nasıl ilerleneceği komuta edilmelidir. Rapor incelendiğinde ülkelerdeki sürdürülebilirlik kalkınma durumu çok uzun olmayabilir. Çünkü sürdürülebilir kalkınmanın önünde ‘‘çevre kaynakları, teknoloji, sosyal organizasyon, insan faaliyetleri’’ gibi durumları Dünyanın hazmetme kapasitesinde bazı kısıtlamalar vardır. Bir başka önemli husus ise yoksullukla mücadele. Anlam olarak kötü olan yoksulluk, sürdürülebilir kalkınma bakımından insanların gelecekte daha iyi bir yaşam sürmeleri ve düşüncelerini gerçekleştirme bakımından mücadele gerektirmektedir (Başkaya, 1997: 20-31).

2.6.4. Kırsal Kalkınma

Kırsal kalkınma, nüfusun daha düşük olduğu bu bölgelerde yaşayanların örf ve adetlere daha bağlı olduğu bölgede kişisel bağlantıların daha fazla olduğu ve çoğu olanakların bulunmadığı bölgelerle ilgili bir kavramdır (Yeşilbaş, 2011: 155). Kırsal

kalkınma, sadece tarımda değil diğer alanlarda da istihdamın ve gelirin yükselmesine kalkınmada kullanılan kaynaklara da hassasiyet gösterilerek bütün etkenlerin kullanılmasına yönelik ve kırsal bölgelerde yaşayanların tümüyle “tarımsal, ekonomik ve sosyo-kültürel” anlamda kalkınmalarına yönelik çalışmalar yapılmasıdır. Kırsal kalkınmada amaç bu bölgelerde yaşayanların ve kentlerde yaşayanlar arasındaki farkın düşürülmesi, doğal kaynaklardan bozulmadan yararlanılması ve kırsal bölgelerin devamlılığının sağlanması aynı zamanda kırsal bölgelerdeki yaşam kalitesinin artırılmasıdır (Çekiç ve Ökten, 2009: 203).

Bir başka amacı ise, ülkelerde bulunan bazı kesimlerin geri kalmış ya da gelişmekte olan bölgeler dışında kalanların sosyo-ekonomik refah seviyelerinin artırılmasıdır. Yani tarımdan sanayiye geçiş için uygun ortamın hazırlanmasıdır (Turan, 1975: 163).

Kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için daha öncesinden bir hazırlık aşamasının olması ve belirlenen kurallar ve uygulamaların olması gerekmektedir. Bunlar bölgeye has ekonomik ve sosyal durumların tespiti, aynı zamanda problemlerin incelenmesi, bu durumları projelendirmek sonucunu gözlemlemek ve yorumlamaktır. Bu projeleri uygularken de bazı önemli kurallar vardır. Bu kurallar aynı zamanda kırsal kalkınmanın asıl ilkeleridir. Bunlar; “herkese ulaşılabilirlik, bağımlılık yaratmamak, sürdürülebilirlik, aşamalı yaklaşım, katılım, etkinlik”(Tolunay ve Akyol, 2006: 116-107).

2.6.5. Sosyal Kalkınma

Sosyal kalkınma, bireylerin sahip olduğu haklarının uygulanabilmesinde yine bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması demektir. Sosyal kalkınmada hedeflenen kullanılan kaynakların adaletli ve istikrarlı dağılımı aynı zamanda kişilerin becerilerinin kuvvetlendirilmesidir. Bakış açısına göre sosyal kalkınma, kişilerin ve ailelerin yeteneklerinin ve sahip oldukları kuvvetli yönlerinin geliştirilerek kalkınmaya önemli katkıları içermektedir (Özmete, 2010: 85-86). Sosyal kalkınmanın kullanılması için önemli noktalar vardır. Bunlar;

- Kaynak dağılımında adaletsizliklerin düşürülmesi,
- Kişisel gelirlerin arttırılmasıyla birlikte daha iyi seviyede bir eğitim, sağlık, konut, kültür, ulaşım gibi çoğu imkanın sağlanması,
- Kişilerin esas ihtiyaçları için lazım olan öğelerin temin edilmesi,
- Kişisel, toplumsal ve bireysel ilişkiler ile dayanışmanın arttırılması.

Ekonomik kalkınma kavramı da sosyal kalkınma ile aynı denilebilir. Yani bir ülkedeki sosyal, siyasal, ekonomik anlamda üretilen tüm fikirlerin temeli sosyal kalkınmaya dayanmaktadır. Sosyal kalkınma içerisinde kişilerin zaruri gereksinimlerinin giderilmesi, insanlar arasındaki kaynakların kullanılmasındaki eşitsizliğin en aza indirilmesi, “sosyal ve beşeri ilişkiler ile dayanışmanın artırılması, sağlık, eğitim, ulaşım ve kültür hizmetlerinin sunulması” gibi önemli durumları barındırmaktadır (Sökmen, 2014: 2; Karakayalı ve Dilber, 2010: 10).

2.6.6. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma, bir bölgedeki beşeri kaynaklarının seviyelerinin ve faydalarının arttırılması aynı zamanda o bölgede bulunan iktisadi ve sosyal gücünde kullanılmasıyla birlikte bireylerin yaşam kalitelerinin arttırılmasına yönelik bir ülkedeki tüm bölgelerin diğer ülke ve bölgelerle olan ilişkilerinin incelenmesiyle birlikte yapılan çalışmalara denir (Sevinç ve Eren, 2016; 7-8).

Bölgelerarasında yaşanan eşitsizlik sonucunda çıkan bölgesel kalkınma, yaşanan bu eşitsizliğin GSMH'nin kentlere dağılımından anlaşıldığı ifade edilmektedir. Eğitim düzeyindeki gerilik ve “sosyo-kültürel” alandaki altyapı eksikliği eşitsizliklerin asıl nedenidir (Sinemillioğlu, 2009; 253). Ülkeler bölgelerden oluşmaktadır. Bu bölgelerin ise birbirlerinden farklı iktisadi sistemi vardır ve gelişim seviyeleri de farklıdır. Bölgesel kalkınma ile bölgelerarasındaki bu farkı en aza indirmek ve bölgelerdeki geri kalmışlığı

azaltmak amaçlanmaktadır. Bölgesel kalkınma ülkelerin ekonomilerine de önemli faydalarda bulunmaktadır. Bunlar; bölgelerarasında yaşanan refah düzeyindeki başlıkların bitirilmesi, ekonomik anlamda şehirleşmenin ekonomik gelişme şartlarına uygun şekilde hazırlanması, ülkelerdeki nüfusa göre kaynak sağlanması gibi faydalar sıralanmaktadır (Abuşoğlu ve İnan, 1989; 5).

Kalkınma ekonomisinin çıktığı dönemlerde önem arz eden bölgesel kalkınma, Doğu ve Güneydoğu Avrupa arasındaki farklılıklar sonucunda gündem oluşturmuştur. Bölgesel kalkınma az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasındaki ilerleme düzeyinin minimum seviyeye gerilemesi gerekir. Bu sayede ekonomik kalkınmayla birlikte sosyo-kültürel açıdan gelişim sağlanacak ve bölgelerdeki fakirlik en aza indirilecektir (Samırkaş ve Bahar, 2013; 107). Bölgesel kalkınmada uygulanan politikaların amacı, kalkınmada oluşan ayrılmaları önlemek, bütünleştirmektir. Politikalarla ülkelerdeki gelişmemiş bölgelerdeki eşit olmayan durumları çözüme ulaştırmak hedeflenmiştir. Ülkelerin kendi bölgeleri arasında da yaşanan eşitsizlik yine ülkelerin kendi belirlediği iktisadi ve toplumsal yapılarına uygun plan ve tasarımlarla bitirilmeye çalışılmıştır (Doğan ve Yıldız, 2007; 155).

Bölgesel kalkınma sadece ekonomik anlamda değil sosyal alanda da ülkelere fayda sağladığı düşünülmektedir. Ülkelerdeki kaynakların kullanılarak kalkınmanın hızlı yapılması, bölgelerdeki refah ve ilerleme seviyesindeki farkın düşürülmesi, iktisadi bölgelerin ve kentleşmenin uygun bir biçimde tekrardan hazırlanması bölgesel kalkınmanın ülkelere sağladığı faydalardır (TOBB, 1989; 5).

2.7. Kalkınma Politikaları

Kalkınma politikaları dönemin koşullarına göre şekillenmektedir. Yani kalkınma politikaları her ülkenin kendine özgüdür. Kullanılan politikalar değişen hükümetler tarafından da farklı olarak değiştirilebilmektedir. Uluslararası platformda da her ülkenin farklı olan kalkınma politikalarının sebebi ülkelerin farklı olan “iktisadi, sosyal ve kültürel”

özellikleridir. Bir ülkedeki aynı olmayan hükümetinde kalkınma politikaları farklı olabilmektedir. Farklı siyasi görüşleri de kapsayan kalkınma politikaları hükümetler tarafından oluşturulup uygulanmaktadır (Özgüven, 1988: 210).

2.7.3. Kalkınma Politikalarının Amaçları

Kalkınma politikaları ülkelerin ve hükümetlerin amaçladıkları şartlara ulaşabilmeleri için kullanılmaktadır. Bu amaçlar şunlardır;

- Dönemin ihtiyaçlarıyla birlikte muhtemel ihtiyaçların tespiti,
- Eğitim düzenini oluştururken muhtemel gereksinimlerin göz önünde bulundurulması,
- Artan nüfusun düşünülerek buna bağlı olarak taleplerin tahmin edilmesi,
- Kişi başına düşen geliri arttırmak ve gelir dağılımında adaleti sağlamak,
- Kişilerin kabiliyetlerine göre iş olanağı sağlamak,
- Ülkelerin ve hükümetlerin uyguladıkları kalkınma politikalarını tüm dünyaya kabul ettirmek,
- Üretim için çok önemli olan hizmet, sanayi ve tarım politikaları arasındaki uyumu sağlamak,
- Kamu ve özel sektör ilişkileri arasındaki işbirliğini sağlayarak karar organının düzgün işlemlerini sağlamak,
- Üretim etkinliklerinin artırılması ve üretimin tespiti için önlemler almak (Özgüven, 1988: 210-211).

2.7.4. Kalkınma Politikasının Araçları

Ülkelerde kalkınma politikalarının uygulanabilmesi için bazen ekonomik bazen siyasi araçlardan faydalanılmaktadır. Bu araçlar;

Para Politikası

Para politikası genellikle para tutarında yapılan değişikliklerde uygulanmaktadır. Çeşitli araçlar kullanılarak piyasadaki paranın ayarlanması yapılmaktadır. Para politikalarının ülkelere faydası o ülkelerde uygulanan kendine özgü ekonomik sisteme bağlı olarak değişmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki mali düzenin daha sağlam olmasından dolayı para politikaları bu ülkelerde daha etkin rol oynamaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise mali işleyiş ve düzen tam oturmamış olmasından dolayı etkinliği düşüktür (Yanık, 2008: 24).

Faiz oranı para politikasının oluşumu için çok önemli bir araçtır. Çünkü ekonomilerde para tutarı faiz oranlarının yükseltilip düşürülmesi ile ayarlanmaktadır. Piyasada bulunan fazla para enflasyonun yükselmesine neden olacaktır. Bu durumda talep fazlalığı yaşanacaktır ve bu fazlalığın azaltılması için de faiz oranları yükseltilecek ve böylece fazla para çıkışı sağlanacaktır. Bu duruma “sıkı para politikası” denilmektedir. Tam tersi olan durum ise, ekonomide paranın az olduğu ve talebin yetersiz olduğu durumlarda piyasalara para girişinin sağlanması için faiz oranlarının düşürülmesidir. Buda “gevşek para politikası” olarak adlandırılmaktadır (Ertek, 2005: 251).

Maliye Politikası

Maliye politikaları, piyasalardaki dengenin sağlanması ya da var olan dengenin korunması veya oluşan dengenin daha iyi bir seviyeye gelmesi için kamunun çeşitli enstrümanları ile yine kamudaki gelir, gider ve borçlanmalarla birlikte yapılan politiklardır. Maliye politikaları şu iki durumda uygulanmaktadır (Yanık, 2008: 25)

- Dengeye ulaşması gerektiği durumlarda maliye politikaları kendiliğinden çalışabilir.
- Politikayı kullanmak isteyenler ihtiyari olarak politikayı kullanabilirler.

Maliye politikası ile amaçlanan bireylerin gelirlerinin artması ve istihdamlarının sağlanması için kamu harcamasının artırılması ve buna bağlı olarak daha fazla tasarruf edilmesidir. Bununla birlikte vergiler çok aşırı yükseltilmemek insanları mağdur etmemek şartıyla kararınca yükseltilerek kamu harcamaları artırılması amaçlanmaktadır (Berber, 2004: 296).

Döviz Kuru Politikası

Döviz kuru, yabancı ülkelerin para birimi anlamına gelmektedir. Yabancı ülkelerde artış gösteren döviz kuru bulunan bir ülkedeki para birimi karşısında kendi para biriminin değer kazanması demektir ya da yabancı ülkelerde azalış gösteren döviz kuru mevcut ülkedeki para birimi karşısında para biriminin değer kaybetmesi demektir. Yaşanan döviz kuru artışına bağlı olarak ihracat artar ve ithalat azalır. İhracatı artan ülkenin geliri artacaktır dışarıdan ülkeye olan talebin artmasıyla da üretim artacaktır (Ertek, 2005: 125).

Serbest döviz politikası bütün ülkeler için genel olarak uygun olan politikadır. Bazen ülkelerde döviz kuru kullanımını farklı olabilir. Ekonomik konular ve farklı fikirler politikaların değişmesine neden olabilmektedir. Serbest döviz kuru politikasında uygulanan sistem dövizin serbest bırakılması ve buna bağlı olarak oluşan arz talep durumuna göre döviz kurunun fiyatlandırılmasıdır (Yanık, 2008: 26). Uygulanan serbest döviz politikasında döviz kuru iki şeye bağlı olarak şekillenmektedir: dış ülkelerin ve bulunan ülkenin enflasyon oranı (Yanık, 2008: 26).

Faiz Politikası

Piyasalar arz ve talep durumuna göre belirlenir. Arz ve talep ise mal miktarı ve mal fiyatına bağılı olarak şekillenmektedir. Miktar ve fiyat ise farklı zamanlarda değiştirilmesi gerekmektedir. Yani mal değiştii zaman miktar değişemez, miktar değiştii zaman mal değişemez. İki durumun aynı anda değiştirilmeye çalışılması durumunda ise talep yetersizliğinden kaynaklanan mal fazlası durumu ortaya çıkar. Faiz politikalarının işleyişi de değinilen bu konuyla aynıdır. Bakıldığında merkez bankaları tarafından da para tutarı veya paranın fiyatı olan faiz oranını denetlemek muhtemeldir. Merkez bankaları para arzını değil de, faiz oranını denetlemek isterse kullanılan politikaya faiz politikası denir (Ekodialog, http://www.ekodialog.com/Konular/faiz_politikasi.html)

Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret ülkelerde yapılan ihracat ve ithalat demektir. Ülkelerin birbirleri arasındaki ithalat ihracat ilişkisi durumunda ülkelerin döviz kurları dikkat çekerken farklı faktörlerde dikkat çekmektedir. Gümrük vergileri kotalar ülkelerdeki dış ticaret politikasını meydana getirmektedir (Ertek, 2005: 125). Gümrük vergileri kotalar gibi türlü araçlarda uygulanan farklı tarifeler dış ticaret bünyesinde farklılıklar yaratabilmektedir. Örneğin devlet tarafından kotalara konulan sınırlamalar ile ülkelere giriş-çıkış yapan mal miktarı belirlenmektedir. Bazen de ithalatın düşürülmesine yönelik çalışmalar yapılabilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 117).

2.8. Kalkınma Modelleri

Kalkınma modelleri dengeli ve dengesiz kalkınma modelleri olarak sıralanabilmektedir.

2.8.3. Dengeli Kalkınma Modeli

Dengeli kalkınma, daha çok az gelişmiş ülkelerde uygulanmaktadır. Dengeli kalkınmanın mantığı böyle ülkelerde ekonomik anlamda yapılacak olan gelişmelerin beraber ve eş zamanlı yapılmasıdır. Çünkü az gelişmiş ekonomilerde kalkınmanın sağlanabilmesi için bütün ekonomik gelişmelerin birlikte olması gerekmektedir bir tek ekonomik gelişme kalkınmayı sağlamamaktadır. Dengeli kalkınma modelinde en önemli unsurlardan biri plandır. Dengeli kalkınma modelinde etkin olan görüşler vardır. Bunlara bakıldığında görüşlerden biri, ağırlıklı olarak ekonomik anlamda yapılacak tüm projelerin yapılan alanda aynı oranda büyüyecek şekilde yatırım yapılması, diğer bir görüş ise tüm ekonomik sektörlerin aynı oranda büyümesi gerekmiyor. Mühim olan tüm alanların aynı alanda ilerleme göstermesidir (Han ve Kaya, 2006: 206).

Dengeli büyüme yatay ve dikey bir görünüme sahiptir. Genelde az gelişmiş ülkelerde kullanılan dengeli kalkınma bu kalkınmanın önemli isimlerinden olan Chenery'e göre bu ülkelerde yaşanan güçlü olmayan kaynak dağılımı ve piyasa ilişkisindeki bağ kaynak-gelir ilişkisini beklenen tarafta geliştirememektedir. Yaşanan bu durum dengesiz bir ekonomi ortaya çıkarmaktadır. Ekonomide yaşanan başka bir dengesizlik ise, ‘tam istihdam düzeyinden düşük, dış alım ve satımın kısıtlı olduğu durumlarda, üretim etkenlerindeki yapısal dengesizlikler’ ve karşılıklı olarak etkilenen üretici etkenleridir. Oluşan piyasa dengesizliklerinden dolayı piyasa fiyatları sosyal maliyetlere tam iletilememektedir. Maliyetlerin belirsiz olduğu bu durumda karını en yüksek seviyeye çıkarmak isteyen girişimcinin elde ettiği sosyal kar ve özel kar arasında farklılıklar yaşanmaktadır. Oluşan farkın büyüklüğü ne kadarsa ona göre optimal kardan uzaklaşmış olunuyor. Bundan dolayı planlama yapılarak pazara el atılması gerekmektedir (Yavilioğlu 2002: 57).

Az gelişmiş ülkelerin kalkınamama sebebi dengeli kalkınma teorisine göre, talebin az olması, iç ve dış ekonomilerden faydalanamama ve tasarruf eksikliğidir. Bu sorunların giderilmesi için ise ekonomide yapılacak atılımların eş zamanlı, beraber yapılması gerekmektedir. Dengeli kalkınma teorisine göre az gelişmiş ülkelerde görülen talep yetersizliği kazancın düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Bir ülkede ekonomide eş

zamanlı yatırım genişlemesi yapılması durumunda milli gelir düzeyinde artış yaşanacaktır ve böylece yatırım yapma fikri daha çok ilgi çekecektir. Yatırım sahaları ne kadar fazla olursa içsel ve dışsal ekonominin faydaları o kadar fazla olacaktır. Tasarrufun anlamı “gelirin tüketilmeyen kısmı”dır. Geliri yüksek olan ülkeler tasarrufa daha fazla alan yaratmaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerde gelirin yüksek olmamasından kaynaklı tasarrufa fazla kaynak yaratılamamaktadır. O yüzden gelir düzeyini arttırmadan tasarruf oranı yükseltilememektedir. Dengeli kalkınma teorisinde ekonominin bütün alanlarında eş zamanlı ve birlikte yapılan projeler sayesinde milli gelir çok seri yükselecektir (Savaş, 1982: 121).

2.8.4. Dengesiz Kalkınma Modelleri

Dengesiz kalkınma savunucuları dengeli kalkınma teorisinde geçerli olan ekonomide meydana gelecek dengesizlik ekonomik gelişmeyi olumsuz etkiler görüşünü yanlış bulmaktadırlar. Ekonomide yaşanılacak dengesizlikler bazen ekonominin yararına olabilir. Yaşanılan bu dengesizlikler ekonominin yeşermesine, ekonominin bazı kesimlerinde gelişmeye özendirir ve piyasaları daha canlı hale getirir. Dengesiz kalkınma modelinin oluşmasındaki esas sebep az gelişmiş ekonomilerdeki yetersiz sermaye durumudur. Dengesiz kalkınma teorisine göre eşit dağıtılan sermaye “düşük ölçekli işletmeler” in oluşmasına neden olmaktadır. Verimi düşük olan bu işletmelere engel olabilmek için ekonomide yapılan yatırımların kalkınmayı sağlayacak olan sürükleyici sektörlerle yapılması gerekmektedir. Sürükleyici sektörlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü bütün sektörler sürükleyici değildir. Bunun tespiti için ise, bölümlerdeki yükselen üretimin başka bölümlerdeki üretimi ve toplam üretimin yükselmesindeki tesirine bakılmalıdır. Dengesiz kalkınma teoremi belirlediği en faydalı sektöre en fazla yatırım yapma olanağı sağlamaktadır (Yavilioğlu, 2002: 58).

2.9. Kalkınmanın Ölçülmesi

Kalkınmanın ölçülmesi ülkeler için oldukça önemlidir. Ülkelerin dünyadaki yerlerinin ve kalkınma seviyelerinin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü ülkelerdeki aynı olmayan gelişmişlik seviyelerinden dolayı ekonomilerde farklı politikalar uygulanması durumu gerekebilmektedir. Bundan dolayı kalkınmanın ölçülmesi önemlidir çünkü bu sayede ülkelerin gelişmişlik düzeyleri tespit edilmektedir (Sevim, 2019: 20).

Ekonomik kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan bazı yöntemler vardır bu yöntemler şunlardır;

2.9.1. Kişi Başına Milli Gelir ve Gelir Dağılımı

Kalkınma geniş kapsamlı bir kavramdır. En önemli faktör ekonomik büyümedir. Ekonomik kalkınmadan söz edebilmek için öncelikle ekonomik büyümenin yapılması gerekmektedir. Milli gelir ise GSMH ve GSYİH ten oluşmaktadır. Kişi başına milli gelir bir ülkedeki nüfusun GSMH ya da GSYİH oranı ile bulunmaktadır. Ancak bu yöntem bazı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan adaletsiz gelir dağılımından dolayı doğru sonuç vermeyebilir (Alataş, 2014: 11). Kişi başına düşen gelir seviyesi, kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan başka göstergelere bakıldığında ülkelerin kalkınma düzeyini belirleme açısından büyük rol oynar (Kangal, 2013: 61).

Ancak yine de kişi başına milli gelir kalkınma seviyelerini belirlemede yeterli kıstas değildir. Çünkü bazı ülkelerde milli gelir ne kadar fazla olsa da ve buna bağlı olarak kişi başına milli gelir ne kadar fazla olsa da ülkedeki zengin-fakir arasındaki milli gelir dağılımının düzgün yapılmaması söz konusu olmaktadır. Zengin kesime daha fazla ayrılan paydan dolayı o ülkelerde ne kadar kişi başına milli gelir fazla olsa da kalkınma sağlanamamaktadır (Sevim, 2019: 21).

Gelir dağılımı, bir sene içerisinde iktisadi oluşturulan gelirin üretim etkenleri veya kişiler arasında nasıl paylaşıldığını gösterir. Ülkelerde eşit olarak dağıılmayan gelir fakirliğe neden olmakta ve memnuniyetsizlik, kötü ruh hali, darbe ve birlikteliğin azalması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yaşanan bu durum nedeniyle kalkınmışlık sağlanamamaktadır (Deaton, 2001: 1-71). Önceki dönemlerde gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik çok fazla önemsenmezken günümüzde yaşanan adaletsizlik insanlar tarafından tepkiye neden olmaktadır ve siyasetçiler adaletsizliği önlemeye dayalı politikalar geliştirmektedirler (Afonso, vd., 2008: 1-53).

2.9.2. Satın Alma Gücü Paritesi

Satın alma gücü paritesi ilk olarak Gustav Cassel tarafından dile getirilmiştir. Cassel'e göre satın alma gücü paritesi iki grupta incelenmektedir. Bunlar mutlak ve nispi satın alma gücü paritesidir (Berber, 2015, 207; Akçay ve Erataş, 2015, 83-84). Satın alma gücü paritesine göre bir ülkede satılan bir ürün ile başka bir ülkede o ürünle çok yakın olan ürünün fiyatı da neredeyse aynı olmalıdır (Dinçer, 2010, 221-222).

Ülkelerin ürünler için belirlediği fiyatlar aynı değildir. Ayrıca bütün ülkelerde kurun aynı olmamasından dolayı satın alma gücü paritesi kalkınmışlığın ölçülmesinde önemlidir. Satın alma gücü paritesi ölçülen ülkelerin milli gelir düzeyleri birbirine ne kadar yakın olsa da ölçümden sonra o ülkedeki vatandaşların yaşam kalitesi daha yüksek olabilmektedir. Örneğin 2015 yılında WB, IMF, ve CIA WORLD FACTBOOK tarafından yapılan hesaplamalarda Çin, milli gelir düzeyine bakıldığında üçüncü olarak gözükmekteken satın alma gücü paritesi hesaplamaya dahil edildiğinde ilk sıraya yükseldiği görülmektedir (World Development Indicators Database, 2016).

2.9.3. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi

Bir ülkede ekonomik açıdan büyümenin yaşanması demek o ülkede yaşam standartlarının yüksek olduğu anlamına gelmemektedir. Herhangi iki ülkenin ekonomik

açından benzerlik gösterdiği durumlarda büyümeleri de benzerlik gösterebilmektedir. Büyümleri aynı olan iki ülkenin yaşam standartları çok farklı olabilmektedir. Bunun sebebi “bebek ölüm hızı, yaşam süresi beklentisi, yetişkinlerdeki okur yazarlık oranı” alanlarında yaşanan farklılıklardır (Alataş, 2014: 9).

David Morris yaşamın fiziki niteliği endeksini “Deniz Aşırı Kalkınma Konseyi” için ilk duyuran kişidir. Morris bu endekste “ortalama yaşam süresi, okuryazarlık oranı, bebek ölüm seviyeleri” gibi öznelere ön plana çıkarmıştır. Bir ülkedeki nitelikli yaşamın düzeyine oranla o ülkedeki nitelikli yaşamın niceliğini araştıran bu endeks “özgürlük, güvenlik, eşitlik, insan hakları” gibi mevzulara değinmemektedir (Aydın, 2016: 8).

2.9.4. İnsani Gelişme Endeksi

Ülkelerde kalkınmadan bahsedildiği zaman genelde üretimde yaşanan artış ya da gelir akla gelmektedir. Kalkınma daha çok nispi ekonomik performans olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı ekonomik büyüme kalkınmanın önemli ölçümlerindedir. Bununla alakalı olarak nispi ekonomik performansın sağlam ve mukayese edilebilir, ayrıca ekonomik olmayan öğeler olan sağlık, eğitim, yaşam koşulları açısından da kişi başına GSYİH gerekli bir ölçümdür. Bunlara ek olarak özellikle 1990 yılından sonra kalkınmanın olup olmadığı gelir dışında başka ölçümler ile de belirlenebileceği anlaşılmıştır. İnsani Kalkınma Endeksi ölçümlerden birisidir ve “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı” tarafından hesaplanmaya başlanmıştır (Tüylüoğlu ve Karalı, 2005: 2).

2.9.5. Sağlık ve Nüfus

Sağlık denildiğinde akla sadece insanların uzun yaşam süreleri gelmemesi gerekmektedir. Sağlık sadece uzun hayat anlamında kullanılmamaktadır. Toplumda yaşayan kişilerin yaşlarının getirdiği psikolojik ve fiziki özellikleri barındırması gerekmektedir. Bu bağlamda kişileri sağlıklı olarak atfetmek ile yaşam kalitesi arasında önemli bağlantılar vardır (Yaşgöl, 2014: 132). Sağlık bir ülkenin kalkınmasında ciddi yer tutmaktadır. Çünkü

sağlıklı bir bireyin ekonomiye katkıları olacaktır. Az gelişmiş ve gelişmiş olan ülkelerin sağlık açısından gelişimlerine bakıldığında az gelişmiş ülkelerde yaşam standardının düşük olması ve buna bağlı olarak yaşanan çeşitli hastalıklardan dolayı kalkınmada geri kalmaktadırlar (Sevim, 2019: 36-37). Bu bağlamda bir ülkede sağlıkta yaşanılacak olumlu her gelişme ekonomik kalkınma açısından da çok önemli olacaktır.

Nüfus ise kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan diğer önemli ölçüttür. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bakıldığında nüfus önemli bir yere sahiptir. Nüfus bazen ülkeler için olumlu etki yaratsa da bazen de olumsuz etkileri mümkündür. Az gelişmiş ülkelerin diğer gelişmiş ülkelere göre nüfusu daha hızlı artmaktadır. Bunun sebebi az gelişmiş ülkelerde yaşanan doğum oranı fazlalığıdır. Az gelişmiş ülkelerde yaşam kalitesinin düşük olmasından ve ekonomik olarak yaşanan sıkıntılardan dolayı ne kadar dışarıya göç fazla ise de doğum oranı da bir o kadar yüksektir. Bazı iktisatçılara göre bu durum sıkıntı yaratmaktadır . Çünkü bir ülkede toplam gelirin toplam nüfusa bölünmesiyle kişi başına milli gelir belirlenmektedir ve bu durumda az gelişmiş ülkelerde çok nüfus az milli gelirin gelmesine sebebiyet vermektedir. Böyle bir durumda ekonomik kalkınma çok mümkün olmamaktadır (Sevim, 2019: 39-40).

2.9.6. Beşeri Sermaye ve Eğitim

Emeğin elde ettiği nitelik anlamına gelen beşeri sermaye, ekonomik açıdan bakıldığında ise bazı ortak görüşler tarafından beşeri sermayenin ülkelerin ekonomilerinin kalkınmasına çok daha fazla katkısının olduğu söylenmektedir. Ekonomik kalkınmaya olan katkılarına bakıldığında beşeri sermaye aynı olmayan belirtilerle ortaya çıkarıldığında bu durum ülkelerin birbirleriyle kıyas yapılması olanağını sağlamaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 29-55).

Eğitim ise beşeri sermayenin çok önemli maddesidir. Çünkü eğitim ekonomik kalkınmada çok önemli rol oynamaktadır. Bir ülkenin gelişmişliği iyi eğitim alan ve aldığı bu eğitimi ülkenin kalkınmasında ve büyümesinde kullanmasına bağlıdır. Eğitim sadece

ekonomik kalkınmanın önemi açısından değil Birleşmiş Milletler' in kurulmasından beri insanlık ve toplumsal alanda kalkınmanın sağlanması bakımından da çok önemli yere sahiptir. Bu bakımdan özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında iktidarda olanlar da gelişmiş eğitim düzeyine önem vermektedirler (Green ve Little vd., 2007).

Ekonomilerin kalkınması için uygulanacak olan stratejiler eğitim politikaları ile birlikte düşünülmelidir. Bu nedenle bir ülkede kalkınmanın sağlanması için o ülkede uygulanan eğitim stratejilerinin büyük etkisi olmalıdır (Seyidoğlu, 1993: 27). Eğitimin kalkınma üzerindeki etkisi hayli fazladır ve bir ülkenin kalkınmasının da uzun yıllar sürdüğü düşünülürse eğitime daha fazla imkan sağlanmalıdır. Eğitime yapılan bu yatırımlar da kalkınma olanağı sağlamaktadır (Günaydın Kara, 2017: 29).

2.10. Kadın İstihdamının Gelişimi

Kadınların sanayi devriminden beri çalıştığı, çalışıp karşılığını aldığı para alıp istihdam edildiği görülmektedir. Tarihe bakıldığında ise kadınlar tarihin en başından beri çalışmaktadırlar. Ancak tarihin en başından beri çalışan kadınlar sanayi devrimine kadar olan süreçte emeklerinin karşılığını alamamışlar, ücretsiz olarak çalıştırılmışlardır. Kadınlar toplumun her alanında ister geçmişte olsun ister şimdiki zamanda olsun hep geri plana atılmış erkeklerden sonra düşünülmüştür. Kadınlar hemen hemen nüfusun yarısını oluşturmaktadırlar. Buna rağmen kadınlara eğitim anlamında daha az yatırım yapılması, toplumdaki erkek düşüncesinin hakim olmasından dolayı yapılan ayrıcalıklar ve kadınların fiziki olarak erkeklerden daha güçsüz olduğu düşüncesinden dolayı kadınlar toplumun her alanında ve her zamanda geri plana atılmıştır (Köse, 2014:19).

I. ve II. Dünya Savaşları kadınların istihdam edilmesinde mühim yere sahiptir. Erkek kesimin savaşa katılmasından dolayı geliri düşen ailelerde kadınlar çalışmaya başlamıştır ve kadın işgücü seviyesi yükselmiştir. İş hayatına daha çok katılan kadınlar emek arzını da arttırmışlardır. Ayrıca savaş dolayısıyla işgücüne olan talebin yükselmesinden dolayı ücretlerde de artış yaşanmaktadır (Özer ve Biçerli, 2004: 58). Daha sonra 1800'lü yıllarda

bulunan ve üretilmeye başlanılan kadınların ev ortamındaki iş yükünü hafifleten çamaşır makinesi, elektrikli ütü gibi aletler de kadınların işgücü seviyesini ve istihdam oranını arttırmıştır. Tüm bunlarla birlikte doğurganlık seviyesini aşağılara çekip kadınların sorumluluklarını azaltmak için icat edilen doğum kontrol metotları da iş gücü düzeyini yükseltmiştir (Günday, 2011: 13).

Geçmişten günümüze kadar bakıldığında kadının yeri ve önemi değişen sistemler, gelişen teknolojiler ile birlikte her zaman sürecin içerisinde yer bulmuştur. Sanayi devrimi ile başlayan kadınların tam manasıyla emeklerinin karşılığını aldığı belirli ücret karşılığında iş dünyasında kendilerine yer buldukları görülmektedir. Kadınların istihdam edilmesi durumu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. İncelenen ülkelere bakıldığında Avrupa Birliği ülkeleri olan İspanya, İtalya, Portekiz bunun yanı sıra Mısır, Fas, Suriye gibi Müslümanların yoğun olduğu ülkeler ve Latin Amerika ülkeleriyle birlikte Malezya ve Güney Kore ülkelerindeki kadın istihdamı karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılan ülkelere bakıldığında ülkelerarasında kadın istihdamında bariz ayrımlar görülmektedir. Ortadoğu ülkelerinde kadın istihdamı %26 gibi çok az bir seviyedeysen, başka ülkelerdeki kadının işgücüne katılımı %48 ile %68 arasında gözlemlenmektedir.

2.10.1. Sanayi Devrimi Öncesi Kadın İstihdamı

Gayri medeni dönemlerde göçebe olarak yaşamlarını sürdüren toplumların o dönemde geçim kaynağı “avcılık ve toplayıcılık” idi. O dönemde erkeklerin geri planına atılan kadınlar genelde “toplayıcı” olarak görev yapmaktadırlar. Göçebe hayatı bitirip yerleşik döneme geçilene kadar olan süreçte erkekler avcılık ve savaş malzemeleri yapımı ile ilgilenmişlerdir. Daha geri planda olan kadınlar ise bu malzemelerin gelişimi ve çömlek ve deriden eşya yapımı gibi işlerle ilgilenmişlerdir (Yaprak, 2003: 29).

Göçebe yaşamda avcılıkla uğraşan erkekler yerleşik düzene geçildiğinde daha çok üretimle ve hayvancılık ile ilgilenmişlerdir. Yerleşik düzende kadınlar daha da çok geri planda bırakılmıştır. Köleliğin ortaya çıkmasıyla birlikte de kadın pozisyon olarak tamamen

en düşük seviyede yer almıştır. Çünkü kadınlardan oluşan köleler o dönemde kazanılan savaşlardan sonraki en büyük ‘‘ganimet’’ olarak görülmektedirler (Yağcıoğlu, 2018: 32).

2.10.2. Sanayi Devrimi ve Sonrası Kadın İstihdamı

Sanayi devrimi öncesinde kadınların geri planda bırakılması durumu Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Öncelikle teknoloji alanındaki gelişmelerle ve sanayi kesiminde yapılan yükselişle birlikte 1958 yılında İngiltere’de başlayan sanayi sektörü zamanla ve yoğun bir şekilde tüm dünyada önemini hissettirmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte kadınlar artık emeklerinin karşılığını almaya başlamış ve ‘‘ücretli işçi’’ statüsünde yer almaya başlamışlardır (Karan, 2014: 4).

Tarihten günümüze kadar bakıldığında kadınlar işgücü piyasasında aslında hep var olmuşlardır. Ancak bu durum toplumların kadına olan bakış açısı, kültür yapıları ile alakalı olarak kadınların işgücündeki konumu ve bölümlerini etkilemiştir. Sanayi devrimi ile beraber belirli bir ücret karşılığı çalışmaya başlayan kadınlar öncesinde yaşanan erkek çalışanlara oranla daha az istihdam edilme durumunu da bu dönemle birlikte daha az seviyeye indirmişlerdir (Akıncı, 2018: 21).

Tarımda yaşanan teknolojik gelişmeler makinelerle çalışılmaya başlanması insan çabasına olan ihtiyacı azaltmıştır. Bundan dolayı kentleşme artmıştır ve kırsal alandan göç başlamıştır. Sanayi devriminde kadın istihdamının artmasının bir diğer nedeni ise makine ile yapılan işlerde emek faktörüne daha az ihtiyaç duyulmasından dolayı kadınların daha düşük ücret karşılığı çalışmasıdır (Aksoy, 2018: 87).

2.10.3. Küreselleşme Sürecinde Kadın İstihdamı

Küreselleşme çok az zamanda tesirini dünyada kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal olarak oldukça hissettirmiştir. Geçmiş 19.yüzyıl zamanları olan küreselleşme kadınların

istihdamında da önemli bir etkiye sahiptir. Bunun sebebi küreselleşme ile beraber hızla gelişen teknoloji ve bilimin öneminin artması ile farklı farklı iş sektörlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte kadınlara duyulan ihtiyacın da artmasıdır (Koç, 2014: 21).

Küreselleşme ile daha esnek üretim şekline geçilerek kadın işgücünde yükselişler yaşanmıştır. Esnekleşmeyle birlikte tam zamanlı çalışmanın yerini “fason” çalışma sistemi almıştır. Fason üretime geçiş daha çok kadınların faydalandığı kadın iş gücünün arttığı bir çalışma sistemidir. Çünkü fason üretim ile birlikte üretilen ürünlerin bedelleri daha düşük seviyededir ve küreselleşmeden dolayı da bu durum daha çok tercih edilmiştir (Özcan, 2018:7).

Her ne kadar küreselleşme ile birlikte kadınlara duyulan ihtiyaç artsa da yine de kadınlar erkeklerin geri planında tutulmuştur. Çünkü küreselleşme döneminde “kayıt dışı istihdam” durumları yaşanmıştır ve kadınlar istihdam edilmemiş gibi görülmektedir (Peker ve Kubar, 2012:176). Kayıt dışı istihdam, yabancı çalışanların çalışmalarının legal olduğu ya da illegal olduğu, çalışan çocuk işçilerinin kamu ilgililerine hiç haber verilmemesi veya az sayıda belirtilmesi sebebiyle yasal sorumluluklardan kaçınması şeklinde tanımlanmıştır.

2.11. Kadın İstihdamının Önemi

Geçmişten günümüze kadar bakıldığında toplumsal ve iktisadi sürecin içerisinde kadınların yer almaları bütün tarih boyunca mevcuttur. Dünya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan kadınlar iktisadi ve toplumsal anlamda kendilerine her zaman aynı düzeyde yer bulamamışlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bakıldığında kadınların da istihdam edilme durumları farklılık göstermektedir. Ancak kadınlar gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkeler her iki durumda da daha az iş gücüne katılım göstermişlerdir, erkeklere oranla daha az istihdam edilmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun şekilde görülen bu durumun nedeni cinsiyet eşitsizliği ve o ülkelerde sürdürülen geleneklerdir (Azmitur, 2005: 38). Fakat gelişen teknoloji, değişen hayat standardı kadınların istihdam edilmesi konusunda daha etkili hale gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde daha çok tarıma dayalı sistemde

istihdam edilen kadınlar, gelişmiş ülkelerde daha çok hizmet sektöründe kendilerine iş imkanı bulmuşlardır.

Kadın istihdamı mevzusu incelenirken dikkat edilmesi gereken konular vardır. Kadınlar yaşadıkları ülkelerin gelişim düzeyi de dikkate alındığında eğitim seviyelerinin düşüklüğü, istihdam edilmesi gereken iş çeşitliliğindeki yetersiz bilgi ve deneyimlerinden dolayı istihdam edilecekleri yerlerde yeterli donanımına sahip olamamışlardır (Tatlıdil, 2000: 133).

Gelişmiş ülkelerde kadınların istihdama katılması erkeklerle aynı düzeyde olmalıdır. Çünkü bir ülkenin gelişmiş ülke olarak kabul görmesi için kadınların toplumsal ve iktisadi düzeylerinin erkeklerle denk olması gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerde kadın istihdamının yüksek olmasının en önemli nedeni ise o ülkelerde hükümetin kadın istihdamını artırıcı adımlar atmasıdır (TBMM, 2013: 1).

Toplumsal ve ekonomik açıdan bakıldığında ise kadın istihdamı mühim anlamlar taşımaktadır. Çünkü bir kadının iş gücüne katılımı bütün topluluğu ve aile yaşantısını doğrudan ilgilendirmektedir. Toplumsal etkileriyle birlikte siyasi ve iktisadi anlamda da etkileri olan kadınların istihdam edilmesi durumu sonucunda “emek arzı” yükselmektedir. Kadın istihdamının artmasının doğum oranlarıyla da ilgisi vardır. Kadınlar iş gücüne katıldıkları için doğumlarda azalma görülmektedir ve kendi parasını kazanan kadınlar kendi hürriyetlerini ellerinde tuttukları için kimseye yükümlülükleri olmadıkları için özgüvenleri artmaktadır ve bu durum siyasi alanda da kadın istihdamının artması anlamına gelmektedir (Acar, 1992: 64-65).

İş gücüne katılan kadınlar aynı zamanda evlerindeki düzeninin işleyişini de devam ettirmeleri açısından başka kadınlara ihtiyaç duyacak, çocukları olan kadınlar çocuk bakımı için yine başka kadınlara ihtiyaç duyacaktır. Böylece yeni yeni kadınlara istihdam imkanı doğuyor ve ekonominin gelişmesine katkı sağlanıyo

2.12. Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler

Eğitim düzeyleri, cinsiyetler arasındaki ücret farklılıkları, toplumun kültürel yapısı, yaş ve medeni durum kadın istihdamını etkileyen faktörlerdir.

2.12.1. Eğitim Düzeylerinin Kadın İstihdamına Etkisi

Eğitim evresi kişilerin bir işe başlamadan önceki dönemi olarak kabul edilir. Eğitim, kişilerin hedef ve istediklerini tanımlamasında, gerçekleştirilmesinde önemli bir yer edinmektedir. Kadınların kariyer hayatlarının sadece beceriye değil gerekli eğitiminde alınmasına da bağlıdır. Modern sistemde eğitim ise alımda önemli bir nitelik taşımaktadır. Kadınların eğitim seviyelerinin erkeklerin eğitim seviyelerinden daha az olduğu ülkelerde kadınların iş bulmaları erkeklere oranla daha azdır.

Kadınların yaşam statülerinin artmasında, eğitim seviyesinin yüksek olması büyük ölçüde etkilidir. Eğitim seviyesi yüksek kadınların iş hayatında evli kadınların bile statüleriyle pozitif bir ilişki içerisindedir. Eğitim, kadınların çalışıp çalışmayacaklarına büyük ölçüde belirleyen bir etkidir. Eğitim düzeyi yüksek kadınların daha çok maddi imkansızlıklardan değil de kendi isteğiyle çalışmak istedikleri ortaya çıkmıştır. Eğitim seviyesi yüksek kadınlar çocukları olsa dahi çalışmaya devam edeceklerini belirtmişlerdir. Eğitim seviyesi yüksek kadınlar başarısının onlara mutluluk hissi verdiği eğitim seviyesi daha düşük olanlar ise sosyalleşmeye daha önem verdikleri ortaya çıkmıştır(Acar, A, 1992: 91-92.).

Çalışma hayatına katılmak isteyen kadınların eğitimi meslek seçmede ve üretime katılmaları açısından önemlidir. Eğitimin yüksek seviyede olması kadınların teknolojiye ayak uydurmasında, bilgi ve becerilerini artırmada özgür bir birey olmada önemli rol oynar. Aynı zamanda uygarlığın gelişmesi için önemli katkı sağlamıştır.

Eğitim sayesinde kadınlar evden çıkararak farklı ortamlara girip özgürlüklerini elde edeceklerdir. Kendilerini geliştirerek özgüvenlerini arttırıp, sorumluluk sahibi bireyler halinde yaşamın her alanında yer alır (Tayanç Füsun ve Tayanç Tunç, 1977: 139).

Kadınlar eğitim seviyelerini arttırabildikleri takdirde yalnızca erkek egemen iş hayatında yer bulabilirler. Eğitim, bir insanın sıfırlanmış gücünü verimli bir potansiyele çevirebilir. Kadının yaşam seviyesini arttırıp ,yaşam statüleri yükselip ikincil konumdan kurtarır (Arat Necla, 1996: 47).

2.12.2. Cinsiyetler Arasındaki cret Farklılıkları

Çalışma hayatına katılan kadınların aldıkları ücret seviyesi de kadınların istihdam edilmesinde etkilidir. İşverenler kadınlara verdikleri creti daha aşağıda tutup daha fazla kadın istihdam edilmesini düşünmektedirler. Ülkelerin ulusal düzeyde birbirleriyle olan yarışında düşük tutulan ücretlerden kar etme isteği kadınların istihdamında da artış yaratacaktır. Aynı zamanda toplumsal sebeplerden kaynaklı istihdam edilecekleri ‘‘hizmet, üretim, pazarlama’’ gibi iş ortamlarında erkeklerle sıkı bağlantılar kurmaları gerektiğinden bu alanlarda daha az istihdam edilmelerinden dolayı daha az ücret veren işlerde istihdam edilmektedirler (Zeytin Erol, 1998: 191).

Kadın ve erkek arasında yapılan ayrımcılık iş dünyasında da net bir şekilde görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde daha az olmasıyla birlikte hemen hemen her ülkede görülen bu ayrımcılık patronların çıkarlarına da uygun gelmektedir. Kadınların yapılan bu ayrımcılıktan dolayı vasıfsız işlerde çalıştırılması, ücretlerinin erkeklere oranla daha düşük tutulması, çalışma şartlarının iyileştirilmemesi işverenler açısından avantaj olarak görülmektedir (Erarslan İlkay, 2009: 43).

2.12.3. Toplumun Kültürel Yapısının Kadın İstihdamına Etkisi

Sosyal açıdan bakıldığında erkeklerin çalışıp eve para getirmeleri gerektiği düşüncesi ve kadınların daha çok evde kalıp ev işleri ve çocuk bakımı gibi mali getirisi olmayan ama kadınların bütün zamanını alabilecek işlerle uğraşmaları gerektiği düşüncesi erkekleri ana faktör konumuna getirmiştir. Toplumsal bu düşünceden dolayı erkek çalışıp eve para getirmeli kadın ise mali açıdan erkeğe bağımlı olmalıdır (Koray Meryem, 2000: 215).

Kadınların evde yaptıkları ve zamanının büyük bir bölümünü alan ev işi, çocuk bakımı gibi işler yapılması gereken zorunlu işler olarak görülmektedir ve ücrete tabi tutulmamıştır. Kadın hem ev işini aksatmamalı aynı zamanda da iş dünyasına girdiğinde de işlerini geciktirmemelidir. Kadınlara dayatılan bu düşünceden dolayı kadınların istihdam edilmesi durumu uzun soluklu olmamaktadır. Toplumsal düşüncelerden dolayı kadınların para kazanması halinde bile ekonomik özgürlüğünün olmaması, aile ortamında maddi açıdan birincil kişi görülmemesinden dolayı kadın kendisini ekonomik açıdan bağımsız hissetmeyecektir (TİB, 2006: 31-38)

2.12.4. Yaş ve Medeni Durumun Kadın İstihdamına Etkisi

Kadınların istihdam edilmesini etkileyen bir diğer önemli etmen medeni durumudur. Evli ve çocuklu olan kadınlar ev işlerinden ve çocuk bakımından dolayı (okul, bebek bakımı vs.) çalışma durumları olumsuz etkilenmektedir. Boşanmış olan kadınlar ise karşılaştıkları geçim sıkıntısından, nafaka almamaları durumunda ve destek görmemeleri durumunda daha çok çalışmaları gerekecektir. Yani kadınların evli, bekar ve boşanmış olmaları durumu istihdam edilmelerini de doğrudan etkilemektedir (Erdoğan ve Yaşar, 2018: 20).

Kadınların yaş gruplarına bakıldığında çalışma düzeyleri de farklılık göstermektedir. Kadınların yaşları çalışma hayatını da etkilemektedir. Bazı yaş gruplarında daha yüksek sayıda kadın çalışan görülürken bazı yaş gruplarından kadınların istihdamı daha düşüktür. 20'li yaşlarda daha yoğun görülen kadın istihdamı 30'lu yaşlardan sonra daha da düşü-

geçmiştir. Bunun nedeni de medeni hallerine bağlanmaktadır. Evlenen kadınlar ve sonrasında çocuk sahibi olan kadınlar toplumdan gördükleri ev işlerinin aksaması baskısından dolayı da işlerini bırakmaktadırlar ve kadın istihdam oranı da düşmektedir (Gündoğdu, 2018: 47).

İstihdam düzeylerini etkileyen kadınların yaş durumuna bakıldığında çalışan kadınların seviyesi 20-24 yaş aralığında en fazla noktadayken bu durum 30'lu yaşlara gelindiğinde özellikle anne olan ve çocuk bakmak zorunda olanların izne ayrılmasıyla düşüş yaşanmaktadır. 40'lı yaşlarda tekrar yükselişe geçen kadın istihdam oranı, 40 yaştan sonra 54 e kadar olan yaş aralığında istihdama katılan kadınların oranı tekrar en fazla noktaya ulaşmaktadır (Karataş Aslı, 2006: 80).

2.13. Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişki

Kalkınma ve kadınlar arasındaki sürece ilk olarak 1970'li senelerde Ester BOSERUP tarafından değinilmiştir. Ester BOSERUP kalkınma sürecinde kadın ve erkeğin tasarlanan kalkınma icraatlarından aynı oranda etkilememektedir.1975 yılında BM Birinci konferansıya beraber aynı senede "Kadın Yılı Bildirgesi" yayınlanmıştır.

Kadın ve kalkınma konusu tek bir açıdan ele alınmamaktadır. Bunlardan birincisi "Kalkınmada Kadın"dır. Daha çok iktidarın ve kalkınma kuruluşlarının önemseydiği bu yaklaşım kadınların üretim alanındaki görevlerini dikkate almaktadırlar. 1980'lerde ise kalkınmada kadının hissedilen eksikliklerinden dolayı "Cinsiyet Dengeli Kalkınma" yaklaşımı ortaya çıkar. Bu yaklaşım, kadınlar ve erkeklerin aynı düzeyde oldukları üzerinde durmaktadırlar. Bir önceki yaklaşıma bakıldığında onlar sadece kadınların kalkınma sürecinde olmalarını bu konuda gelişmelerinin önemsiz olduğunu düşünmektedirler (KSSGM, 1999:8-9).Cinsiyet dengeli kalkınma ise toplumsal eşitsizlikle ilgilenen bir yaklaşımdır. Dünyada ise kalkınmada kadın yaklaşımı ve cinsiyet dengeli kalkınma yaklaşımı birlikte kullanılmaktadır (Fazlıoğlu Aygöl, 2003: 1).

Boserup'a göre de ekonomik kalkınmanın en önemli özelliği iş gücü uzmanlaşmasında karmaşanın ortaya çıkmasıdır. Kalkınmanın ilk dönemini yaşayan toplumlar kendi hizmetleriyle ürettiklerini aile içerisinde tüketmekteydi. Bu dönem devam ettikçe bu toplumdaki insanlar kendilerini geliştirip, ürettikleri alanlarda uzmanlaşıp ailenin dışına çıkarak toplumda kalkınmada katkı sağlamaya başlamıştır. Kalkınmanın ilk dönemlerinde aile içerisindeki iş gücü cinsiyete ve yaşa göre dağılmaktaydı. Hafif ve kolay işler çocuklara verilirdi. İş gücü gerektiren ve daha önemli işler yetişkin kadın ve erkekler arasında paylaşılmaktaydı (Boserup Ester, 2007: 3).

Boserup bu konu hakkında U-biçimli bir eğriden bahsetmiştir. U biçimli eğrinin oluşması için düşük gelirli aileler tarımında önde olduğu ailelerde tarım işleri için kendi toprağında ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktaydılar. Ekonomik kalkınma döneminde eve dönük üretimden pazara dönük üretim artmaya başlamıştır. Aileler kendi ihtiyaçları için yaptığı üretimler azalırken, tüketim aile dışındaki alanında uzmanlaşan kişilerden karşılanmaya başlamıştır. Böylelikle pazarlar genişlemeye başlamıştır. Teknolojide uygulanmaya başlayınca gelirlerde de artış meydana gelmeye başlamıştır. Gelirler artsa bile kadınların iş gücündeki katılım oranı da azalmaya başlamıştır. Tarımda makineleşme ile kadın ve erkek iş gücünde istihdam azalmaya başlamıştır ama daha çok kadın istihdamında azalma başlamıştır. İmalat sanayisinde toplumsal yapı ve işverenlerin tercihi bu bölümde kadınların iş bulmalarına engel oluyordu. Kadınların öğrenim düzeylerinin düşük olması ve evdeki sorumlulukları nedeniyle sanayi ve hizmet kesimlerinde geri kalıyorlar. Kadınların öğretim düzeyleri arttıkça da iş gücüne katılımları da artıyordu. Aldıkları ürünlerin fiyatları arttıkça U biçimli eğrinin tırmanan bölümüne doğru orantılı yükselmektedir. Hizmet sektörünün gelişmesiyle kadınların iş gücüne ihtiyaç artmıştır (KSGM, 1999: 8).

2.14. MENA Ülkeleri Genel Bilgi

MENA Ülkeleri, İsrail dışında çoğunluk olarak Arap ve İslam nitelikleri olan ülkelerin oluşturduğu bölgedir. MENA ismi Orta Doğu (Middle East) ve Kuzey Afrika (North Africa) kelimelerinin baş harflerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. MENA Bölgesi; Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Cezayir, Fas, Suriye, Tunus, İran, Mısır, Irak,

Ürdün, Yemen, Suudi Arabistan, Katar, Umman, Filistin ,Kuveyt, Libya, Cibuti ve İsrail ülkelerinden oluşmaktadır (Sayım, 2011: 15).

MENA Bölgesi gerek siyasi gerekse toplumsal açıdan incelendiğinde ülkelerin benzer bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Ülkelerin yönetim şekilleri dahil, makroekonomik değişkenleri destekleyen küresel endekslerde çok farklılık vardır fakat buna rağmen ortak bir noktada buluşturulup isimlendirilmiştir (Kalaycı, 2011: 77).

MENA ülkeleri yer altı zenginliklerinden gelir sağlayan bir topluluktur. Bununla birlikte hızlı nüfus artışına sahip olan MENA ülkeleri emek faktörü açısından da zengindir. Fakat bu zenginlik istihdam açısından sorun yaratmaktadır (Eren, 2019: 107).

MENA ülkeleri küreselleşmeyle beraber diğer az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri gibi çeşitli düzeyde serbestleşme, ekonomide devlet düzenlemelerini azaltma, özelleştirme gibi reform dönemlerini uygulamaya başlamışlar. Arap isyanlarının 2011 senesinde başlamasıyla ve şu zamana kadar devam etmesiyle diğer başka ilişkileri de es geçmemek şartıyla MENA ülkelerinin kurumsal olarak değişimini sağlayan en önemli olaydır (Gök vd. , 2018: 288).

2.15. MENA Bölgesinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı

MENA bölgesi tarihi boyunca önemli bir jeopolitik yere sahip olmuştur. MENA ülkeleri arasında kaynak donanımı ve ekonomik açıdan farklılık olmakla birlikte ortak bir kültürel mirası paylaşmaktadırlar (Drine, 2010: 6).

Zengin yer altı kaynaklarına sahip olan bölgenin son yirmi yılda büyüme oranlarında dünyadaki en düşük değerlere sahip olması tuhaf karşılanmaktadır. Makroekonomik tutarlılığı olmaması, sağlam olmayan bir kurumsal yapı bu sorunun nedenleri arasında sayılabilmektedir (Bulut, 2018: 124).

MENA ülkeleri 1990'lı yıllarda yoksulluğu resmi olarak kabullenmiştir. Bölgede 2000'li yıllardan itibaren sosyal koruma politikalarına artan ilgi insani gelişim açısından büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Politikalarda genel amaç yoksulların sayısını azaltmak ve ekonomik kırılganlığın etkilerini hafifletmek olmuştur (Javad, 2015: 2).

Bölgede GSYİH büyümesi 2019 yılında % 0.6 olarak kaydedilmiş olsa da yeterli iş imkanlarına sahip değil ve yoksulluk oranı azalmamıştır. MENA bölgesi ekonomik sektörü, küresel ekonomik zorlukların ve jeopolitik gerilimlerin artmasından muzdariptir. Bölge ülkeleri tekelleri ortadan kaldırmaya odaklanarak uluslararası düzeyde ihracat yaparak ekonomik büyüme elde etmelidir (İbrahim, 2021: 122).

2.16. MENA Ülkelerinde Emek Piyasası ve İstihdam Yapısı

2.16.1. MENA Ülkelerinde Emek Piyasası

Bireyin üretim yapması ve hizmet vermesinde bedensel ve zihinsel olarak yaptığı katkı emek kavramını açıklamaktadır. Emek piyasası diğer bir adıyla iş gücü piyasası ise çalışma çağı nüfusunun (15-64 yaş) emek arzı ile bu emeği talep edenlerin bir arada olduğu yapıdır (Ataşöken ve Yalçın, 2020: 206).

Emek piyasasındaki sıkıntılar, ekonominin yeterli istihdam yaratmaması ve yeterli eğitim imkanına sahip olmamasından kaynaklıdır. MENA ülkeleri son 10 yılda eğitim sisteminde önemli adımlar atmıştır. Fakat buna rağmen diğer bölgeler ile kıyaslandığında eğitim açısından oldukça geri kalmaktadır. Bununla birlikte eğitilmiş bireylerin de işsizlik oranlarının yüksek olması MENA bölgesindeki eğitim sisteminin sorgulanması gerektiğini göstermektedir (Ahmed, 2012).

Emek Piyasası ile İlgili Demografik Özellikler

Tablo 1’de ülkelerin genel nüfus bilgileri verilmiştir. Tablo incelendiğinde yıllar içerisinde ülkelerin nüfusunda artış olduğu görülmektedir. Ele alınan yıllar itibariyle Yemen ve Suriye ülkeleri için bu durum geçerli değildir.

Tablo 1

Genel nüfus (milyon)

Ülkeler	2017	2018	2019	2020
Bahreyn	1.494	1.569	1.641	1.702
Yemen	33,1	33,7	34,27	29,83
Tunus	11,43	11,57	11,69	11,82
S. Arabistan	33,1	33,7	34,27	34,81
Katar	2.725	2.782	2.832	2.881
Kuveyt	4.056	4.137	4.207	4.271
Libya	6.581	6.679	6.777	6.871
Ürdün	9.786	9.965	10,1	10,2
Irak	37,55	38,43	39,31	40,22
İran	80,67	81,8	82,91	83,99
Mısır	96,44	98,42	100,4	102,3
Cezayir	41,39	42,23	43,05	43,85
BAE	9.487	9.631	9.771	9,89
Suriye	17,1	16,95	17,07	17,5
Fas	35,58	36,03	36,47	36,91

Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

Yemen nüfusunun, 2019 yılında 34.27 milyon iken 2020 yılında 29.83 milyona düştüğü görülmektedir. Suriye nüfusu ise 2018 yılında bir düşüş yaşamış sonradan, çok fazla olmasa da nüfus artmaya devam etmiştir.

Tablo 2’de MENA ülkelerin nüfus artış hızı değerleri verilmiştir. Nüfus artış hızı değerleri gelecekte üretilecek olan politikalar açısından önemlidir. Halihazırda olan verilerden yola çıkarak nüfus artışının eğilimi belirlenebilir ve gelecekteki durum ile ilgili bilgi sahibi olunmasını sağlar.

Tablo 2

Nüfus Artış Hızı

Ülkeler	2017	2018	2019	2020
Bahreyn	4,68	4,92	4,49	3,62
Yemen	2,42	2,36	2,30	2,25
Tunus	1,14	1,15	1,11	1,05
S. Arabistan	2,01	1,80	1,66	1,58
Katar	2,62	2,07	1,80	1,72
Kuveyt	2,48	1,98	1,67	1,50
Libya	1,35	1,48	1,47	1,38
Ürdün	2,39	1,82	1,36	1,00
Irak	2,54	2,32	2,25	2,30
İran	1,39	1,39	1,35	1,29
Mısır	2,10	2,03	1,98	1,92
Cezayir	2,04	2,01	1,93	1,84
BAE	1,34	1,50	1,44	1,22
Suriye	-2,14	-0,88	0,74	2,50
Fas	1,29	1,25	1,22	1,96

Kaynak: SESRIC, <https://www.sesric.org/oicstat-result.php>

Nüfus artış oranları incelendiğinde en yüksek nüfus artış hızına sahip ülkenin Bahreyn, en düşük nüfus artış hızına sahip ülkenin ise Tunus olduğu görülmektedir.

Tablo 3

Doğum Oranı

Ülkeler	2016	2017	2018	2019
Bahreyn	14,74	14,37	13,99	13,62
Yemen	31,63	31,04	30,45	29,87
Tunus	18,41	18,01	17,56	17,09
S. Arabistan	18,86	18,32	17,80	17,30
Katar	9,86	9,70	9,54	9,39
Kuveyt	15,37	14,65	13,94	13,25
Libya	19,94	19,38	18,83	18,3
Ürdün	23,40	22,62	21,98	21,48
Irak	30,39	29,69	29,08	28,56
İran	19,10	19,01	18,78	18,42
Mısır	27,68	27,05	26,38	25,71
Cezayir	25,25	24,85	24,28	23,58
BAE	10,60	10,46	10,33	10,22
Suriye	24,53	24,12	23,69	23,22
Fas	19,87	19,40	18,94	18,5

Kaynak: SESRIC, <https://www.sesric.org/oicstat-result.php>

Doğum oranları incelendiğinde söz konusu ülkeler içerisinde en yüksek doğum oranına sahip olan ülke Yemen, onu takip eden ülkeler Suriye ve Irak'tır. En düşük doğum oranına sahip olan ülke ise Katar'dır.

Tablo 4

Doğumda Yaşam Beklentisi

Ülkeler	2016	2017	2018	2019
Bahreyn	76,90	77,03	77,16	77,30
Yemen	66,09	66,09	66,10	66,13
Tunus	76,12	76,31	76,51	76,70
S. Arabistan	74,77	74,88	75,00	75,13
Katar	79,87	79,99	80,1	80,23
Kuveyt	75,22	75,31	75,40	75,49
Libya	72,31	72,52	72,72	72,91
Ürdün	74,18	74,30	74,41	74,53
Irak	70,12	70,29	70,45	70,60
İran	76,05	76,27	76,48	76,68
Mısır	71,48	71,66	71,83	72,00
Cezayir	76,30	76,50	76,69	76,88
BAE	77,47	77,65	77,81	77,97
Suriye	70,32	70,97	71,78	72,70
Fas	75,97	76,22	76,45	76,68

Kaynak: SESRIC, <https://www.sesric.org/oicstat-result.php>

Doğumda yaşam beklentisi oranlarının tüm ülkelerde birbirlerine yakın değerlere sahip olduğu tabloda belirtilmektedir. Fakat doğumda yaşam beklentisi en yüksek olan ülke Katar, doğumda yaşam beklentisi en düşük olan ülke ise Yemen'dir.

MENA Bölgesinde İşgücü

MENA Bölgelerinde hızla yükselen nüfustan dolayı 2020 senesinde çok fazla yeni iş imkanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. İş sektöründe gerekli adımların atılması milli geliri

arttırmada ve sürmekte olan büyümeyi de olumlu etkilemektedir (Ahmed, 2010: 26). İşgücü sektörünün pozitif bir şekilde sürmesi kaynakların aktif kullanılması, refah seviyesinin devamlı yükselmesi, adil gelir dağılımı, aktif sosyal güvenlik düzeneğinin olabilmesi ile yakından alakalıdır. Ekonomik açıdan bakıldığında ise işgücü sektörünün pozitif şekilde ilerlemesi istihdam, işgücüne katılım yüzdesi, işsizlik gibi etmenlerin doğru bir şekilde işleyişiyle alakalıdır (Kesici, 2011: 78).

MENA bölgesindeki işsizliğin nedenlerini ortaya koymak için çok sayıda araştırma yapılmıştır. Genel olarak bu nedenlerin; 1990 ve 2000’li yılların başında bölge genelinde demografik dalga gerçekleşmesi, gençleri iş dünyasına yeterli şekilde hazırlamayan eğitim sistemi, işgücü piyasası bilgi sistemlerindeki eksiklik olduğu söylenebilmektedir (Djavad, 2012: 7).

Tablo 5’te İşgücüne katılım oranları verilmiştir. Oranlar incelendiğinde 2017-2020 yılları için en yüksek iş gücüne katılıma sahip ülke %88 ile Katar’dır. Katar’ı %83 ile Birleşik Arap Emirlikleri, %75 ile Kuveyt ve Bahreyn takip etmektedir.

Tablo 5

İşgücüne Katılım Oranları (15-64 yaş) (%)

Ülkeler	2017	2018	2019	2020
Bahreyn	74,07	74,63	75,09	75,15
Yemen	38,97	39,19	39,39	39,03
Tunus	51,56	51,53	51,53	51,21
S. Arabistan	57,85	57,5	57,95	58,35
Katar	87,55	87,5	87,67	88,01
Kuveyt	74,54	74,80	74,97	74,87
Libya	52,72	52,79	52,80	52,72
Ürdün	41,70	41,75	41,78	41,50
Irak	44,25	44,56	44,67	44,90
İran	47,64	47,79	48	47,37
Mısır	49,36	47,91	47,87	49,60
Cezayir	46,39	46,41	46,37	45,00
BAE	82,90	82,80	82,76	82,97
Suriye	46,44	46,65	46,84	46,51
Fas	48,57	48,65	48,73	48,65

Kaynak: SESRIC, <https://www.sesric.org/oicstat-result.php>

Fas, Suriye, Cezayir, Mısır, İnan, Irak, Ürdün ve Yemen işgücüne katılım oranlarının %50'nin altında olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerde en yüksek işgücüne katılım oranı %88 ile Katar, en düşük işgücüne katılma oranı ise %39 ile Yemen olduğu görülmektedir. Aynı bölgede yer alan bu iki ülkenin işgücü oranında bu kadar fark olması, MENA ülkelerinin birbirinden farklı ekonomik durumlara sahip olduğunu doğrulamaktadır.

2.16.2. MENA Ülkelerinde İstihdam Yapısı

Bölgedeki çalışanların sayısını arttırmada etkili olabilecek ekstra hareketli bir özel sektör, güçsüz kurumlar, ekstrem sert kurallar, ağır kalan yöntemler, işleyen yerlerdeki fazla masraf nedeniyle sayısı yükselemiyor, gelişemiyor ve bundan dolayı da daha fazla kişi istihdam edilemiyor. Mesela, bir şirketin olması için gereken asgari sermaye tutarı dünya ortalamasının 5 katı kadardır. İthalat ve ihracat metotlarının uzunluğu, işyerlerindeki çalışma koşulları, kurumsal ve bireysel kişilerin sahip olduğu istek ve haklarının güçlü şekilde korunmaması gibi pek çok sorunların olması negatif şekilde istihdamı etkilemektedir (Abdih, 2007 :7).

İstihdamın daha yoğun yaşandığı kamu alanında nitelikli çalışan sayısı özel sektöre göre daha fazla olduğundan ve kamu da çalışan insanlar niteliklerinden dolayı emeklerinin karşılığını aldıkları için ayrıca özel sektörde çalışan insanların becerisi olmadığı işlere yönlendirilmelerinden dolayı özel sektöre olan ilgi daha da azdır ve istihdam oranı da bundan dolayı daha düşüktür. Kadınlar açısından bakıldığında kamuda daha fazla iş olanağı sağlanmaktadır. Bunun nedeni ise güvenceli iş imkanı, kadınların yapılacak işlere olan maharetlerini geliştirme imkanı sağlanmasıdır.

MENA ülkelerine bakıldığında emek sektöründeki yetersizliklerden dolayı artan işsizlikle alakalı olarak her ne kadar resmi işlere yönelme durumu fazla olsa da yaşanan işsizlikten dolayı gayri resmi yani enformel sektöre de eğilim artmaktadır. Gayri resmi

piyasalara olan artışın nedenleri arasında Mena ülkelerinde formel sektörde yapılmayan “işsizlik sigortası” da gösterilebilir (Moghadam, 2005 : 130).

2.16.3. MENA Bölgelerinde İşsizlik

MENA ülkeleri arasında sosyal, ekonomik şartlarda ciddi farklılıklar vardır. Fakat bölgede genç işsizlik genel olarak bir sıkıntıdır. MENA ülkelerinin genç işsizlik oranları dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. En yüksek orana sahip ülkeler Libya (%18,3) ve Ürdün (%16,9) ve en düşük işsizlik oranına sahip olan ülke Katar (%0,12)’dir (ILOSTAT, erişim tarihi 20.10.21- 3:05). Söz konusu ülkeler ile ilgi gayri safi milli hasıla, işgücü ve işsizlik oranları bilgileri aşağıda ayrı ayrı verilmiştir.

Bahreyn

Bahreyn, Asya Kıtası’nın Basra Körfezi üzerinde bulunan bir ada ülkesidir. Ülkenin gayri safi milli hasılası 2018 yılında 37,653 milyar dolar iken 2019 yılında 38,574 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 23,991 dolar iken 2019 yılında 23,504 dolara düşmüştür.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülkenin 9,817 milyon işgücü vardır. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 1,5 iken 2019 yılında %1,6 olmuştur.

2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı % 9 tarım sektörü, %35,3 sanayi sektörü ve % 63,8 hizmet sektörü şeklindedir (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=7 erişim tarihi 19.10.21).

Koronavirüs tüm dünyada olduğu gibi Bahreyn’de de olumsuz etkilere sahip olmuştur. Ülke bölge olarak önemli bir konumda olduğundan salgın dolayısıyla turizm ciddi oranda etkilenmiştir. Reel GSYİH 2020 yılında bir önceki seneye göre üç çeyrek olarak

bakıldığında %1,1, %8,9, %6,9 gibi ciddi oranlarda azalma yaşamıştır. Bahreyn özellikle 2020 yılının son çeyreğinde yaşanan salgına rağmen işsizliğe izin vermemiş ve özel sektördeki işçilerin maaşlarını devlet üstlenmiştir. Böylelikle istihdam edilenlerin oranı özel sektörde aynı kalmış devlette ise artmıştır.

Bakıldığında GSYH'nin %60 kısmını inşaat, eğitim, turizm ve en çok da finansal hizmetler oluşturmaktadır. Devlet bundan dolayı özel sektöre yatırım hazırlığı yapmıştır. Yabancıları teşvik amaçlı 10 yıl oturma izni verilmiş, enerji fonu oluşturulmuş ve bazı iş yasalarında olumlu anlamda düzeltmeler yapıldı. ([https://www.deik.org.tr/uploads/bahreyn-
ulke-raporu7mart2021.pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/bahreyn-ulke-raporu7mart2021.pdf) (1)).

Yemen

İnsanlığın en eski medeniyet merkezlerinden olan Yemen, Arap Yarımadası'nda Umman ve Suudi Arabistan arasında yer almaktadır. Ülkenin gayri safi milli hasılası 2018 yılında 22,903 milyon dolar iken 2019 yılında 24,935 milyona yükselmiştir. Ülkenin kişi başına düşen milli geliri 2018 yılında 803,6 dolar iken 2019 yılında 855,1 dolara yükselmiştir.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 6,793 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında %13,01 iken 2019 yılında %12,9 dur.

2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %27,5, sanayi sektörü %10,2 ve hizmet sektörü %62,3 şeklindedir (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=58 ,erişim tarihi19.10.21).

Diğer MENA ülkelerine göre ekonomisi daha küçük olan Yemen'de petrol ve doğalgaz ekonomiyi oluşturmaktadır. Yemen'de tarım sektörü de oldukça etkilidir. Çünkü nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşamaktadırlar. Tarımın GSYH'ye olan etkisi %17,5,

istihdama olan etkisi ise %54 civarındadır.(<https://www.deik.org.tr/uploads/yemen-ulke-profil-i-2020.pdf> (2)).

Tunus

Kuzey Afrika'da yer alan ve Akdeniz'e kıyısı olan bir ülkedir. Tunus'un gayri safi milli hasılası 2018 yılında 39,771 milyon dolar iken, 2019 yılında 38,797 milyona düşmüştür. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 23,337 dolar, 2019 yılında ise 23,140 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 4,115 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında %15,46 iken 2019 yılında %15,13 olmuştur.

2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %13,8, sanayi sektörü %33,46 ve hizmet sektörü %52,75 şeklindedir. (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=53) erişim tarihi 19.10.21)

Tunus'ta önemli bir sorun haline gelen işsizlik %18,3 seviyesindedir. Emek piyasasının %49 unu hizmet, %17,9 unu tarım %33,1 ini sanayi sektörü oluşturmaktadır. Tunus'ta kalifiyeli çalışana çok önem verilmektedir ve bu yüzden eğitim-öğretim harcamaları yüksek seviyededir. Çünkü ekonomik kalkınmanın üst seviyelerde olması için çabalanmaktadır. Ülkede kız-erkek çocuk okuma oranları da neredeyse aynıdır.

Tunus ekonomisi tam anlamıyla 1987 yılında serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Dünyadaki en büyük fosfat üreticilerinden olan Tunus ekonomisine fosfatla birlikte petrol, tarım, hizmet ve tekstil sektörü de yön vermektedir. Tarım ve hayvancılık milli hasılanın %10 unu oluşturmaktadır. Sanayi %22,7 sini oluşturmaktadır. Fosfat ile

üretilen gübre en önemli sanayi parçasıdır. Hizmet sektörü milli hasılanın en yüksek dilimini oluşturmaktadır (<https://www.deik.org.tr/uploads/tunus.pdf> (3)).

Suudi Arabistan

Arap Yarımadası'nın en büyük ülkesidir ve Asya kıtasının batısında yer almaktadır. Suudi Arabistan gayri safi milli hasılası 2018 yılında 786,521 milyar dolar iken 2019 yılında 792,967 milyar dolara yükselmiştir. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 23,337 dolar iken 2019 yılında 23,140 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 14,388 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında %6,04 iken 2019 yılında %6,13' tür. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %2,41, sanayi sektörü %24,80 ve hizmet sektörü %72,79 şeklindedir.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=44 erişim tarihi 19.10.21)

Diğer MENA ülkelerinde olduğu gibi ham petrol ülkenin ekonomisine yön vermektedir. Ülke GSYH'sini yaklaşık %42-45 oranında petrol oluşturmaktadır. Hükümet petrolün ülke ekonomisindeki etkisinden farklı etkiler yaratmak için çeşitli ekonomik ve sosyal alanda öncelikler yapmıştır. Ancak petrole olan bağlılığı azaltmaya yönelik uygulanan politikalar ve dünyada yaşanan ekonomik gelişmeler 2017 yılında ülke ekonomisinin küçülmeye gitmesine neden olmuştur ve işsizlik artmıştır (<https://www.deik.org.tr/uploads/suudi-arabistan-ulke-profil-2020.pdf> (4))

Katar

Katar, Arap Yarımadası'nın doğusunda bulunan bir ülkedir. Katar'ın gayri safi milli hasılası 2018 yılında 191,362 milyar dolar iken 2019 yılında 183,466 milyar dolara

düşmüştür. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 67,447 dolar iken 2019 yılında 63,225 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 2,124 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 0,11 iken 2019 yılında % 0,12' dir

2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %1,17, sanayi sektörü %53,70 ve hizmet sektörü %45,14 şeklindedir. (SESRIC https://www.sesric.org/cif.php?c_code=43)

Ülkedeki emek faktörünü hemen hemen tamamını yabancı işçiler oluşturmaktadır. Devlet ise yerli halkında işgücüne katılımını arttırmak istemektedir. Hidrokarbon ülke ekonomisi için çok önemli bir yere sahip olmakla beraber en önemlisi petroldür. Devlet gelirlerinin %60'ını oluşturan petrolde yaşanan iniş çıkışlar devlet gelirini de direkt olarak etkilemektedir (<http://www.salihlitso.org.tr/uploaded/dosyalar/KATAR.pdf>).

Kuveyt

Arap Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, Basra Körfezinin kıyısında bir ülkedir. Kuveyt'in gayri safi milli hasılası 2018 yılında 160,138 milyar dolar iken 2019 yılında 153,260 milyar dolara düşmüştür. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 38,706 dolar iken 2019 yılında 36,429 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 2,429 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 2,34 iken 2019 yılında % 2,41'dir. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %1,78, sanayi sektörü %22,15 ve hizmet sektörü %76,07 şeklindedir. (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=29 erişim tarihi 19.10.21)

Libya

Libya'nın gayri safi milli hasılası 2018 yılında 34,737 milyar dolar iken 2019 yılında 32,600 milyar dolara düşmüştür. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 5,201 dolar iken 2019 yılında 4,810 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 2,423 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 18,46 iken 2019 yılında % 18,34'tür. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %16,41, sanayi sektörü %24,43 ve hizmet sektörü %59,17 şeklindedir. (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=26 erişim tarihi 19.10.21)

Libya ekonomisinin hemen hemen tamamını hidrokarbonlar oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgazdan %98 oranında ihracat geliri elde edilmektedir. GSMH'nin %25'ini hidrokarbonlar oluşturmaktadır. Hidrokarbonlar dışında tarım, GSMH'nin sadece %3'ünü oluşturmaktadır. Bunun nedeni olarak ülkedeki çöl durumu gösterilmektedir.

Devlet gelirinin %90 kısmını oluşturan hidrokarbon yine de emek faktörünün % 3 lük kısmını istihdam edebilmektedir ve işsizlik oranı %30 düzeyindedir (<https://ticaret.gov.tr/data/5ec9782b13b8764f4402f1d7/Libya.pdf>).

Ürdün

Ürdün'ün gayri safi milli hasılası 2018 yılında 42,932 milyar dolar iken 2019 yılında 44,503 milyar dolara yükselmiştir. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 4,308 dolar iken 2019 yılında 4,405 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 2,650 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 16,29 iken 2019 yılında % 16,85 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım

sektörü %2,47, sanayi sektörü %24,45 ve hizmet sektörü %73,09 şeklindedir. (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=27 erişim tarihi 19.10.21)

Genç bir ülke nüfusuna sahip olan Ürdün’de işsizlik yüksek seviyelerdedir. Suriye’ye komşu olmasından dolayı ve orada yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Ürdün’e yaşanan göç yüksek işsizliğe neden olmuştur. Ülke ekonomisinin sorunları arasında yetersiz doğal kaynaklar, gelir dağılımı adaletsizliği, yüksek enflasyon gösterilmektedir (<https://www.deik.org.tr/uploads/urdun-ulke-profil-2020.pdf> (5)).

Irak

Eski medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Irak’ın gayri safi milli hasılası 2018 yılında 213,593 milyar dolar iken 2019 yılında 223,250 milyar dolara yükselmiştir. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 5,557 dolar iken 2019 yılında 5,679 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 10,469 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 12,87 iken 2019 yılında % 12,79 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %18,27, sanayi sektörü %22,93 ve hizmet sektörü %58,80 şeklindedir. (SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=24 erişim tarihi 19.10.21)

Ekonomisini petrol oluşturan Irak’ta ihracatın yapılmasıyla kamu gelirlerinin %90’ını milli gelirin ise %60’ını petrolden sağlanmaktadır. Petrol ve gaz üretiminin maliyetinin de en düşük seviyede olması büyük avantajdır.

(<https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-profil-2020.pdf> (6)).

İran

İran'ın gayri safi milli hasılası 2018 yılında 461,940 milyar dolar iken 2019 yılında 603,780 milyar dolara yükselmiştir. Ülkede kişi başına düşen milli gelir 2018 yılında 5,647 dolar iken 2019 yılında 7,282 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 28,212 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 12,06 iken 2019 yılında % 11,14 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %17,37, sanayi sektörü %31,39 ve hizmet sektörü %51,24 şeklindedir.

Aktif işgücü (27,9 milyon) kapsamındaki genel işsizlik oranı 2019 yılında %11,4 olmuştur. Kadın işgücü kapsamındaki işsizlik oranı %19 olup, erkek işgücü içindeki işsizlik ise %10'dur. Genç (15-24 yaş) işsizlik ise, 2019 yılı sonunda %26'ya düşmüştür.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=25 erişim tarihi 19.10.21)

İran ekonomisinin büyük bir kısmını da yine petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. Ancak ülkede ihracatın artırılması için başka alanlara da yönelim olmuştur. Özellikle sanayi alanında gelişmeler gösterilirken özel sektör alanında da yatırımlar artmıştır ve gelişim kaydedilmiştir.

Mısır

Afrika'nın kuzeydoğu köşesinde bulunan Mısır'ın gayri safi milli hasılası 2018 yılında 249,751 milyar dolar iken 2019 yılında 317,359 milyar dolara yükselmiştir. Ülkenin kişi başına düşen milli geliri 2018 yılında 2,538 dolar iken 2019 yılında 3,161 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 297,770 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 9,82 iken 2019 yılında % 9,73

olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %20,62, sanayi sektörü %26,94ve hizmet sektörü %52,44 şeklindedir.

Dış ticaret açığı verilen mısırdaki ihracat ithalatın 1.5 katı gerisinde kalmıştır. Bundan dolayı ülkede dış borç yükü fazlaca artmıştır. 2015 yılında 50 milyar dolar olan dış borç 2020 yılında 131 milyar dolara çıkmıştır. Turizm sektörü, Mısır ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Satın Alma Gücü Paritesine Göre; kişi başına düşen milli gelir 12.500 dolar civarındadır.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=17 erişim tarihi 19.10.21)

Cezayir

Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti Afrika ülkeleri arasında en büyük yüz ölçümüne sahip ülkedir. Cezayir'in gayri safi milli hasılası 2018 yılında 175,415 milyar dolar iken 2019 yılında 171,158 milyar dolara düşmüştür. Ülkenin kişi başına düşen milli geliri 2018 yılında 4,154 dolar iken 2019 yılında 3,976 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 12,717 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 11,89 iken 2019 yılında % 11,81 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %9,6, sanayi sektörü %30,42 ve hizmet sektörü %59,99 şeklindedir.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=5 erişim tarihi 19.10.21)

Petrol ve doğalgaz üzerine kurulu olan Cezayir ekonomisinde gelirlerin büyük çoğunluğu bu sektörlerden sağlanmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi yaşanan Cezayir'de özel sektöre yapılan yatırımların geç ilerlemesi, yetersiz altyapı yatırımları gibi sorunlar işsizliğe neden olmaktadır. Ekonomiyi canlandırmak için petrol ve doğalgaz dışında sektörlerle de yönelen Cezayir de amaç işsizliği azaltmaktır.

(<https://www.deik.org.tr/uploads/cezayir-b99.pdf> (7)).

Birleşik Arap Emirlikleri

Batı Asya'nın en gelişmiş ekonomilerinden biri olan BAE gayri safi milli hasılası 2018 yılında 382,354 milyar dolar iken 2019 yılında 388,769 milyar dolara yükselmiştir. Ülkenin kişi başına düşen milli geliri 2018 yılında 43,839 dolar iken 2019 yılında 43,103 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 6,835 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 2,23 iken 2019 yılında % 2,28 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %1,39, sanayi sektörü %34,22 ve hizmet sektörü %64,39 şeklindedir.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=56 erişim tarihi19.10.21)

Suriye

Suriye'nin gayri safi milli hasılası 2018 yılında 16,361 milyar dolar iken 2019 yılında 20,379 milyar dolara yükselmiştir. Ülkenin kişi başına düşen milli geliri 2018 yılında 965,54 dolar iken 2019 yılında 1,194 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 5,224 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 8,23 iken 2019 yılında % 8,16 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %10,13, sanayi sektörü %23,19 ve hizmet sektörü %66,69 şeklindedir.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=50 erişim tarihi19.10.21)

Fas

Fas'ın Suriye'nin gayri safi mili hasılası 2018 yılında 118,096 milyar dolar iken 2019 yılında 119,701 milyar dolara yükselmiştir. Ülkenin kişi başına düşen milli geliri 2018 yılında 3,278 dolar iken 2019 yılında 2,282 dolar olmuştur.

Ülkenin emek piyasasına ait bilgiler ise şöyledir; 2019 yılında ülke 12,085 milyon işgücüne sahiptir. İşsizlik oranları ise 2018 yılında % 9,08 iken 2019 yılında % 9,01 olmuştur. 2019 yılı itibariyle istihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı şöyledir; tarım sektörü %33,25, sanayi sektörü %23,09 ve hizmet sektörü %43,66 şeklindedir.(SESRIC, https://www.sesric.org/cif.php?c_code=36 erişim tarihi 19.10.21)

2.17. MENA Ülkelerinde Kadın

MENA bölgesi toplumunun sahip olduğu ataerkil yönetim öncelikle aileden başlayarak geneli etkileyen bir yapı haline gelmiştir. Bu sebeple toplumdaki kadın ve erkeğin rollerini belirleyen ve kısıtlayan bir ortam oluşturulmuştur. Modern süreç ile birlikte kadının sahip olduğu haklarda değişiklikler yaşanmış ve kadın bir takım haklara sahip olmuştur (Özcan, 2020: 90).

Tablo 6'da seçilmiş MENA ülkelerindeki kadın nüfus oranı verilmiştir.

Tablo 6

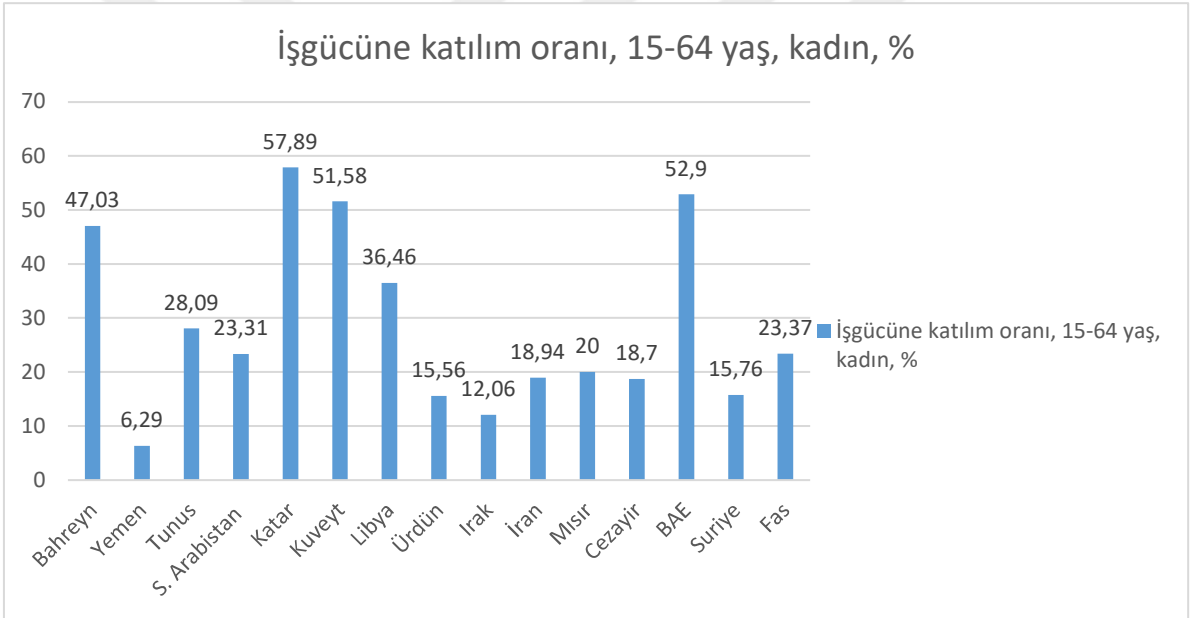
Kadın Nüfus Oranı

Ülkeler	2017	2018	2019	2020
Bahreyn	554.227	570.464	586.367	601.109
Yemen	13.808	14.139	14.470	14.801
Tunus	5.768	5.833	5.897	5.958
S. Arabistan	14.126	14.305	14.485	14.683
Katar	662.996	681.381	698.550	715.925
Kuveyt	1.627	1.636	1.644	1.656
Libya	3.255	3.305	3.355	3.402

Ürdün	4.833	4.921	4.988	5.037
Irak	18.559	18.990	19.418	19.865
İran	39.855	40.441	41.024	41.585
Mısır	47.707	48.690	49.665	50.632
Cezayir	20.482	20.896	21.303	21.697
BAE	2.892	2.951	3.004	3.054
Suriye	8.503	8.441	8.516	8.740
Fas	17.739	18.160	18.379	18.593

Kaynak: SESRIC, <https://www.sesric.org/oicstat-result.php>

Şekil 3'te seçilmiş MENA ülkelerindeki kadınların 2019 yılı işgücüne katılım oranları verilmiştir. Grafik incelendiğinde iş gücüne katılım oranında yüzde elliyi geçen ülke sayısının çok az olduğu görülmektedir.

Şekil 3: İşgücüne katılım oranı

Kaynak: SESRIC elde edilen veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

2019 yılında en yüksek işgücüne katılım oranına sahip ülkeler Katar ve Kuveyt, en düşük işgücüne katılım oranına sahip ülkenin de Yemen olduğu tablo sonuçlarından çıkarılmaktadır. MENA bölgesinde kadınlar son elli yılda eğitim konusunda ilerleme kaydetmiş olsalar da bu durum işgücüne katılımında artış sağlamamıştır.

2.18. MENA Ülkelerinde Ekonomik Kalkınmanın Gelişimi

MENA ülkelerinde en önemli ve ilk sırada gelen kalkınma için önemli olan hammadde petroldür. MENA ülkelerinde birbirleri arasında ülkelerin ekonomik kalkınması için doğal kaynaklara ağırlık verilmesi benzerlik gösterse de ülkelerde uygulanan politikalar, gelir seviyeleri aynı olmadığından kalkınma açısından farklılıklar görülmektedir. Başlıca kalkınma kaynağı olan petrol, kullanılabilir durumuna ve ülkelerde bulunan petrol seviyesine göre ülkeleri kalkındırabilir veya fakirliğe de sebep olabilir (Kalaycı, 2011: 179).

Petrolle birlikte MENA ülkelerinin en fazla ihraç edildiği kaynak doğalgazdır. MENA ülkelerinin diğer ülkelerle, dünya pazarıyla yarışabilmesi için petrolden başka ürün olması ve ihracatının olması gerekmektedir (Lancovichina, 2011: 2-3).

Tablo 7

MENA: Seçilmiş ekonomik göstergeler, 2018-2022 (Aksi belirtilmedikçe GSYİH'nın yüzdesi Öngörülen)

	2018	2019	2020	2021	2022
MENA					
Reel GSYİH Yıllık Büyümesi	1,2	0,8	-3,4	3,7	4,3
Petrol Dışı Büyüme	1,9	2,5	-2,5	3,0	3,3
Cari İşlemler Dengesi	3,8	1,2	-3,2	0,7	0,4
Enflasyon, (yıllık ortalama %)	9,7	6,9	10,5	12,8	14,2

Kaynak: IMF https://www.atbank.com.tr/Documents/Category/ATB_mena-ulke-raporu---mart-2022-pdf_32.pdf

MENA: Cezayir, Bahreyn, Cibuti, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus, BAE, Batı Şeria ve Gazze ve Yemen

Tabloda görüldüğü gibi 2018 yılında 1,2 olan reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 1,2 iken 2019 yılında 0.8 oranına gerilemiş 2020 yılında ise -3,4 oranında küçülme olmuştur. nedenleri hem tüm dünyada görülen koronavirüs ve devamlı yükselen petrol fiyatları gösterilmektedir. “Bununla birlikte ekonomik toparlanma, artan enflasyon ve zayıflayan makro ekonomik koşullarla ortaya çıkan zorluklar nedeniyle zayıf görünümde. Riskler arasında daha sıkı küresel finansal koşullar, politika desteğinin erken geri çekilmesi, kalıcı

enflasyon, sosyal huzursuzluk, jeopolitik ve güvenlik riskleri ile iklim koşulları yer almaktadır (Seheri, 2022: 1)

2.19. Literatür Taraması

Kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki geçmişten günümüze kadar merak edilen bir konu olmuştur. Nüfusun neredeyse yarısını oluşturan kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri önemli bir konudur. Çalışma genellikle OECD ülkeleri, AB ülkeleri gibi ülke gruplarını içerirken, Türkiye, Hindistan gibi tek bir ülke üzerine de yapılmıştır. Kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki ilişki üzerine birçok çalışma vardır. Çalışmanın bu bölümünde kadın istihdamı kadın işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma ve büyüme üzerine Türkiye ve Dünya’da yapılmış teorik ve ampirik çalışmalara yer verilecektir.

Tansel (2002) yaptığı çalışmasında işgücüne katılan kadınları ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Türkiye üzerine yapılan ve 1980,1985,1990 yıllarındaki veriler ve EKKY ve Panel veri analizi kullanılarak yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye’de 67 şehirde kadınların işgücüne katılım oranlarından yararlanılarak U biçimli bir ilişki bulunmuştur. İş imkanlarını arttıran sebeplerden olan ekonomik büyüme hızının fazla olması da kadın iş gücüne katkı sağlayacaktır. Çalışmada elde edilen bir diğer netice ise eğitim düzeyi yüksek olan kadının işgücüne katılımının da yüksek olacağı şeklindedir.

Özer ve Biçerli (2003), Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen unsurları tespit etmek için çalışmalar yürüttüler. Çalışma 1988-2001 dönemini kapsamaktadır. Türkiye üzerine yapılan araştırmada kırsal ve kentsel alanlara yönelik yapılan araştırmada panel veri kullanılarak kısıtlı en küçük kareler regresyonu ile birimlere özgü sabit terimlerle sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri kullanılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, Türkiye’de kadın işgücünün emek sektörüne katılımı noktasında ücretler, enflasyon, büyüme oranı, işsizlik oranı gibi ögelerin direkt bir etkisinin olmadığı ve kadın işgücünün emek piyasaları ile tam anlamıyla birleşemediği sonucu elde edilmiştir.

İnce ve Demir (2006) yaptıkları çalışmada kadınların işgücüne katılımlarında eşitsizlik, eğitim ve ekonomik büyümenin etkilerini araştırmıştır. Çalışmada Türkiye ele alınmıştır. 1980-2004 yıllarını kapsayan araştırmada zaman serisi analizi kullanılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, eğitim düzeyinde meydana gelen artışın topluluktaki kadınlar açısından önemli bir tesirinin olduğu, üniversite mezunu olan kadınların işgücüne katılımlarının artışa neden olduğu ispatına varılmıştır. Analizden elde edilen diğer bir sonuç ise, uzun zamanlar eğitim gören kadının faaliyetleri artmakta ve doğurganlık oranının düşmesidir.

Luci (2009) 184 ülke için yaptığı araştırmasında kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı çalışmıştır. Luci diğerlerinden farklı olarak yaptığı çalışmada yatay kesit verisi ile birlikte zaman serisi de kullanarak panel veri analizi yapmıştır. 1965-2004 dönemlerini ele aldığı çalışmasında ekonomik gelişmenin kadınların işgücüne katılımı arasında U eğrisi benzeri ilişki tespit etmiştir.

Tutar ve Yetişen (2009) yaptıkları araştırmada kadın işgücünün kalkınma ve büyümeye etkilerini araştırmıştır. Tablolar yardımı ile yaptıkları araştırmalarında çalışma alanı olarak Türkiye'yi seçmişlerdir. Yapılan araştırmalar sonucunda kadın işgücünün büyüme ve kalkınma etkisi mutlaka vardır. Ancak kadınların kalkınmaya etkisinin daha fazla olması için eskiye dayanan cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkması gerekmektedir.

Aydın (2011) hazırladığı çalışmasında 2009 yılında kadın işgücünün GSYİH üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Dengeli olmayan panel veri analizi kullanılarak yapılan analiz rekabet kuvveti en fazla ülkeler, rekabet kuvveti düşük ülkeler ve Türkiye üzerine yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucuna göre işgücüne katılan kadınların rekabet seviyesi yüksek ülkeleri olumlu etkilediği, başka ülkeler üzerine araştırılan analizde ise katsayılar anlamsız olduğundan dolayı bunun üzerinde bir yorum yapılamamıştır. Ayrıca istihdama katılan kadınların GSYİH üzerinde pozitif etkisinin bu üç ülke üzerinde de görüldüğü ve GSYİH'nın çalışan kadınların sayısının pozitif yönde rekabet potansiyeli az olan ülkeler

için kabul edilmediği diğer iki ülke grubu için olumlu yönde kabul edildiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Karabıyık (2012), Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında amacı kadın işgücünün çalışma hayatındaki durumunu ortaya koymak ve ekonominin genel hali çizgisinde değerlendirmektir. TÜİK verileri kullanılarak yapılan araştırma sonucuna göre kadın istihdamının toplumsal kalkınma açısından önem arz ettiği ancak şuan sosyal yapı ve ekonomide tercih edilen politikalar sebebiyle kadın istihdamının istenilen seviyede arttırılamayacağı kanaatine varılmıştır.

Müjahid ve Zafar (2012), yaptıkları çalışmada ekonomik büyüme ve kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada kullanılan veri yöntemi ARDL tekniği ve Granger nedensellik analizidir. 1980-2010 yıllarını kapsayan çalışmada ülke olarak Pakistan ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma arasında kısa ve uzun süreli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yani U eğrisi hipotezi doğrulanmıştır ve varlığı ispatlanmıştır.

Günsoy ve Özsoy (2012) yaptıkları çalışmada eğitim durumlarına göre kadın işgücüne katılım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan analiz VAR modeli analizidir. 2005-2011 yıllarını kapsayan ve Türkiye’de yapılan incelemeler sonucunda, eğitim seviyelerine göre kadın işgücüne katılım oranı zaman içerisinde büyümeyi de arttırıcı oranda etkilemektedir.

Talaş ve Çakmak (2013) yaptıkları çalışmalarında Türkiye’de iş alanında kadınların işgücüne katılımlarının AB ülkelerine göre düşük olması durumunu yaş ve kohort etkisinin olup olmadığını belirlemek ve bu etkenlerin ne ölçüde etkilediğini araştırmışlardır. Farklı modelleri bulunan kohort analizini bu çalışmada 1999 senesinde Beaudry ve Lemieux’in iyileştirdikleri model ile incelemişlerdir. Bu modele göre kadın iş gücünü etkileyen etmenler makroekonomik etki, belli bir kohort içindeki kadınların yaşlarının etkisi ve kohortun spesifik etkisi gibi üç etmene ayırarak incelenmiştir. Kadınların işgücüne katılımları

üzerinde Türkiye’de kohort ve yaş etkilerinin belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır. Makroekonomik etki olarak seçilen erkeklerin işsizlik oranı da kadın işgücünü etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Aras, Dilbaz-Alacahan, Korkmaz, Tuna-Cesim, Yücel (2013), Türkiye’de kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisini ABD ile karşılaştırarak incelemişlerdir. Çalışmada regresyon modeli analizi yapılmıştır. 2000:1-2013:2 dönemlerini kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye ve ABD için kadın istihdamı ve GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki sonucuna varılmıştır. ABD’de yaşanan GSMH oranındaki artış kadın istihdamında da bir artışa neden olurken, Türkiye’de her ikisinin de birbirinin sebebi olduğu yönündedir.

Korkmaz ve Alacahan (2013) yaptıkları çalışmalarında 2008-2012 seneleri içerisindeki çeyrek zamanlık veriler kullanılarak Türkiye’de toplam istihdam ve kadın istihdamının GSYİH üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada regresyon modeli yapılarak sonuçlara ulaşılmıştır. Analizde illere, bölümlere göre kadın istihdamı sayıları, sigortalı rakamlarının şehirlere göre ayrılmış rakamları, işsizlik sigortasına başvuru rakamları ve GSYİH arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda kadın istihdamının GSYİH üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Özdemir ve Serel (2016) yaptığı çalışmasında 2000:1-2013:4 yılları arasında Türkiye’de kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini etki-tepki testleri VAR analizi Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre Granger nedensellik testi sonucuna bakıldığında Türkiye’de kadın istihdamından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Alptekin ve Kasa (2016) çalışmalarında Türkiye’de kadın işgücünün ekonomik büyümeye olan etkisini incelemişlerdir. 2000-2013 yılları arasını kapsayan çalışmada Var modeli analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, GSYİH’ de oluşacak değişme çok kısa dönem olarak adlandırılacak birinci dönemde yalnızca kendisinden (GSYH’ yi

etkileyebilecek diğer faktörler) kaynaklanmaktadır. Eğitim seviyelerine göre kadın işgücü katılım oranları, büyümeyi giderek yükselen nicelikle açıklamaktadır. Çalışmada aynı zamanda sürdürülebilir büyümenin sadece eğitimin popülaritesinin artırılması ve böylece bireylere bir nitelik kazandırılması, istihdamda cinsiyet eşitliğinin sağlanması, beşeri sermaye birikiminin güçlendirilmesi ile muhtemel olacağı bastırılmaktadır.

Petersson, Mariscal ve Ishi (2017), çalışmada kadınların işgücüne katılım oranının işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. 1990-2015 yıllarını kapsayan çalışmada 10 Kanada eyaleti üzerine panel veri analizi kullanılarak araştırmalar yapılmıştır. Sonuca göre, eğitim seviyesi yüksek olan kadınların kalkınma ve büyüme düzeyini de arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yüksek eğitim seviyesi olan kadınların işgücüne katılımında yüzde 1 puanlık artışın Kanada'da iş gücünü yılda 0,2 veya 0,3 puan arttırdığı görülmektedir. Çıkarılan bu sonuç yüksek eğitime sahip erkek-kadın arasındaki 7 puanlık olan farkın kapatılması reel GSYİH seviyesinin yaklaşık olarak daha yüksek olacağı anlamına gelmektedir.

Ustabaş ve Gülsoy (2017) yapmış oldukları çalışmada kadın işgücüne katılım oranı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz Türkiye'de ve 1990-2015 dönemleri kapsamaktadır. Kadın işgücüne katılım oranı ve Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkinin incelendiği analize göre elde edilen sonuçlar hizmetler ve sanayi kesimlerinde ekonomik kalkınma ve kadınların işgücüne katılması arasında güçlü bir bağlantı olduğu sonucuna varılmıştır.

Eser, Yamak ve Samut (2017) yapmış oldukları çalışmada toplam kent ve kır şeklinde kadınların işgücüne katılımını ve ekonomik kalkınma ilişkisini incelemişlerdir. Değişken olarak kişi başına düşen milli gelir, kişi başına düşen elektrik tüketimi ve uzun dönemde kişi başına düşen milli gelir kullanılmıştır. Türkiye için 1988-2013 yılları arasında ARDL modeli yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucuna göre, kadın işgücüne katılım oranının uzun dönem kişi başına düşen gelir ve kişi başına düşen elektrik tüketimi arasında U-eğrisi şeklinde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Roy (2018) hazırladığı çalışmasında 1991-2015 ve 2005-2016 yılları arasında Hindistan'da U şekilli kadınların işgücüne katılım tezinin (kadınların işgücüne katılımları ekonomik kalkınma döneminde birinci basamakta düşüşe geçip tekrardan yükselmeye başlaması) geçerliliğini doğrusal model ve karesel model yöntemi ile ölçmüştür. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre, her iki dönem için de kişi başına GSYİH'nin kadınların işgücüne katılım oranındaki etkisinin Hindistan'da geçerli olduğudur.

Güçlü (2018) çalışmasında 2004-2014 yılları arasında yapmış olduğu çalışmasında U şekilli kadın işgücü hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında değişkenler olarak reel kişi başına GSYİH, işsizlik, eğitim, istihdam, kadınların işgücüne katılım oranıdır. Panel veri analizi kullanılarak yapılan analiz sonucuna göre, Türkiye için U hipotezinin geçerli olmadığı tam tersi bu ilişkinin ters U şeklinde olduğu iddia edilmiştir.

Aydoğmuş (2019), çalışmasında Türkiye'de 1988-2016 dönemleri arasında kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma arasında ilişki olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada zaman serisi analizi uygulanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Analiz sonucuna baktığımızda aynı zamanda kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak yapılan nedensellik testineticesine bakıldığında ise, kadın istihdamından ekonomik büyüme taraflı bir nedensellik olduğu görülmektedir.

Kaplan (2019) çalışmasında Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin'de bulunan 139 kadın ile yüz yüze bir anket çalışması yapmıştır. Çalışmada kadınların bölgesel kalkınmaya etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan anket sonucuna göre gelir amaçlı ürün üretme durumları ile satışlardan elde ettikleri gelir düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak kadınlara işyeri sahibi olup olmadıkları

sorulduğunda ankete katılanların %76'sı gibi çoğunluk kısmı düşünmediklerini söylemişlerdir.

Dilber (2019) 2000-2018 yılları arasında Türkiye'de kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi Var modeli kullanılarak ortaya koymuştur. Analiz sonucuna göre, kadınların işgücüne katılım oranı ve kadın yükseköğretim oranı arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Kadınların işgücüne katılımı ve GSYİH arasında ise nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Ancak kadınların yükseköğretim oranının yükselmesi beraberinde ekonomik büyümeyi de getireceğinden ikisi arasında nedensellik ilişkisi olduğu kesin bir şekilde ispat edilmiştir.

Ataş (2019) 20 Avrupa Birliği ülkesinde 1991-2017 yılları arasında kadınların işgücüne katılım oranı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi panel veri regresyon analizi ile test etmiştir. Analiz sonucuna bakıldığında kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma arasında pozitif yönünde anlamlı bir ilişki olduğu meydana çıkmıştır. Yapılan çalışmanın da U şekilli hipotez ile bağdaştığı görülmektedir.

Özduran (2020) çalışmasında 2000-2018 yılları arasında AB'ye üye ve aday ülkeler arasındaki kadın işgücünün ekonomik kalkınma üzerine etkilerini araştırmıştır. Analiz olarak panel eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Toplamda 34 ülkenin alındığı analizde Kosova verilerinin büyük çoğunluğunun Dünya Bankası veri tabanında bulunmadığından analize eklenmemiştir. Yapılan analizler sonucunda kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Arslan (2020) yaptığı çalışmasında 2000 yılı ve sonrası dönemde Türkiye'de kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır. OECD ve ILO verileri kullanılarak ve tablolar ve grafikler yardımı ile karşılaştırma yapılarak sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Türkiye'de kadın istihdamı OECD ülkelerine göre geride kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin kadın istihdamı konusunda en son sırada yer aldığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de kadın istihdamının gelişmemesinin en önemli

sebeplerinden birinin toplum tarafından cinsiyet temelli yaklaşımlar ve kadınlara yüklenen ev işleri, çocuk bakıcısı gibi işlerin yüklenmesi olduğu anlaşılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYALVE YÖNTEM

3.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada kadın istihdamı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla 1991-2020 yıllarını kapsayan dönemde 17 Mena Ülkesi ele alınarak panel veri analizi yapılacaktır. Veriler Dünya Bankası ve UNDP (United Nations Development Programme) veritabanından derlenmiştir. Analizde kullanılan değişkenler Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8

Analizde kullanılan değişkenler

Değişken	Değişken Açıklaması
IGE	İnsani Gelişmişlik Endeksi
TSKI	Tarım Sektöründe Kadın İstihdamının Payı
TSEI	Tarım Sektöründe Erkek İstihdamının Payı
HSKI	Hizmet Sektöründe Kadın İstihdamının Payı
HSEI	Hizmet Sektöründe Erkek İstihdamının Payı
SSKI	Sanayi Sektöründe Kadın İstihdamının Payı
SSEI	Sanayi Sektöründe Erkek İstihdamının Payı

Kaynak: Dünya bankası ve UNDP veri tabanından derlenmiştir.

$$\text{Model: } IGE_{it} = \beta_0 + \beta_1 TSKI_{it} + \beta_2 TSEI_{it} + \beta_3 HSKI_{it} + \beta_4 HSEI_{it} + \beta_5 SSKI_{it} + \beta_6 SSEI_{it}$$

+ U_{it}

(3.1)

Modelde IGE bağımlı değişken olarak tanımlanırken, TSKI, TSEI, HSKI, HSEI, SSKI ve SSEI değişkenleri bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır. β_0 sabit parametreyi ifade ederken, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6$ bağımsız değişkenlerin parametrelerini ifade etmektedir. U ise modeldeki hata terimini göstermektedir. Modeldeki değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9

Analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

	IGE	TSKI	TSEI	SSKI	SSEI	HSKI	HSEI
Ortalama	0.712751	17.35005	14.39802	13.76169	30.12008	68.88824	55.48194
Ortanca	0.730500	7.607500	12.30900	11.98000	30.01100	72.13750	54.97050
Max	0.919000	87.72700	47.08400	36.83200	67.40400	98.67000	74.01400
Min.	0.401000	0.008000	1.188000	1.028000	9.901000	9.353000	30.80500
St Sapma	0.115945	20.89439	11.82875	9.516103	8.456632	23.72254	9.824714
Gözlem Sayısı	510	510	510	510	510	510	510

3.2. YÖNTEM

Bu bölümde, Panel veri analizi ile ilgili genel bilgi verilecek, panel verinin tercih edilme sebebinden bahsedilerek analizde kullanılan testlere ayrıntılı olarak değinilecektir.

3.2.1. Panel Veri Analizi

Panel veri analizi ülkeler, hane halkları, firmalar gibi kesit gözlemlerinin bir araya getirilmesi ile elde edilen yöntem olarak tanımlanabilmektedir. Zaman serisi analizi ve kesit analizinin birleşmesi ile panel veri analizi yapılmaktadır (Çelik ve Kırıl, 2018: 1013).

Panel veri yönteminde hem N boyutu hem de T boyutu mevcut olduğu için son yıllarda daha çok tercih edilmektedir. Çünkü hem yatay kesit hem de zaman serisi içeren panel veri gözlem sayısının fazla olması ile daha fazla bilgi kullanımı sağlamakta ve çoklu doğrusal bağıntı sorununu yok etmektedir (Arı ve Zeren, 2011: 41).

En basit şekilde panel veri modeli şu şekilde yazılır:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + U_{it} \quad (3.2)$$

i: 1,2,3,...,N

t: 1,2,3,...,T

Genel olarak panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^k \beta_k X_{kit} + U_{it} \quad i=1, \dots, N ; t=1, \dots, T ; k=1, \dots, q \quad (3.3)$$

şeklinde. Modelde Y_{it} bağımlı değişken, X_{kit} bağımsız değişkenler, β_k eğim parametreleri, α sabit parametre ve U_{it} hata terimidir (Yerdelen Tatoğlu, 2012).

Panel veri analizinin avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. Avantajları şu şekilde sıralanabilir; (Şahin, 2020: 35).

- Hem zaman serisi hem de yatay kesit boyutuna sahip olduğu için gözlem sayısı fazladır. Bu durumda serbestlik derecesi de büyümektedir.
- Panel veri analizinde değişkenlerin hem zaman hem de yatay kesite bağlı olarak değişiklik göstermesi, değişkenler arası çoklu doğrusal bağıntı sorununun daha az görülmesini sağlamaktadır.
- Birimler arasındaki ilişkilerin tahminlerine daha çok olanak sağlamaktadır.

Yalnızca zaman serisi ile ya da yatay kesit analizleri ile elde edilemeyecek etkileri belirleyebilmektedir Panel verinin avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Panel verinin dezavantajlarını sıralayacak olursak; (Yılmaztürk, 2019: 56).

- Panel veri çalışmalarında veri toplamak ve düzenlemek sorun yaratabilmektedir. Özellikle anket çalışmalarında cevabı bulunmayan sorular veri kısıtına sebebiyet vermektedir.
- Zaman serisi ve ya yatay kesit verilerinden bir tanesinin göreceli olarak çok kısa olması parametre öngörülerinin sapmalı olmasına neden olmaktadır.
- Panel veride soruların belirsizliği, soruların yanlış yanıtlanması, yanıtların hatalı kaydedilmesi gibi nedenler dolayısıyla ölçüm hataları olabilmektedir Panel verinin dezavantajları zaman serisi ve yatay kesit verilerde karşılaşılabilecek problemlerden çok farklı değildir. Avantaj ve dezavantajlar birlikte ele alındığında, panel veri analizinin diğer yöntemlerden üstün olduğu görülmektedir.

3.2.2. Panel Veri Modelleri

Panel veri analizinde kullanılabilir üç model vardır. Bunlar;

- Klasik Model
- Sabit Etkiler Modeli
- Tesadüfi Etkiler Modeli

Klasik model, sabit ve eğim parametrelerinin hem birimlere hem de zamana göre değişmeyen, sabit olan modeldir. Bu modelde değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için EKK tahmini yapılmaktadır.

Katsayılarının birim ile zamana bağlı olarak değiştiğinin varsayıldığı modellere sabit etkiler modeli denilmektedir. Bağımsız değişkenlerin hata terimi ile korelasyonsuz olduğu, bağımsız değişkenin birim etkiye sahip olduğu bu modelin esaslarındandır (Göğer,2020: 107).

Tesadüfi etkiler modeli, her bir bireye ayrı bir kesit sayısının tanımlanması anlamında sabit etkiler modelinin aynısıdır, fakat TEM’de birim ve zamanlara göre meydana gelen değişiklikler hata terimine dahil edilmektedir (Bölükbaşı, 2018: 15).

Bu modellerden hangisinin tercih edileceğine ise Hausman Testi ile karar verilmektedir. Bu testin hipotezleri aşağıda verilmiştir: (Sedef, 2010).

H_0 : Rastsal etkili model

H_1 : Sabit etkili model

3.2.3. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Panel veri analizinde öncelikle yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmalıdır. Yatay kesit bağımlılığı önemsizmeden yapılan analizde sonuçlar önemli derecede etkilenmektedir. Birim kök ve eşbütünleşme testlerine karar vermeden önce yatay kesit bağımlılığı araştırılmalı ve ona göre yapılacak testlere karar verilmelidir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate almadan yapılan analizlerde sonuçlar tutarsız olacaktır (Büyükdeniz, 2018: 34).

Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı testi önemlidir. Panel veri modelinde uygulanacak olan birim kök testlerinin seçimi yatay kesit bağımlılığı testi ile belirlenmektedir. Eğer model yatay kesit bağımlılığına sahipse 1. Nesil panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığına sahip değilse 2. Nesil birim kök testleri kullanılmaktadır (İrez, 2020: 66). Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen $CDLM_1$ testi, N sabit, $T \rightarrow \infty$ durumunda kullanılır. Test aşağıdaki LM istatistiğine dayanmaktadır (Pesaran vd., 2007: 2).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3.4)$$

Breusch-Pagan (1980) testi için hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0 : Yatay kesitler arasında ilişki yoktur

H_1 : Yatay kesitler arasında ilişki vardır

Yapılan analizde ulaşılan sonuçlarda olasılık değerleri 0,05'in altında olur ise H_0 hipotezi ret edilir. Yani 'yatay kesit bağımlılığı vardır' sonucuna ulaşılmaktadır. Sonuç yorumlandıktan sonra uygulanacak birim kök testi seçimi yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak yapılmaktadır.

3.2.4. Panel Birim Kök Testleri

Bir ekonomik modelin istatistiksel olarak anlamlı olabilmesi için, analiz yapılmadan önce serilerin durağan olup olmadığı incelenmelidir. Durağan olmayan seriler arasında yapılan ekonometrik analizler sapmalı sonuçlar verebilmektedirler. Bu nedenle öncelikle analize dahil edilecek serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir (Kantar, 2016: 34).

Panel birim kök üzerine yapılan çalışmalar son dönemdeki gelişmeler ışığında iki gruba ayrılmıştır. Birimler arasında korelasyon olmadığı durumda kullanılan testler "Birinci Nesil Birim Kök Testleri" olarak adlandırılır. Bu testlerden, Harris ve Ztavalis (1999), Fisher ADF (Malada ve Wu,1999), Breitung (2000), Hadri (2000), Levin,Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (Ips, 2003) en çok bilinen panel birim kök testleridir (Özdemir, 2018: 88).

İkinci Nesil Birim Kök Testleri ise birimler arası korelasyon olduğu varsayımında kullanılan testlerdir. Bunlardan; Choi (2002), Phillips ve Sul (2003), Bai ve Ng (2004), Moon ve Perron (2004) ve Pesaran (2007) birim kök testleridir.

CADF (Cross Sectional Agumented Dickey Fuller) Birim Kök Testi

Birimler arası korelasyonu dikkate alan CADF (Cross Sectional Agumented Dickey Fuller) testi Pesaran (2007) tarafından geliştirilen panel birim kök testidir. Zaman serileri analizlerindeki ADF (Agumented Dickey Fuller) testinin yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak panel veri analizine uyarlanarak elde edilmiştir (Yazıcı, 2017: 35). CADF testinin basit şekilde gösterimi aşağıda gösterilmektedir;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (3.5)$$

Paneli oluşturan her bir yatay kesit birimi için CADF ile birim kök testi yapılabilmektedir. Bu durumda durağanlık hem bireysel olarak her seri için hem de panelin geneli için hesaplanabilmektedir. CADF hem zaman boyutunun gözlem sayısından büyük olduğu ($T > N$) durumda, hem de tersi durumda ($N > T$) kullanılabilir (Yıldırım vd., 2013: 88).

Paneldeki birimler için bireysel olarak CADF hesaplandıktan sonra panelin geneli için CIPS istatistiğini aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (CADFi) \quad (3.6)$$

3.2.5. Dumitrescu - Hurlin Panel Nedensellik Testi

Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Granger(1969) tarafından geliştirilerek literatürde yerini alan yöntemdir. Bir değişkenin gelecekte alacağı değeri tahmin ederken, o değişken dışındaki değişkenlerin fayda sağlayıp sağlamadığını araştırmaktadır (Bozoklu ve Yılancı, 2013: 174).

Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testinde X ile Y arasında nedensellik olup olmadığı aşağıdaki model ile hesaplanmaktadır:

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} \gamma_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_{xi,t-k}^{(k)} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.7)$$

Yukarıdaki model ile hesaplanan istatistiklerin hipotezleri aşağıda verilmiştir:

$H_0 = \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$ tüm yatay kesitlerde X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi yoktur
 $H_1 = \beta_i \neq 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1$ bazı yatay kesitlerde X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizlerin sonuçları ve sonuçların yorumlanmasına yer verilmiştir. Bu anlamda öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı araştırılmış, gerekli birim kök testleri yapılmış, eşbütünleşme ilişkisi tespiti yapılmıştır.

Panel veri analizi kullanılarak tahmin edilecek model aşağıdaki gibidir:

$$IGE_{it} = \beta_0 + \beta_1 TSKI_{it} + \beta_2 TSEI_{it} + \beta_3 SSKI_{it} + \beta_4 SSEI_{it} + \beta_5 HSKI_{it} + \beta_6 HSEI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4.1)$$

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Çalışmada birim kök seçimini yapmak amacıyla öncesinde yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testinden elde edilen sonuca göre hangi derece birim kök testi yapılacağına karar verilecektir.

Yatay kesit bağımlılığı varlığı $T > N$ durumunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi ile araştırılabilmektedir. Bu çalışmada zaman boyutu 30, yatay kesit boyutu 17 olduğu $T > N$ şartını sağladığından yatay kesit bağımlılığı LM_{adj} (Adjusted Lagrange Multiplier) testi ve Pesaran CD testleri ile incelenmiştir.

Tablo 10

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişkenler	Yatay Kesit Bağımlılığı	
	LM _{adj} (Pesaran vd. 2008)	Pesaran CD
IGE	152.9325 (0.0000)	44.88432 (0.0000)
TSKI	95.71547 (0.0000)	31.48178 (0.0000)
TSEI	165.9763 (0.0000)	50.30754 (0.0000)
SSKI	107.2646 (0.0000)	11.65783 (0.0000)
SSEI	106.1914 (0.0000)	12.57032 (0.0000)
HSKI	112.2426 (0.0000)	22.50629 (0.0000)
HSEI	130.8613 (0.0000)	14.92737 (0.0000)

Not: * serilerin %1, %5 ve %10 düzeylerinde katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduklarını göstermektedir

Tablo 10' daki sonuçlara bakılarak H_0 :Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi reddedilmektedir. Sonuçlara göre, %5 düzeyinde analize dahil edilen ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum aynı zamanda analize katılan ülkelerin birinde ortaya çıkan şokun diğer ülkelerde de etki göstereceği anlamına gelmektedir.

Yapılacak olan birim kök testlerine karar verirken de yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak seçim yapılmalıdır. Bu nedenle, çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil panel birim kök testi ve panel eş-bütünleşme yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 11

Homojenlik Test Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde	6.754	0.000
Delta_tilde_adj	7.119	0.000

Tablo 11'deki homojenlik sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla değişkenler heterojen olup panel sonuçlarında dikkate alınacaktır.

4.2. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Bir serinin durağanlığının test edilmesi için kullanılan yöntem birim kök testidir. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları dikkate alınarak çalışmada 2. Nesil birim kök testlerinden olan CADF birim kök testi kullanılmıştır. CADF birim kök testi ile araştırılan tüm ülkeler için ayrı ayrı durağanlık sonuçlarını elde edebilmekteyiz. Ayrıca CADF birim kök testi hem $T > N$ durumunda hem de $N > T$ durumunda kullanılabilir (Eren,2019: 118).

Tablo 12

CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Düzyer değerleri)

Ülke	IGE	TSKI	TSEI	SSKI	SSEI	HSKI	HSEI
Bahreyn	-2,20	-3,25	-1,54	-2,85	-2,88	-3,35	-1,74
Malta	-2,60	-0,39	-1,81	-2,29	-2,52	-1,52	-2,31
Yemen	-3,02	0,44	-3,29	-0,53	-2,24	2,59	-2,99
Tunus	-1,70	-1,95	-3,79	-3,64	-1,59	-1,21	-0,39
Suudi Arabistan	0,95	-2,36	-3,69	-1,36	-3,04	-4,18	-1,93
Katar	-2,07	-2,51	-3,22	-3,59	-4,58	-3,29	-3,39
Kuveyt	-5,28	-0,38	-2,20	-5,44	-1,68	-2,92	-3,57
Libya	-3,10	-2,93	-2,98	-3,52	-2,88	-2,57	-2,90
Ürdün	-3,12	-2,53	-3,78	-2,61	-4,48	-4,55	-1,99
Irak	-3,94	-2,23	-2,78	-2,39	-2,39	-2,74	-2,81
İsrail	-2,24	-18,05	-2,96	-3,00	-1,90	-3,95	-1,36
İran	-1,23	0,92	-2,55	-2,57	-2,04	0,89	-1,56
Mısır	-3,14	-1,96	-2,42	-5,60	-0,17	-2,74	-1,52
Cezayir	-2,80	-3,28	-3,14	1,09	-6,45	-0,93	-4,55
Birleşik Arap Emirlikleri	-3,81	-2,60	-3,12	-4,30	-2,76	-4,71	-2,04
Suriye	-1,38	-2,50	-1,76	-2,02	-3,93	-2,87	-5,14
Fas	-3,61	-2,03	-2,79	-5,23	-5,80	0,45	-2,16
CIPS İstatistiği	-2,61	-2,80	-2,81	-2,93	-3,02	-2,21	-2,50

(CADF istatistiği kritik değerleri %1, %5, %10 düzyerlerinde sırasıyla 4.67, 3.88, 3.49 ;CIPS değerleri %1,%5,%10 düzyerde sırasıyla -2.38, -2.20, -2.11'dir)

Tablo 12’de analize dahil olan ülkeler için düzey değerlerinde CADF birim kök sonuçları ve panelin geneli için de CIPS istatistik değerleri verilmiştir. Görüldüğü üzere, düzey değerindeki ülkelerin %1, %5, %10 kritik değerler ile karşılaştırıldığında durağan olduğu görülmektedir. Sonuçlara bakıldığında panelin geneli olan CIPS istatistiğinde tüm değişkenlerin durağan olduğunu görüyoruz. Ekonometrik analizlerde eş bütünleşme olması için birim kök testinde durağan olmayıp, fark alarak durağanlaştırılan seriler kullanılması gerekmektedir. Fakat bizim çalışmamızda seriler fark alma gereksinimi duymamış, düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada eşbütünleşme ilişkisi incelenememektedir.

4.3. Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

Araştırmanın amacına yönelik seriler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır. Testin boş hipotezi bütün yatay kesitlerde “X’ten Y’ye nedensellik ilişkisi yoktur” şeklindedir. Dumitrescu-Hurlin Panel test sonuçları Tablo 13’de gösterilmektedir:

Tablo 13

Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Sonuçları

Nedensellik Yönü	W-bar istatistik	Z-bar istatistik	Olasılık
TSKI => IGE	4.41174	3.74939	0.0002*
IGE => TSKI	3.91618	2.90930	0.0036*
TSEI => IGE	4.22971	3.44081	0.0006*
IGE => TSEI	4.45666	3.82554	0.0001*
SSKI => IGE	4.29882	3.55797	0.0004*
IGE => SSKI	3.63158	2.42685	0.0152*
SSEI => IGE	3.51992	2.23755	0.0253*
IGE => SSEI	5.90330	6.27793	3.E-10
HSKI => IGE	4.79598	4.40076	1.E-05
IGE => HSKI	3.24843	1.77732	0.0755
HSEI => IGE	2.99437	1.34663	0.1781
IGE => HSEI	6.07707	6.57249	5.E-11

(* 0.05 anlam düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. => işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir)

Tablo 13 incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre nedensellik test sonuçları incelendiğinde TSKI ile IGE değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Yani TSKI kalkınmanın nedenidir. Kalkınma TSKI' nın nedenidir. Daha sonra SSKI ile IGE arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yine aynı şekilde SSKI kalkınmanın nedeni olduğu gibi kalkınma da SSKI nın nedenidir.

HSKI değişkeninden IGE değişkenine doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmazken IGE değişkeninden HSKI değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Yani kalkınma HSKI nın nedenidir.

Tablo 14

Sabit Etkili Panel Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Olasılık Değerleri
TSKI	0.190995	0.0000
TSEI	0.051055	0.1395
SSKI	0.184981	0.0000
SSEI	0.061185	0.0767
HSKI	0.190343	0.0000
HSEI	0.058069	0.0929
R-kare: 0.82		F-olasılık: 0.000

Sabit etkiler modeli sonuçlarına bakıldığında R-kare değeri 0.82 olarak bulunmuş ve F-olasılık değeri 0.05 ten küçük bir değer olarak tahmin edilmiştir. Dolayısıyla model bütüncül olarak anlamlıdır sonucuna ulaşabiliriz.

Tabloda sanayi sektörü kadın istihdamı (SSKI) ve hizmet sektörü kadın istihdamı (HSKI) ve tarım sektörü kadın istihdamı (TSKI) değişkenleri istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Tarım sektöründe kadın istihdam oranının bir birim artması ile kalkınma % 19 oranında artmaktadır. Sanayi sektöründe kadın istihdamının bir birim

artması ile kalkınma %18 oranında artmaktadır. Hizmet sektörü kadın istihdamında bir birimlik artış kalkınmada %19 oranında bir artış yaratmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Tarihsel sürece bakıldığında işgücü piyasasında kadınlar hep var olmuştur. Ancak eski zamanlarda genelde ev işlerinde ve kırsal alanda çalışan kadınlar emeklerinin karşılığını alamamışlardır. Ailesinin düzenini sağlama ve çocuk bakma sorumluluğu olan kadınların zamanının büyük bir kısmı bu işlerle geçmesine rağmen ücret olarak karşılığını alamamışlardır. Kadınlara işgücünde olan ihtiyacın artması sanayileşme ile birlikte olmuştur. Sanayileşme sürecinden sonra ücretli çalışan konumuna geçen kadınlar özellikle kentleşmenin artması ile birlikte ortaya çıkan emek faktörüne duyulan ihtiyaçla birlikte daha fazla istihdam edilmektedirler.

Ekonomik kalkınma bütün ülkeleri ilgilendiren önemli bir konudur. Ekonomik kalkınmayı büyümeden ayıran özellikleri sosyal, kültürel vb. kavramları da içerisinde barındırmasıdır. Bir ülkenin gelişimi için sadece ekonomik büyüme yeterli değildir. Kalkınmanın hususlarını yerine getiren ülkeler buna bağlı olarak büyüme ve gelişmeye daha fazla zaman ayıracaklardır. Bu yüzden kalkınma ülkelerin gelişimi açısından önemli konumdadır.

Ekonomik kalkınmada kadınların çok büyük rolü vardır. Küreselleşme ile birlikte yeni yeni ortaya çıkan üretim örnekleri ülkeler arasında da rekabeti arttırmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kadınlara vasıflı işlerde duyulan ihtiyaç artmıştır. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla daha az istihdam edilmektedirler. Bunun sebepleri arasında o toplumlarda baskın olan ataerkil sistem, kadınların eğitime ve becerilerine önem verilmemesi ve toplumsal baskı gösterilmektedir. Çünkü kalkınma içerisinde eğitim, sosyal, kültürel vb. gibi kavramları da barındırır.

İşgücüne daha fazla katılan kadınlar her anlamda fayda sağlayacaklardır. İstihdam edilen kadınlar aile yaşantısına katkıda bulunacaklardır ve ekonomik özgürlüklerini elinde bulunduran kadınlar toplum içerisinde daha fazla söz sahibi olurlar ve bu durum ülkelerin refah seviyesinin yükselmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Çalışmada kadın istihdamı ve kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmak için literatür doğrultusunda bağımlı değişken olarak İGE alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise TSKI,TSEI,HSKI,HSEI,SSKI,SSEI değişkenleri kullanılmıştır. Panel veri analizinde öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik incelenmiştir. Test sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığı ve heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak çalışmaya ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran CADF testi ile devam edilmiştir. Durağanlık testleri yapıldıktan sonra söz konusu değişkenler arasındaki ilişki Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ile incelenmiştir.

Nedensellik test sonuçlarına göre IGE değişkeninden HSKI değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Sabit etkiler modelinde R-kare değeri 0,82 bulunmuştur. Dolayısıyla modelin açıklayıcılığı oldukça yüksektir. F- olasılık değeri bütüncül olarak modelin anlamlılığını ortaya koymaktadır.

Model incelendiğinde, sanayi sektörü kadın istihdamı (SSKI) ve hizmet sektörü kadın istihdamı (HSKI) ve tarım sektörü kadın istihdamı (TSKI) değişkenleri istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Tarım sektöründe kadın istihdam oranının bir birim artması ile kalkınma % 19 oranında artmaktadır. Sanayi sektöründe kadın istihdamının bir birim artması ile kalkınma %18 oranında artmaktadır. Hizmet sektörü kadın istihdamında bir birimlik artış kalkınmada %19 oranında bir artış yaratmaktadır.

5.2. Öneriler

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlara bakıldığında kadın istihdamının kalkınma üzerindeki etkisi önemlidir. Modelde elde edilen sonuca bakıldığında tarım sektöründe kadın istihdamının kalkınma üzerindeki etkisi pozitiftir. Kadın istihdamını arttırmak için özellikle eğitim alanında yoğunlaşmalıdır. Cinsiyet ayrımcılığının yapılmadığı, kadınların yetenekleri üzerinde daha çok durulduğu, kamu bölümüne verilen önemin özel sektör bazında da daha çok desteklendiği uygulanabilecek politikalar yürürlüğe girmelidir.

Kadınların işgücüne katılımında önünde olan engeller tespit edilmeli ve çözümlenmelidir. Ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutulan kadınların bu işlerini kolaylaştırmaları için çalışmalar yapılmalıdır. Çocuk sahibi olan kadınların çocuklarını bırakabilecekleri ana okulu, kreş gibi kurumların sayıları fazlaştırılmalı ve ev işleri için yardım edebilecek kişilerin çalışmasında kolaylık sağlanmalıdır.

İşgücü piyasasında kadın istihdamının artması için uygulanan politikaların sürdürülebilir olması gerekmektedir. Tarımda kadın istihdamının pozitif etkiye sahip olması kalkınmanın devamı için önemlidir. Bu yüzden tarım sektöründe aktif kullanılacak objeler kalkınmayı güçlendirecektir. Toplumlarda yapılan cinsiyet ayrımcılığına yönelik bu düşüncelerin değiştirilmesi için toplumu bilinçlendirici konuşmalar, sempozyumlar düzenlenmelidir. Erkek-kadın arasındaki ücret farklılıkları giderilmeli ve yapılan işe, statüye göre ücret verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu, Ö. ve İnan, Ö. (1989). Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model. TOBB Yayınları, Yayın No: Genel 105, Ar-Ge 39, Nisan, Ankara.
- Ahmed, M. (2010). Trade Competitiveness and Growth in the MENA Region, The Arab World Competitiveness Review.
- Ahmed, M. (2012). Youth Unemployment in the MENA Region: Determinants and Challenges. <https://www.imf.org/external/np/vc/2012/061312.htm?id=186569>
- Acar, A. C. (1992). Kadınların İşletmelerde İstihdamı ve Kadınların Çalışmasına Karşı Tutumlarla İlgili Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Afonso, A., Schuknecht L. ve Tanzi, Y. (2008). Income Distribution Determinants and Public Spending Efficiency. European Central Bank Working Paper Series, 861, 1-53.
- Akıncı E. (2018). Kadın İstihdamı ve Kadınların Çalışma Şartları: Türkiye-Güney Avrupa Karşılaştırması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aksoy N. (2018). Türkiye’de Kadın İstihdamının Belirleyicileri.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Alataş, S. (2014). Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Alptekin V. ve Kasa H. (2016). Türkiye’de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, 18 (1), 1-24.
- Angrave, D. ve Charlwood, A. (2015). What is The Relationship Between Long Working Hours, Over-Employment, Under-Employment and The Subjective Well-Being Of Workers? Longitudinal Evidence From UK. Human Relations The Tavistock Institute, 68 (9), 1491-1515.
- Aras, G. Alacahan Dilbaz, N., Korkmaz, M., Tuna Cesim, D. ve Yücel A.S. (2013). Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı İle Karşılaştırılması.

- Arat, N.(2019). Türkiye’de Kadın Olmak, Say Yayınları, İstanbul, 47.
- Ardıç, K. ve Yılmaz A. (2011).İktisat Okulları ve Emek Piyasası. 2.Basım. İstanbul: Derin Yayınları.
- Aren, S. (2005). “İstihdam Para ve İktisadi Politika”, 12.baskı, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Arslan, M. (2020). Türkiye’de Kadın İstihdamı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi. İstanbul.
- Asefa, S. (2005). The Economics of Sustainable Development. W.E. up John Institute for Employment Research.1-21.
- Ataç, B. (1999). Maliye Politikası, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları. 118. Eskişehir.
- Ataman, B. C. (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 53, Sayı: 1, ss. 59-72.
- Ataş, D. (2019). Kadınların İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: AB Ülkeleri Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Tokat.
- Ataşöken, G. ve Yalçın, C. E. (2020). Eğitimin Emek Piyasası Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(2), 204-220.
- Aydoğmuş, R. (2019). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme: Bir zaman Serisi Analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ.
- Aydın, F. (2011). Kadın İstihdamının Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İle Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Aydın, H. İ. (2016).Sosyal Sermaye ve Kalkınma. Efil Yayınevi, 1. Baskı.
- Aztimur, H. (2005). GAP Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasında Kadın İstihdamının Yeri: Şanlıurfa Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi. Şanlıurfa.
- Bakan, S. (2009).1980’den Günümüze Türkiye’de Uygulanan Neo-Liberal

- İktisat Politikaları. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1(2). 116-125.
- Bai, J. ve Ng, S. (2004), A PANIC Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72: 1127-1177. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2004.00528.x>
- Başkaya, F. (1997). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü. 2. Ankara İmge Yayınları.
- Berber, M. (2004). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 2. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berber, M. (2005). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitabevi. Akçay.
- Berberoğlu, C.N. (1994). Makro İktisada Giriş: Milli Gelir İstihdam Para Dış Ticaret Ekonomik Büyüme. Eskişehir.
- Bıçerli, M. K. (2007). Çalışma Ekonomisi, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Bilgili, Y. (2012). Karşılaştırmalı İktisat Okulları Ders Notları. 8. Basım. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınevi.
- Blance, O.J. ve Summers L. (1986). Hysteresis and European Unemployment Problem. NBER Macroeconomic Annual.
- Bocutoğlu, E. (2009). Makro İktisat, Murathan Yayınevi, 5. Baskı
- Bocutoğlu, E. (2012). İktisadi düşünceler tarihi. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Bocutoğlu, E.(2012). Karşılaştırmalı Makro İktisat Teoriler ve Politikalar. 5. Basım. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Bozoklu, Ş. ve Yılandı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 28(2).161-187.
- Bölükbaşı, Ö.F.(2018).Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri: Firma Karakteristiklerinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economics Studies* XLVII, 239-253.
- Breitung, J. (2000). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data. *Advances in Econometrics*. 15. 161-177. [http://dx.doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15006-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15006-6).

- Büyükdeniz, A. (2018). Teknoloji Yoğunluğuna Göre Dış Ticaret ve Kur İlişkisi: Panel Veri Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Bulut, C. (2006). Ekonomik Yapı ve Politika Analizi, İstanbul: Der Yayınları, 18-19.
- Bulut, E. (2018). MENA (Middle East North Africa) Bölgesi Arap Toplumlarında Sosyal Politika Uygulamalarına Bakış. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(2), 123-133. doi: 10.29329/ijiasos.2018.149.3
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*. 20. 249-272.
- Cypher, J. M. ve Dietz, J.L. (2004). *The Process of Economic Development (2nd Edition)*. Routledge, London and Newyork.
- Çekiç, T. ve Ökten A. (2019). Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış. 4(3). 203-213.
- Çelik K. (2011). *Makro İktisada Giriş*. 3. Baskı, Trabzon. Murathan Yayınevi.
- Çelik, C. ve Kırıl, G. (2018). Panel Veri Analizi ve Kümeleme Yöntemi ile Türkiye’de Konut Talebinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 32(4).
- ÇSGB. (2004). *Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları.
- Çoban, O. (2012). *İktisada Giriş*, 3. Baskı, Konya: Atlas Akademi Yayınları.
- Danışoğlu, F. (2015). *Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü, Türkiye’de Beşerî Sermayenin Profili ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü . Kütahya.
- Deaton, A. (2001). *Health, Inequality and Economic Development*. National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper. 8318. 1-71.
- Djavad, S.İ. (2012). *Education, Jobs, and Equity in the Middle East and North Africa, Comparative Economic Studies*, Palgrave Macmillan; Association for Comparative Economic Studies. 54(4).843-861.

- Dilber, T. (2019). Kadın İstihdamı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa.
- Dinler, Z (2002). İktisada Giriş. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dinler, Z. (2006). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dirimtekin, H. (1989). Genel İktisat Teorisi 2 (Makro İktisat). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Doğan, G. (2012). İstihdam ve Genç İşsizlik. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas
- Doğan, S. ve Yıldız, Z. (2007). Bölgesel Kalkınma, Turizmin İlişkisi ve Göller Bölgesi Kalkınmasında Alternatif Turizm Potansiyelinin Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2(6) 148-181.
- Dooley, D. Prause, J. and Ham-Rowbottom, K. A. (2000). Underemployment and Depression: Longitudinal Relationships. Journal of Health and Social Behavior. 421-436.
- Drine, I. (2010). In Time of Troubles: Challenges and Prospects in the Middle East and North Africa. William Davidson Institute Working Paper. 981.
- Erarslan, İ. (2009). Türkiye’de Kadın İstihdamının Artırılması: Tespit ve Öneriler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü. Beykent Üniversitesi. 43. İstanbul.
- Erdoğan, S. ve Yaşar, S. (2018). Türkiye’de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya- Karaman Örneği. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 20(34), 18- 28.
- Eren, M. V. (2019). MENA Ülkelerinde Sektörel Kadın İstihdamı ve Kalkınma Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 17(4). 106-127.
- Ersungur, Ş. M (2005). Bölgesel İktisat, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Erzurum , Yayın No: 219.
- Ertek, T. (2005). Makro Ekonomiye Giriş, 2. Baskı, İstanbul: Beta yayınları.

- Eser, B. (2012). Ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisi: Türkiye uygulaması Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Eser, B. Yamak, N. ve Samut , S. (2017). Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kadınların İşgücüne Katılım Oranı: U-Eğrisi Hipotezinin Testi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 5(2).
- Eyüboğlu, D. (1998). İstihdam ve Verimlilik 1970 Sonrasından Günümüze Gelişmeler. Ankara: MPM Yayınları.
- Fazlıoğlu, A. (2003). Kırsal Kalkınma Projelerinde Cinsiyet Dengeli Kalkınma Yaklaşımları. Erozyonla Mücadele ve Kırsal Kalkınma Projelerinde Sosyal Boyut Semineri, Erzurum 8-10 Aralık 2003.
- Fusun T. ve Tunç, T. (1997). Dünya'da ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın, Toplum Yayınevi. 139. Ankara.
- Fisunoğlu, M. ve Köksel, T. (2009). Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 20(70), 31-66.
- Gediz, B. ve Yalçınkaya, M.H. (2000). Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi İİBF-Yönetim ve Ekonomi Dergisi.
- Gök, A. Yamak, T. ve Saygın, E. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yolsuzluk Üzerindeki Belirleyici Etkisi: MENA Bölgesi İçin Panel Veri Araştırması. International Journal of Economic and Administrative Studies (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı):287-302 ISSN 1307-9832.
- Göçer, K. (2020). Kurumsal İktisat ve Büyüme İlişkisi: Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Niğde.
- Guerrin, B. (1999). Neo-Klasik İktisat, Çeviren: Ertuğrul Tokdemir, 2. Baskı, İletişim Yayınları. 577. İstanbul.
- Green, A., Little, A. W., Kamat, S. G., Oketch, M. ve Vickers, E. (2007) Education and Development in Global Era: Strategies for Successful Globalisation, Department for International Development Educational Papers: London.

- Güçlü M. (2018). Ekonomik Kalkınma Ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye İçin U Hipotezinin Yeniden Test Edilmesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 32. 203-210. Denizli.
- Gül, E. Ekinci, A. ve Konya, S. (2009). Türkiye’de İstihdam politikaları: Yapısal Bir Analiz. Bursa: Ekin Basım Yayım.
- Günaydın Kara, F. (2017). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın.
- Günçavdı, Ö. Levent, H. ve Ülengin, B. (2000).Yüksek ve Değişken Enflasyonun Tahmininde Alternatif Modellerin Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. ODTÜ Gelişme Dergisi, Ankara.
- Günday, P. D. (2011). Ekonomik Kalkınmada Kadın’ın Önemi ve Katkısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Gündoğan N. ve Biçerli M. K. (2003). Çalışma Ekonomisi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları. 8.
- Gündoğdu A. (2018). Kadınların İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Günsoy G. ve Özsoy C. (2012).Türkiye’de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar. 49(568).
- Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in Heterogeneous Panels. The Econometrics Journal 3, 148–161.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2006). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Ankara: Nobel Yayınları.
- Harris, R.D.F. ve Tzavalis, E. (1999). Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed. Journal of Econometrics, 91(2), 201-226, 10.1016/S0304-4076(98)00076-1
- Hatiboğlu, Z. (1967). İktisadi Kalkınma, İstanbul: Hamle Matbaası

- Harris, C. M. ve Özmete, E. (2000).Sürdürülebilir Kalkınmanın Temel Prensipleri. Global Development and Environment Institute Working Paper, 00-04, Tufts Universty, USA.
- ILO, (1993). Resolution Concerning The International Classification of Status in Employment (ICSE). adopted by the Fifteenth International Conference of Labour Statisticians.
- İbrahim, Lawhedh Khaleel (2021). Impact of Foreign Direct Investment of Multination Corporation on Macroeconomic Variables on Iraq Economy: a Comparison with Selected Middle East And North African (MENA) Countries. A Thesis Submitted To. To Graduate School of Social Sciences Directorate of University of Turkish Aeronautical Association.
- Im, K. S. ; Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. Journal of Econometrics, 115(1), 53-74.
- İnce, M. Demir, M. (2006). The Determinants of Female Labor Force: Emprical Evidence from Turkey. Eskişehir Üniversitesi İİBF Dergisi. 1(1). 71-90.
- İslatince, H. (2009). İktisadi Sistemler Kapitalizm & Sosyalizm, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- İrez, S. (2020). Finansal İstikrar ve Faiz Koridoru Üzerine Bir Analiz: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. Trakta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Edirne.
- Javad, R. (2015). Social Protection and Social Policy Systems in the MENA Region: Emerging Trends. UNDESA, New York. 19-20 May, 2015.
- Kalaycı, İ. (2011). Afrika'nın Melez Yüzü MENA: Makro İktisadi Göstergelere ve Küresel Endekslere Göre Manası. T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı Avrasya Etütleri 40(2), 175-199.
- Kangal, N. (2013). Sosyal Sermaye Teorileri ve Sosyal Sermaye Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.

- Kantar, M. (2016). AB ve OECD Ülkelerinin Gelir Tüketim İlişkisinin Eş bütünleşme Analizi ile İncelenmesi: Panel Veri Analizi. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Kaplan, A. (2019). Bölgesel Kalkınmada Kadın İstihdamının Etkisi: GAP Bölgesi'nde Kadının Güçlendirilmesinde Yenilikler Projesi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Mersin.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 32(1). 231-260.
- Karabulut, A. (2007). Türkiye'deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü Ve Etkinliği, (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), Ankara: T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Karakayalı, H. (2002). Makro Ekonomi, Emek Matbaası, Manisa
- Karakayalı, H. (2005). "Makro Ekonomi", Emek Matbaacılık, Manisa
- Karan, D. (2014). Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Sağlık Sektöründe Çalışan Kadınlara İlişkin Hukuki Düzenlemeler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Karataş, A. (2006). Türkiye'de Kadın İşgücünün Durumu: Denizli Tekstil Sektöründe Kadın İşgücü Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, s. 80.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (3), 29-55.
- Kaynak, M. (2014). Kalkınma İktisadı. Ankara: Gazi Kitabevi, 5. Baskı. Ankara.
- Kesici, M. R. (2011). Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumu, Çalışma ve Toplum. 75-115.
- Koç, K. (2014), Türkiye'de Kadın İstihdamını Arttırmaya Yönelik Çabalar: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Korkmaz, M. ve Alacahan Dilbaz N. (2013), Türkiye’de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı Ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(7). 887-900.
Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5514>
- Köklü, A. (1979). *Makro İktisat*, Ankara: S Yayınları.
- Köse, Z. (2014), *Turizmde Kadın İstihdamı ve Kadın Girişimciliği Beypazarı Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KSGM. *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*, KSGM, Ankara,1999.
- Küçükali, A. ve Lokmacı, L. (2015). Türkiye’de Gizli İşsizler ve Eksik İstihdam Edilenler Aracılığı ile Verilen İstihdam Hizmetleri: İş ve Meslek Danışmanları, Erzurum Örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(2). 74-84.
- Küçükcalay, A. M. (2010). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (2. Baskı) İstanbul: Beta Basım AŞ.
- Lanchovichina, E. (2011). MENA’s non-oil export performance in the last decade, *Worldbank MENA Knowledge and Learning Quick Note Series*, 39, 2-3.
- Levin, Lin ve Chu(2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties". *Journal of Econometrics*, 108 (1), 1–24.
- Lordoğlu, Kuvvet, Özkaplan, Törüner N. (1999).*Mete, Çalışma İktisadı*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Luci, A. (2009), “Female Labour Market Participation and Economic Growth” *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Volume: 4, Issue: 2-3, p.97-108.
- Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 631-652.
- Marsden, D. (1999). *A Theory of Employment Systems: Micro-Foundations of Societal Diversity*. OUP Oxford.
- Meryem K. (2000). *Sosyal Politika*, Ezgi Yayınevi. Bursa. 215.
- Mitchell, D. J.(2011). Laffer Eğrisi Doğrultusunda Vergi Oranları, Vergilendirilebilir Gelir ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Anlaşılması. *Maliye Dergisi*. 161, 326-336.

- Mitchell, W. J. Muysken (2008) "Full Employment Abandoned: Shifting Sands and Policy Failures", The University of Newcastle, Callaghan NSW 2308. Australia.
- Moghadam, Valentine M., Women's Economic Participation in The Middle East, What Difference Has The Neoliberal Policy Turn Made, Journal Of Middle East Women's Studies, Vol. 1, No. 1 (Winter 2005), 2005.
- Mongiovi, G. (1990). Note on Say's Law Classical Economics and the Theory of Effective Demand. Contributions to Political Economy.
- Moon, H. ve Perron, B. (2003). Testing for a Unit Root in Panels with Dynamic Factors. SSRN Electronic Journal. 10.2139/ssrn.400720.
- Mucuk, M. (2011). Makro İktisat Ders Notları. 1. Basım. Konya: Dizgi Ofset Yayıncılık.
- Mujahid, Nooreen, ve Naeem uz Zafar (2012), "Economic growth-female labour force participation nexus: an empirical evidence for Pakistan." The Pakistan Development Review Volume: 51, Issue:4, p. 565-585.
- Muratoğlu, Y. (2011), Ekonomik Büyüme Ve İşsizlik Arasındaki Asimetrik İlişki Ve Türkiye'de Okun Yasasının Sınanması" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çorum.
- Ölmezoğulları, N. (2013). Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm. 7. Basım. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Özcan, B. (2011). Sosyal Sermaye Ve Ekonomik Kalkınma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Özcan, N. (2018). Kadın İstihdamında Kayıt Dışılık Sorunu: İskenderun Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özcan, M. Özel, S. (2020). Arap Baharı Süreci Sonrasında Orta Doğu'da Kadın. Liberal Düşünce Dergisi. 97, 89-108.
- Özdemir, S. Ersöz, H.Y. ve Sarıoğlu, İ. (2006). İşsizlik Sorununun Çözümünde Kobi'lerin Desteklenmesi. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No: 2006-45, 67-135, İstanbul.
- Özdemir, A. (2018). OECD Ülke Ekonometrilерinde Ekonomik Özgürlük-Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Panel Veri Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı. Doktora Tezi. İstanbul.

- Özdemir B.S ve Serel H. (2016). Türkiye’de Kadın İstihdamı Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. 15(39). 132-148.
- Özdurak, T.S., 2015. Makro İktisat. İkinci Sayfa Yayınları. İstanbul. 32-35.
- Özdurak, T. S. (2015). Makro İktisat. İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul. 52.
- Özduran, Y. İ. ve Atik H. (2020). Kadın İşgücünün Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: Ab Üyesi Ve Aday Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 14(77).
- Özer M. ve Biçerli K. (2004).Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 55-86.
- Özgüven, A. (1998). İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özgüven, A. (2005). İktisat Bilimine Giriş. 8. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi
- Özmete, E. (2010). Sosyal Hizmette Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı: Kavramsal Analiz. Aile ve Toplum Dergisi, 6(22).
- Özyakışır, D. (2011). “Beşerî Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme”. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 1(6). 46-71.
- Palley, T. (2018). Recovering Keynesian Phillips Curve Theory: Hysteresis of Ideas and The Natural Rate of Unemployment. Review of Keynesian Economics. 6(4), 473-492.
- Parasız, İ. (2006). “Makro Ekonomi”, 9.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- Parasız, İ. ve Bildirici M. (2002). Modern Emek Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Peker, E. ve Kubar, Y. (2012), “Türkiye’de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 14(2). 173-188.
- Pekin, T. (2005). Makro Ekonomi, 1. Basım, İzmir: Zeus Kitabevi. İzmir.
- Pekin, T. (2007). “Makro Ekonomi”, İkinci baskı, Zeus Kitabevi, İzmir.
- Pesaran, H. M. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross- Section Dependence. Journal of Applied Econometrics, 22. 265-312.
- Pınar, A. (2012). Maliye Politikası Teori ve Uygulama, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Pesaran, H. M.; Dees, S. ; Mauro, F. ve Smith, L. V. (2007). Exploring the International Linkages of the Euro Area: a Global VAR Analysis. *Journal of Applied Econometrics*, 22(1), 1-38.
- Petersson, B., Mariscal, R. ve Ishi, K. (2017), Women Are Key For Future Growth: Evidence From Canada, IMF Working Paper, WP/17/166, July 2017.
- Phillips, P. ve Sul, D. (2003). Dynamic Panel Estimation and Homogeneity Testing Under Cross-section Dependence. *Econometrics Journal*. 6. 217-259.
- Roy, S. (2018). “An Endeavour to empirically verify the ‘Feminisation ‘U’ Hypothesis’ of female labour force participation rate in India (1991-2016)” *Indian Journal of Economics and Development*. 6 (9), 1-11.
- Samırkaş, M. ve Bahar, O. (2013). *Turizm, Yoksulluk ve Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Savaş, V. (1997). “İktisatın Tarihi”, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, İstanbul.
- Savaş, V.F. (1999). *İktisat Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları.
- Savaş, V. Fuat, (1982), *Kalkınma Ekonomisi*, Ar Yayınları, İstanbul.
- Savaşır R. (1999). *Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Küçük ve Orta Boyutlu İşletmeler Açısından İstihdam Politikaları*, Kamu-İş Yayınları, Ankara.
- Sayım, F. ve Genç, H. (2011). *Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı: MENA Ülkeleri Ekonomileri*. Mkm Yayıncılık ISBN: 978-605-5911-317.
- Schmid, G. (2008). *Full Employment in Europe: Managing Labour Market Transitions and Risks*. Edward Elgar Publishing.
- Stockhammer, E. (2008). Is The NAIRU Theory A Monetarist, New Keynesian, Post Keynesian or A Marxist Theory. *Metroeconomica*. 59(3), 479-510.
- Seheri Ö. (2022). A&T Bank “ Ekonomik Araştırmalar Departmanı” Çalışma Raporu.
- Sevim, M. F. (2019). *Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas.

- Sevinç, A. ve Eren, T. (2016). “Bölgesel Kalkınma ve Girişimcilik: Ahiler Kalkınma Ajansı Örneği”. Journal of Economics, Business, Politics and International Relations. Cilt:2, Sayı: 1, ss. 1-22. Kırıkkale.
- Seyidoğlu, H. (1993). Uluslararası İktisat. İstanbul: Gizem Yayınevi
- Seyidoğlu H. (1999). “Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük”, 2.Baskı, Gizem Can Yayınları, No:16, İstanbul
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası İktisat, 3. Baskı, İstanbul: Gizem Yayınları.
- Sinemillioğlu, O. (2009). “Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 8(27). 245-268.
- Summers, L. H., Abraham, K. G., & Wachter, M. L. (1986). Why is the Unemployment Rate So Very High Near Full Employment?. Brookings Papers on Economic Activity. 1986(2), 339-396
- Şahin, Z. (2020). Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Sağlık Göstergeleri İlişkisi Panel Veri Modeli Analizi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Talaş, E. ve Çakmak, F. (2013). “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımlarının Kohort Analizi”. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, 18-34.
- Tansel A. (2002). Türkiye’de Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Zaman Serisi Kanıtları ve İller Arası Tahminler. ERC Working Papers in Economics 01/05.
- Tatlıdil, E. (2000). Globalleşme Sürecinde İnsan Kaynaklarının Değişimi: Türkiye Örneği, Önder Matbaacılık, Sivas,.
- Tatoğlu, Yerdelen, F.(2012). İleri Panel Veri Analizi, Stata Uygulamalı, Beta Yayın, İstanbul.
- TBMM, (2013). Her Alanda Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- TİB, (2006).Türkiye’de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu, TİB Yayınları, Sayı:13.
- TOBB, (1989). Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model. Ankara: TOBB Yayınları, Yayın No:105.

- Todaro, M.P. ve Smith, S.C. (2011). Economic Development, Eleven Edition, Pearson Education. Boston.
- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar”. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, 2. 116-127. Isparta.
- Tunca, Z. (2011). Makro İktisat. 1. Basım. İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Turan, K. (1975). Türk Tarım Toplumunun Sosyal Politika Açısından Merkez Köyler Projesi Uygulama Olanakları, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- Tutar, F. ve Yetişen, H. (2009). Türkiye’de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2009. 2(2).116-131.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Karalı, B. (2005). İnsani Kalkınma Endeksi Ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.
- Uluatam, Ö. (1998). “Makro İktisat”, 9.baskı, Savaş Yayınları, Ankara
- Ustabaş, A. Gülsoy T.Y, (2017) “Kadınların İşgücüne Katılım Oranı ile Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişkiler: Türkiye İçin Bir Korelasyon Analizi”. Avrasya Ekonomileri Konferansı.
- Uzgören, E. ve Akalın, G. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 62-77.
- Ünlüönen, K. ve Tayfun, A. (2012). Ekonomiye Giriş, 4. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Üstünel, B. (1983). Makro Ekonomi, 4. Basım. İstanbul: Ofset Yayıncılık
- Yanık, H. (2008). Bankacılık Sektörünün Ekonomik Kalkınmaya Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yaprak, Ş, (2003). Kadın İşgücünün İstihdama Etkileri: Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama. (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Yaşgül, Y.S. (2014).Yeni Kalkınmacı Devlet ve Sosyal Politika: Etkin Bir Sağlık Politikası. (Edt. Yavuz Alogan) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Yasser A. ve Chami, R. (2007). Reforms Needed to Boost Arab Growth, Jobs, Middle East and North Africa Seminar, IMF Survey Magazine: Countries and Regions.
- Yavillioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3 (2): 49–69.
- Yazıcı, B. E. (2017). Panel Zaman Serilerinde Yeni Yaklaşımların Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı. İstanbul.
- Yeldan, E. (2002). Neoliberal küreselleşme ideolojisinin kalkınma söylemi üzerine değerlendirmeler. Praksis, 7, 19-34.
- Yeşilbaş, M. (2011). Kırsal Kalkınma Politikalarının Gelişim Çizgisi ve Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Yaklaşımları. Türk İdare Dergisi, Mart, 470. 153-175.
- Yıldırım, K. Karaman, D. ve Taşdemir M. (2006). “Makroekonomi”, Seçkin Yayıncılık, 5.Baskı, Eskişehir.
- Yıldırım, K. ; Mercan, M. ve Kostakoğlu S. F. (2013). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi. 8(3). 75-95.
- Yılmaztürk, R. G. (2019). Enflasyon Hedeflemesinin Temel Belirleyicileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Zaim, S. (1986). Çalışma Ekonomisi, 7. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, s 179.
- Zeytinoglu, E. (1998). Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler, MİM Matbaacılık Yayını, 2.Baskı, İstanbul.
- <http://ekonomik.tripod.com/ekonomik8.html>, Erişim tarihi: 7.06. 2022
- http://www.ekodialog.com/Konular/faiz_politikasi.html erişim tarihi: 7.06. 2022
- World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
- SESRIC, <https://www.sesric.org/oicstat-result.php>
- https://www.atbank.com.tr/Documents/Category/ATB_mena-ulke-raporu---mart-2022-pdf_32.pdf